T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AİLEDEN BAKIM KURUMUNA:

ÇALIŞAN MÜTEDEYYİN ANNELERİN PERSPEKTİFİNDEN ÇOCUK BAKIMININ AİLE DIŞILAŞMASI

Şule PARMAK

2501210142

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Birsen Banu OKUTAN

İSTANBUL – 2025

ÖZ

AİLEDEN BAKIM KURUMUNA:

ÇALIŞAN MÜTEDEYYİN ANNELERİN PERSPEKTİFİNDEN ÇOCUK BAKIMININ AİLE DIŞILAŞMASI

Şule PARMAK

Kadınların, tarım toplumunun hane merkezli üretim biçiminden çıkarak modern kapitalist üretim süreçlerine katılması, kadın rollerindeki dönüşümün en temel tetikleyicisidir. Bu süreçte belirginleşen cinsiyete özgü iş bölümü, bugün de kadın rollerinin ücretli emekle bakım emeği arasında konumlanmasına yönelik tartışmaların ana temalarından birini oluşturmaktadır. Aynı zamanda, annelik kültürel ve toplumsal inşanın ürünü olarak yeniden tanımlanmakta; kadın rollerine bitişik konumu ise sürekli müzakere edilmektedir. Anneliğin özcü bir anlayışla tanımlanması ve normatif annelik imgeleri, kadınların çocuk bakım rolüne ve diğer toplumsal rollerine ilişkin söylemler üretmektedir. Bu söylemler, mütedeyyin kadınlar bağlamında özgül anlamları da içermektedir. Bu tezin temel amacı, Türkiye'de çalışan mütedeyyin annelerin, aile dışı bakıma yönelmelerine dair anlam örüntülerini ve çocuk bakımının dönüşümünü incelemektir. Söz konusu dönüşüm, çağdaş bir bakım pratiği olarak merkeze alınarak yeni-işlevselci perspektiften ele alınmaktadır. Yeni-işlevselci yaklaşımın ışığında, çocuk bakımının örgütlenme biçimi, bakımın süreli aile dışılaşması olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bakımın süreli aile dışılaşma süreci, kadınların ücretli emeğe katılmasına paralel olarak, bireyselleşme dinamikleriyle beraber ele alınmaktadır.

Araştırmada nitel çalışma deseni kullanılmış ve belirli parametreleri karşılayan katılımcılar ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre, mütedeyyin kadınların ücretli emek piyasasına katılmaları, kadının kamusal alanda özneleşme süreci olarak gerçekleşmekte, aynı zamanda toplumsal normun bir parçası hâline gelmektedir. Anne olduktan sonra işe dönüş, kadınlığa ve anneliğe dair normatif söylemlerin de etkisiyle katılımcıların hayatında kültürel ikilemler oluşturmaktadır. Annelerin çalıştığı süre zarfında çocukların bakım kurumuna

gönderilmesi, meşru ve rasyonel bir söyleme bürünerek kültürel ikilemler aşılmaya çalışılmaktadır. İçsel müzakerelerin belirli noktalarda sürdüğü bu zeminde, çocuk bakımının süreli aile dışılaşması, işlevsel bir zorunluluk olarak kurumsallaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Rolleri, Annelik, Çocuk Bakımı, Aile Dışılaşma, Kurum Bakımı

ABSTRACT

FROM FAMILY TO CARE INSTITUTIONS: CHILDCARE DEFAMILIZATION FROM THE PERSPECTIVE OF WORKING RELIGIOUS MOTHERS

ŞULE PARMAK

Women's participation in modern capitalist production processes, moving away from the household-centred production model of agricultural societies, is the most fundamental trigger for the transformation of women's roles. The gender-specific division of labour that has become apparent in this process remains one of the main themes in today's debates on the positioning of women's roles between paid labour and care work. At the same time, motherhood is being redefined as a product of cultural and social construction; its position adjacent to women's roles is constantly being negotiated. The essentialist understanding of motherhood and normative images of motherhood produce discourses regarding women's role in childcare and other social roles. These discourses also contain specific meanings in the context of religious women. The main aim of this thesis is to examine the patterns of meaning and the transformation of childcare among working religious mothers in Turkey. This transformation is centralised as a contemporary care practice and addressed from a neo-functionalist perspective. In light of the neo-functionalist approach, the organisational form of childcare is conceptualised as the permanent defamilization of care. The process of permanent defamilization of care is examined in parallel with women's participation in paid labour and alongside the dynamics of individualisation.

A qualitative research design was used in the study, and in-depth interviews were conducted with participants who met specific parameters. According to the results of the research, the participation of religious women in the paid labour market takes place as a process of subjectification of women in the public sphere, while also becoming part of the social norm. Returning to work after becoming a mother creates cultural dilemmas in the lives of participants, influenced by normative discourses on

womanhood and motherhood. Sending children to childcare facilities while mothers work is framed as a legitimate and rational discourse in an attempt to overcome cultural dilemmas. In this context, where internal negotiations continue at certain points, the temporary defamilization of childcare is institutionalised as a functional necessity.

Keywords: Women's Roles, Motherhood, Childcare, Defamilization, Institutional Care

ÖNSÖZ

Erkek veya kadın olmak, yalnızca cinsiyete mahsus bir mana olmanın ötesinde, varoluş boyunca tecrübe edilen insani hakikattir. Bu hakikati gerçekleştirme yolunda, tarihsel olarak toplumlarda erkek ve kadın arasında vazife taksimi ortaya çıkmıştır. Bugün ise toplumsal iş bölümü etrafında gelişen tartışmalar, kültürün değer ve anlam dünyası, devletin düzenleyici pratikleri ve toplumun normatif yapılarına bağlı olarak anlaşılabilmektedir. Bu bağlamda kadın rolleri, kadın özgürleşmesine bağlı süreçlerle biçimlenmekte; kadın özgürleşmesi ile anneliğin kesişiminde kadın rolleri sürekli müzakere edilmektedir. Bu tez zihnî mesaimi, bu meselelere yöneltmemin bir ürünüdür.

Beni lise hayatımdan beri ilmî ve ahlaki anlamda yetiştiren, zengin bir kitap dünyasıyla ufkumu genişleten, sürekli okumaya ve yazmaya teşvik eden Ercan Çifci hocama öncelikli olarak teşekkür ederim; hocama minnettarım. Kendisinden din sosyolojisi yapma tarzı ve akademik disiplin açısından çok şey öğrendiğim; sürecin her aşamasında bana yol gösteren ve tezimi titizlikle takip eden danışman hocam Birsen Banu Okutan'a çok teşekkür ederim. Tezimin son okumalarını yapan ve sıkıştığım tüm anlarda yardım eden Necmiye Durmuş'a ayrıca teşekkür ederim.

Beni yetiştiren, her koşulda destekleyen, her daim dualarında olduğumu bildiğim aileme teşekkür ederim. Her daim yanımda olan dostlarıma; bu tezi yazarken zaman zaman ikinci evime dönüşen Medrese Davutpaşa'da tanıştığım ve tez yazma sürecimi kolaylaştıran herkese de teşekkür ederim. Son olarak, bana vakitlerini ayıran ve içtenlikle deneyimlerini paylaşan kıymetli annelerin her birine müteşekkirim.

ŞULE PARMAK

İSTANBUL, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZ ... ii
ABSTRACT ... iv
ÖNSÖZ ... vi
KISALTMALAR LİSTESİ ... ix
GİRİŞ ... 1

BİRİNCİ BÖLÜM
TARİHSEL ARKA PLAN:
KADIN ROLLERİ VE ÜCRETLİ EMEK

1.1. Kadının Çalışma Hayatına Katılımı ... 20
1.2. Mütedeyyin Kadının Çalışma Hayatına Katılımı ... 23
1.3. Kadının Ücretli Emekle Annelik Arasında Konumlanışı ... 26

İKİNCİ BÖLÜM
AİLE DIŞILAŞMA (DEFAMILIZATION): AİLEDEN BAKIM KURUMUNA GEÇİŞİN YENİ-İŞLEVSELCİ ÇÖZÜMLEMESİ

2.1. Yeni-işlevselci Farklılaşma Kuramı ve Normatif Çatışmalar ... 32
2.2. Aile Dışılaşmanın (Defamilization) Kavramsal Tartışması: Yeni-işlevselci Perspektifin Katkıları ... 34
2.3. Çocuk Bakımının Aile Dışılaşması ... 38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MÜTEDEYYİN ANNELERİN PERSPEKTİFİNDEN ÇALIŞMA HAYATI VE ÇOCUK BAKIMI

3.1. Çalışma Hayatı ve Annelik Deneyimleri ... 43
3.1.1. Üreterek Var Olmak: Mütedeyyin Kadının Kamusal Alanda Özneleşmesi ... 44
3.1.2. Anne Olduktan Sonra İşe Dönüş ... 50
3.1.2.1. Somut Dinamikler: Motivasyonlar ve Destekler ... 50
3.1.2.2. Kültürel İkilemler ve Normatif Çatışmalar ... 56
3.1.3. Hayatın İçinde Çocukla Kaybolmak ve Kaosta Mutlu Olmak ... 61
3.2. Çocuk Bakımının Kurumsal Mekanizmalara Geçişi ... 65
3.2.1. Kuruma Göndermeden Önce: Anne ve Aile Odaklı Bakım Deneyimi ... 65

3.2.2. Annelik ve Yalnızlık: Kent Yaşamında Dayanışma Boşluğu 69
3.2.3. Kuruma Göndermeye Karar Veriş 71
3.2.4. Kurum Seçiminde İnanç Temelli Yönelimler 78
3.2.5. Kurum Bakımına Yönelik İçsel Müzakere 81
3.2.6. Çocukluğun Yeni Kurumsal Mekânı 85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DEĞERLENDİRME

4.1. Kadın Rolleri ve Değişen Normlar 89
4.2. Çocuk Bakımı ve Aile Dışılaşma Sürecine Eklemlenme 93

SONUÇ 103
KAYNAKÇA 109
EKLER 121

KISALTMALAR LİSTESİ

AÇEV : Anne Çocuk Eğitim Vakfı

Akt : Aktaran

ASHB : Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

Bkz : Bakınız

bs : Basım

Çev : Çeviren

ÇSB : Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

Ed : Editör

Haz : Hazırlayan

İKGPRO : İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Program Otoritesi

MEB : Millî Eğitim Bakanlığı

No : Sayı/Number

OECD : Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı

s : Sayfa/Sayfalar

SES : Sosyo Ekonomik Statü

TNSA : Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması

UNICEF : Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

vb : Ve Benzeri

vd : Ve Diğerleri

Yay haz : Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Araştırmanın Problemi ve Amacı

Sanayileşme süreciyle birlikte bir taraftan kadınların önemli bir kısmı üretim süreçlerine dahil olurken, diğer taraftan kadınlar ağırlıklı olarak ev içi rollerle tanımlanmıştır. Bu süreçte kamusal ve özel alan ayrımı belirginleşerek toplumsal ayrışma kurumsallaşmıştır. Kadınlar özel alan üzerinden ev içi sorumluluklar ve bakım emeğiyle özdeşleştirilmiştir. Kadınların ev içi emekle tanımlanması, kadınların hayat boyu ve tam zamanlı ücretli iş gücüne katılma süreçleriyle birlikte sorgulanmaya başlamış; ücretli emek ile bakım emeği arasındaki normatif gerilimler keskinleşmiştir. Annelerin ücretli iş gücüne katılımı da kültürel bağlamda tartışılan bir mesele olarak ortaya çıkmıştır.

Annelik, toplumsal ve kültürel inşa sürecinde tanımlanan ve şekillenen bir kavram olarak tartışılmakta, aynı zamanda cinsiyet rolleri ve yeni aile düzenlerini anlamanın temel bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Günümüzde piyasa toplumunun dinamikleri, bireyselleşme ve kurumsal konumlara bağlı yaşam biçimlerinin oluşması gibi süreçler de anneliği biçimlendirmektedir. Aynı zamanda çocuk bakımının gerçekleşme biçimleri, anneliği inşa eden söylemlerden etkilenebilmektedir. Öncelikle, çocuk bakımının kim tarafından ve nasıl karşılanacağı bir problem hâline gelmektedir. Bu tartışmanın bir tarafında, çocuk bakımının kadının birincil/doğal görevi olması ve annelik içgüdüsü gibi biyolojik bir temeli olduğu yer almaktadır. Bu düşünce biçimi, anneliği tam zamanlı evde konumlandırılmış bir pratik olarak tanımlayan kültürel annelik normlarıyla yeniden üretilmektedir. Bu kültürel normlar, kimi zaman dinî söylemlerle de perçinlenmektedir.

Annelikle ilgili kültürel söylemlerin önemli bir kısmı, annenin çalışma hayatına katılımına yoğunlaşmaktadır. Türkiye bağlamında annelerin çalışma hayatına katılması, farklı anlam örüntüleriyle ilişkilendirilen normatif değerler sistemi oluşturmaktadır. Annelik, çocuk bakım pratiğiyle ilişki içerisinde değerlendirilmekte;

anne dışı bakım[1] tercihi sorunsallaştırılmaktadır. Çocuk bakımı tam zamanlı, çocuğun ihtiyaçlarına odaklı ve yoğun emek gerektiren bir annelik imgesi üzerinden de kurgulanmaktadır. Bu annelik imgesinin kadın özgürleşmesini sınırlandırdığına yönelik karşı normlar da üretilmektedir.[2]

Kadın rollerindeki dönüşüm süreçleri, kadına atfedilen bakım emeğinin örgütlenme biçimlerini de dönüştürmektedir. Bu süreç, çocuk bakımının aile içi bakımdan aile dışı bakıma ve bakım kurumuna devredilmesini beraberinde getirmektedir. Böylelikle, anneliğin deneyimlenme biçimi farklılaşmaktadır. Bu zeminde annelikle ilgili söylemler yeniden müzakere edilmektedir. Farklı ülkelerde, annelerin iş gücüne katılımına yönelik kültürel ikilemler sürmektedir. Annelerin tam zamanlı ve hayat boyu istihdamını teşvik edici politikalar üreten ve cinsiyet rollerine ilişkin algılarla ilişkili kültürel ikilemleri hafifleten ülkeler de vardır. Bununla beraber "annenin çalışması durumunda çocuklarıyla güvene dayalı sıcak ilişkiler kuramayacağına ilişkin şüphelerin dünyada Türkiye'de olduğundan bir hayli daha az" (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2013: 13) olması, dinî ve kültürel normların burada daha canlı olması ve kadınların kamusal hayata dahil olma sürecinin nispeten yavaş gelişmesiyle ilişkili olarak düşünülebilir.

Burada mütedeyyin kadınların rolleriyle ilgili dönüşümün, meselenin görece yeni bir boyutunu oluşturduğu vurgulanmalıdır. Mütedeyyin kadınların -kamusal alana katılmakla ilgili mücadelelerinin etkisiyle- kamusal alandaki görünürlüklerini inşa

[1] Anne-dışı bakım kavramı için bkz.: Seyhan Büyükcoşkun, "Kadın İstihdamının Doğurduğu Sosyal Politika Sorunları: Anne-Dışı Bakım Sorunu ve Türkiye'nin Kadın İstihdamı Politikası", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, 2014.

[2] Toplumsal cinsiyet normlarının bireylerin düşüncelerini şekillendiren etkisi kadın rolleriyle ilgili kültürel bir dönüşümün inşa edilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Kadınların iyi bir anne ve eş olmak gibi düşüncelerini geleneksel toplumsal cinsiyet rolü kalıp yargılarına bağlayan görüşler bunu açıklamaya çalışmaktadır. Buna dair bir örnek: "Sistemin Meşrulaştırılması Kuramına göre, bu tip kalıp yargıların ve önyargıların çok güçlü ve mücadele edilemeyecek kadar düşmanca (örneğin, düşmanca cinsiyetçilik) olduğu kültürlerde kadınların negatif toplumsal kalıp yargıları ve önyargıları (örneğin, korumacı cinsiyetçilik) içselleştirmek zorunda hissettiğidir. Böyle bağlamlarda kadınlar, aleyhlerine olan kalıp yargıları çeşitli gerekçelerle (örneğin, aileyi korumak) kabul etmeyi ve hatta desteklemeyi seçer." Zeynep Aycan, "Türkiye'de Meslek Sahibi Kadınların Kariyer Gelişimi", **İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür: Farklı Bakış Açıları**, yay. haz.: Defne Karakaya, Hazel Bahar, 303-304, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2018.

etme çabası, kadınlık ve annelikle ilgili söylemlerle daha derinden yüzleşmelerini beraberinde getirmektedir.

Kadın rolleri ve annelikle ilgili bu süreçlerden hareketle bu araştırma, mütedeyyin kadınların 0-4 yaş arası çocuk bakımında kurumsal bakıma yönelme süreçlerini, yeni-işlevselci perspektiften ele almaktadır. Yeni-işlevselci perspektif, çocuk bakımının dönüşen anlamını, kadın rolleri ve annelikle ilgili normatif çatışmaları ve bu çatışmaların toplumsal sistem açısından hangi anlamlara gelebildiğini açıklama imkânı vermektedir. Çocuk bakımının farklılaşma süreci, aile dışılaşma (de-familization) kavramı temelinde tartışılmaktadır. Bu çerçevede, mütedeyyin kadınların çalışma hayatına atfettikleri anlamların çözümlenmesi, annelik ve bakım rolüne dair anlam örüntülerinin açığa çıkartılması ve çocuk bakımının aile dışılaşma süreçlerini çözümlemek hedeflenmektedir. Araştırma, meselenin yapısal farklılaşma ve normatif gerilimler arasında konumlandığı alanı görünür kılmayı; bu bağlamda çocuk bakımına dair yeni pratikleri ve çocuk bakımının farklılaşma süreçlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bir çocuk bakım tercihi olarak bakım kurumunu kullanmanın ardındaki anlam örüntüleri üzerine yapılan araştırmaların akademik literatüre az yansımış olması ve bunun tartışmaya açılması gerektiği düşüncesi, bu çalışmanın yapılmasında etkili olmuştur. Aynı zamanda, mütedeyyin kadınları aile içi rolleriyle tanımlayan toplumsal normların güçlü olması, onların annelik ile diğer toplumsal rolleri bir arada nasıl kurduğunu anlamayı önemli hâle getirmektedir. Bu sebeple toplumsal değişimin anneliğe ve çocuk bakımına yansıyış biçimleri, mütedeyyin bireyler bağlamında ele alınmaktadır.

Araştırmanın Temel Sorusu

İstanbul'da ikamet eden, çalışan veya çalıştığı dönemde 0-4 yaş arası çocuğunu bakım kurumuna gönderen mütedeyyin anneler bağlamında; çocuk bakımının aile dışılaşma süreci, yapısal farklılaşma ve bireysel tercihler etkileşiminde nasıl biçimlenmektedir?

Araştırmanın Alt Soruları

1) Mütedeyyin kadınların, çalışma hayatına ve çocuk bakım rollerine dair anlam örüntüleri hangi kültürel kodlarla biçimlenmektedir?
2) Çalışan mütedeyyin anneler, anneliğe ve çocuk bakımına dair normatif gerilimleri nasıl deneyimlemektedir?
3) Kurum bakımı tercihi, hangi değer ve gerekçelerle temellendirilmektedir?
4) Aile dışılaşma süreci, çocuk bakımının örgütlenme biçimleri ve normatif imgeleri açısından nasıl bir farklılaşma süreci oluşturmaktadır?

Araştırmanın Yöntemi

Toplumsal araştırmanın amacını şekillendiren yaklaşımlar, araştırmacıları belirginleşmiş bir fikir üretme tarzına yerleştirir. Toplumsal yaşam, yapı ile fail arasında inşa edilmektedir. Toplumsal gerçekliğe dair geçerli ve tutarlı bir anlayış oluşturmak için yapısal koşulların değişimi ile failin değişime nasıl dahil olduğunu anlayabilmek gerekmektedir. Bireylerin anlam dünyasını, düşüncelerini, deneyimlerini ve gündelik hayatı nasıl sürdürdüklerini öğrenmek istediğimizde ise faili konuşturmamız gerekmektedir. Bu çerçevede "insanlar neyin doğru olduğuna inanır? ... Yaptıklarını nasıl tanımlarlar?" (Neuman, 2014: 134) soruları önemlidir. Bireylerin "kendi eylemleri için kendi gerekçeleri vardır ve araştırmacıların insanların kullandığı gerekçeleri öğrenmesi gerekir" (Neuman, 2014: 134). Bir problemi keşfetmek ve kompleks bir konuya ayrıntılı bir anlayış getirmek için bireylerin deneyim süreçlerine odaklanmak gerekmektedir (Creswell, 2013: 47-48).

Bu bakış açısına dayanarak, bu çalışmada nitel araştırma deseni benimsenmiştir. Nitel araştırmaya dayanarak derinlemesine mülakat tekniğinin seçilmesinin sebebi, yapısal koşullar tarafından çevrelenmiş birer fail olarak çalışan mütedeyyin annelerin deneyimlerini anlayabilmektir. Böylelikle mütedeyyin kimliklerin bakış açıları ile bu bakış açılarının arka planındaki koşulları ve süreçleri anlamak mümkün hâle gelir. Ayrıca annelikle ilgili fikirlerin toplumsal cinsiyet perspektifine sıkıştırılmış anlam kodlarını açabilmek için de nitel araştırma

yapılmasına gerek duyulmuştur. Yine, çalışan ve çalışmayan anneyi kutuplaştıran söylemlerin toplumsal gerçeklikten uzak stereotipleştirmelere yol açması, çalışma hayatı ve annelik ikileminin ardındaki anlam örüntülerine daha derin bir anlayışla yaklaşmayı gerektirmiştir.

Bilimsel araştırma, birbirine eklemlenen fikirler üretme sürecidir. Birbirine eklenen parçalarla yeni sorular da ortaya koyulur. Amacımız bir soruyu cevaplamak olduğu kadar soru üretmeye de katkı sağlamaktır. Nitel araştırma tarzı bu imkânı sağlamasının yanında, araştırma sorusu üzerinde derinliğine bir bakış açısı geliştirilmesine yardımcı olur. Seçilen teknik bir araştırma açısından mutlaka sınırlılıklar doğurur. En baştaki sınırlılık, nitel araştırmalarda seçilen örneklemin kapsamının dar olmasıdır. Bu, nitel araştırma sürecinin doğasında var olan bir sınırlılıktır. Araştırma yapmak için seçilen örneklem eğitim düzeyi, ekonomik gelir, kent-kır gibi mekân ayrımı gibi sınırlamalara sahip olduğu için sınırlandırılan ölçütlerin kapsamı dışındaki tecrübeler hakkında fikir verememektedir. Bu noktada, farklı yaşam koşullarının kaçınılmaz olduğu bilinciyle her tasvirin, tasviri yapılan alan için bir anlayış ve çözüm/teklif sunma imkânı doğurduğu söylenmelidir.

Bu araştırmanın örneklemini, İstanbul'da yaşayan, 28-48 yaş aralığında, eğitimli,[3] çalışan veya çocuğu 0-4 yaş aralığındayken iş gücüne katılmış olan, bu esnada çocuğunu kreş, anaokulu, gündüz bakımevi gibi bakım/eğitim kurumuna gönderen 32 mütedeyyin anne oluşturmaktadır. Mülakatlar[4], 2024 yılı nisan ayı ile 2024 ağustos ayı arasında yapılmıştır. Mütedeyyin kadın kategorisinin ölçütü olarak, kadınların başörtülü olması ve kendilerini mütedeyyin olarak veya dinî bir hayat tarzı yaşamaya çalışan kadınlar olarak kabul etmeleri esas alınmıştır. Ayrıca mülakat esnasında katılımcıların günlük hayatlarına ilişkin cümlelerine -namaz kılmak, Kur'ân-ı Kerîm okumak, Allah ve Peygamber sevgisine/bağlılığına atıfta bulunmak, dinî kimliğe bağlı bir çevreyi tercih etmek gibi- yansıyan düşünceleri, mütedeyyin kadın kategorisinin pekiştirilmesini sağlamıştır.

[3] 25 katılımcı lisans, 4 katılımcı yüksek lisans, 3 katılımcı lise mezunudur.
[4] Mülakat soruları, İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'na gönderilmiş, 25.03.2024 tarih ve 03 sayılı toplantıda alınan kararla etik açıdan uygun bulunmuştur.

Mülakatlar araştırmaya en iyi katkı sağlayacağı düşünülen kişilere ulaşma çabasıyla başlamış; kar topu tekniği uygulanarak devam etmiştir. Katılımcı bireyler, en az lise mezunu olup, büyük bir kısmı üniversite mezunudur. Katılımcıların çeşitli meslek gruplarından olmasına dikkat edilmiştir. Yine de daha çok eğitimci annelere ulaşılabilmiştir. Derinlemesine mülakatlar, kendini tekrar etmeye başladığı için 32 kişide bitirilmiştir. Mülakat soruları, Türkiye ve Batı'daki ilgili literatür tarandıktan sonra ve ilgili çalışmalardaki mülakat soruları incelendikten sonra oluşturulmuştur.[5] Ayrıca, kadınlık ve annelik, çocukluk ve çocuk bakımıyla ilgili tartışmaların sürdürüldüğü bağlam da soruları hazırlarken göz önünde bulundurulmuştur.

Araştırma kapsamında ilk olarak pilot görüşme gerçekleştirilmiş; bu görüşme örneklemi belirginleştirme açısından önemli olmuştur. Uygun katılımcı arayışı esnasında, kurum bakımı tercihinin, daha çok yeterli mali gücü ve nitelikli bir işi olan annelerin yaygınlaştırdığı bir pratik olduğu pekiştirilmiştir. Derinlemesine mülakatlar, yarı yapılandırılmış olarak açık uçlu sorulardan oluşturulmuştur. Görüşmeler bireysel olarak, 14 katılımcı ile yüz yüze, katılımcıların istekleri doğrultusunda kendi evlerinde, iş yerlerinde veya kendi belirledikleri kafe gibi mekânlarda yapılmıştır. 18 katılımcı ile online olarak, görüntülü bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, ortalama yarım saat ile bir buçuk saat arasında sürmüş; tüm katılımcıların izni dahilinde ses kaydına alınmıştır. Mülakat esnasında, öncelikle sosyodemografik temelli gerekli bilgiler alınmıştır. Katılımcıların birçoğu, görüşmeden sonra, deneyimledikleri süreçleri gözden geçirme ve düşünme fırsatı yakaladıklarını ifade etmişlerdir.

Görüşmelerden elde edilen ses kayıtlarının tamamı yazılı metin hâline getirilmiştir. Metinler öncelikle katılımcı sırasına göre, tek tek okunmuştur. Metinlerde önemli görülen kısımların altı çizilmiş ve önem derecesine göre renklendirilerek ön kodlamalar yapılmıştır. Sonrasında her sorunun yanıtları kendi içinde incelenmiş, benzer ifadeler gruplanarak kategoriler oluşturulmuştur. Bu kategoriler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar belirlenmiş, verilerde kendini

[5] Bu çalışmalar, literatür değerlendirmesinde ele alınmıştır.

gösteren ortak anlamlar doğrultusunda temalar ortaya çıkartılmıştır. Üçüncü bölümde bu temalar, katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılarla birlikte betimsel biçimde sunulmuş ve tematik başlıklar altında ele alınmıştır. Katılımcıların görüşleri, temaların bütünlüğü içinde analiz edilerek anlamlı örüntüler hâline getirilmiştir. Son olarak, elde edilen bulgular değerlendirme bölümünde literatür, tarihsel arka plan ve kavramsal çözümlemelerle ilişkilendirilerek tartışılmıştır. Böylece veri analiz süreci hem betimsel hem analitik düzeyde tamamlanmıştır.

Niçin mütedeyyin çalışan anne?

Mütedeyyin kadın kategorisinin ayırt edici özelliklerinden birisi, başörtüsüdür. Türkiye'de başörtülü kadınların eğitime ve çalışma hayatına katılmaları, genel itibarıyla kamusal haklarına yönelik engellerin kalkmasından sonra gerçekleşebilmiştir. Bu da başörtülü kadınların, kamusal alana eklemlenirken özel alandaki rollerini inşa etme biçimlerinin daha geç müzakere edilmesine sebep olmuştur. Başörtülü kadınların kamusal hayattaki görünürlükleri arttıkça, ücretli emeğe ve anneliğe atfettikleri anlamların ortaya çıkartılması daha fazla önem taşımaktadır. Nitekim mütedeyyin kadınların çalışma hayatına katılımı, hayat tarzı tercihleri bakımından değişimleri beraberinde getirecektir. Bilhassa dinî söylemlerin öznesi olarak konumlandırıldığından dolayı, başörtülü kadınların deneyimlerini açığa çıkartmak önem taşımaktadır. Çalışan anne bağlamı ise, Türkiye'de kurum bakımının daha çok çalışan anne tarafından benimsenmesi sebebiyle seçilmiştir. Ayrıca Türkiye'de kadın istihdamı oranlarının hedeflenilen oranın altında olması (ASHB, 2024) ve çalışma hayatına atfedilen anlam örüntülerinin değişimini anlayabilmek açısından, çalışan kadın kategorisi tercih edilmiştir.

Niçin kurum -kreş, anaokulu vb.- bakımı?

Çocuğu kuruma göndermek, geleneksel bakım pratiklerinin farklılaşmasının ve aile dışılaşmanın en önemli göstergesini oluşturmaktadır. Günümüzde çocuk bakımının dönüşümüyle ilgili bir bakış açısı geliştirmek istenildiğinde, kurum bakımına odaklanmak gerekmektedir. Ayrıca kadının ücretli emeğe katılmasıyla annelik arasında konumlanması, çocuk bakımının aile dışılaşmasıyla doğrudan

ilişkilidir. Türkiye'nin kadın istihdamını artırmaya yönelik hedefleri göz önüne alındığında (ASHB, 2024) kurum bakımına odaklanmak önem taşımaktadır.

Literatür Değerlendirmesi

Literatür değerlendirmesinin kapsamı, bu araştırmada ele alınan kavramların ilgili yazındaki anlam ve kullanım bağlamlarını ortaya koyarken, aynı zamanda araştırma konusunun mevcut literatürdeki yerini belirginleştirmektedir. Literatür değerlendirmesinin ilk kısmında, kadınların çalışma hayatına katılımı ve annelik arasında konumlanma biçimleri, anneliğin toplumsal-kültürel inşası ve annelerin bireysel deneyimlerine odaklanan araştırmalar ele alınmıştır. Bu araştırmalar, anneliğin inşasına yönelik normatif imgelerin ve kavramlaştırmaların ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. İkinci kısımda, dinî söylemler etrafında kurgulanan annelik ile dinî kimliğe sahip bireylerin öznel deneyimlerini ele alan çalışmalara odaklanılmıştır. Böylelikle, kadın rolleri ve annelikle ilgili normatif imgelerin din olgusu odağında tartışıldığı bağlam gösterilmeye çalışılmıştır.

Annelik, Çalışan Anne ve Çocuk Bakımı

Kadının çalışma hayatına dahil olması ve anneliğiyle ilişkili olarak yapılan çalışmaların önemli bir kısmı, kadının bakım emeği ile ücretli emeğe katılımı arasında yaşanan çatışmayı ortaya koymakta ve çatışmayı annelik yahut çalışma hayatı lehine çözmeyi amaçlamaktadır. Kadının kamusal ve özel alandaki rolleri arasında oluşan çatışmayı, annelik lehine değerlendiren çalışmaların sayısı daha azdır.

Kadın İstihdamının Doğurduğu Sosyal Politika Sorunları: Anne-Dışı Bakım Sorunu ve Türkiye'nin Kadın İstihdamı Politikası adlı doktora tezinde Büyükcoşkun (2014) kadın istihdamını artırmaya yönelik politikaların, daha yüksek oranlarda anne dışılaşmaya sebep olacağının; anne dışı bakımın da çocuğun üzerinde psikolojik ve sosyal açıdan olumsuz etkilerinin üzerinde durmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik hedefler, kurum bakımını stratejik bir odak haline getirmektedir. Bahsedilen çalışma, nörobiyoloji ve psikiyatri çalışmalarının bulguları üzerinden, anne dışı bakıma karşı geliştirilen argümanları ele almaktadır. Anne bakımının

gerekliliğine yönelik argümanlar, anne dışı bakımın yerleştiği Avrupa ülkelerinin mukayesesi üzerinden de serimlenmektedir. Örneğin kuzey ülkelerinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için politik kararların yanı sıra kültürel değişim de gerçekleşmesine rağmen, anne-çocuk ilişkisinin baba-çocuk ilişkisinden farklılaştığı tespit edilmiştir (Büyükcoşkun, 2014: 86). Bu minvalde araştırma, anne dışı bakımın temel hedefinin, çocuğun ihtiyaçlarıyla değil, kadının kazanımlarıyla ilişkilendirildiği bağlamı sorunsallaştırmaktadır.

Emek, Beden, Aile adlı derlemede yer alan "Türkiye'de Kadın İstihdamının Önündeki Demografik Zorluklar: Doğurganlık Davranışları ve Bağlam" (Abbasoğlu Özgören, 2021) adlı makale, çalışma hayatı ve annelik gerilimini, çalışma hayatının yapısı ve kültürel bağlamda ele almaktadır. Kadının ücretli emeğe katılımı yaygınlaşırken çalışma hayatı ve annelik rollerini uyumlulaştırma mekanizmalarının yetersizliği, istihdamın yapısıyla ilgili bir problemdir. Kültürel bağlamdaki problem ise, toplumsal değerler ve normların kadının annelik rolünü çalışma hayatından öncelikli görmesidir (Abbasoğlu Özgören, 2021: 83). Bu sebeple kadının iş gücüne katılımını artıran ve çocuk bakımının kurumsallaşmasını hedefleyen politikalar önerilse bile, bu politikaların gerçekleşme potansiyelinin, toplumsal değerler ve normlar karşısında yetersiz kalabileceğine dikkat çekilmektedir.

Derlemedeki diğer bir makalede Özar (2021), konuyu Türkiye'nin sosyal politika alanında uyguladığı refah politikaları bağlamında ele almaktadır (Özar, 2021: 14). Türkiye'deki refah devleti modeli, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik politikalar geliştirmemektedir. Aile temelli politikaların karşısına konumlanan bu düşünce, aile (özel alan) ile kamusal alanı çatışan iki alan şeklinde konumlandırmaktadır. Daha sarih bir ifadeyle belirtmek gerekirse, aileyi güçlendirme ile toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama hedefleri, karşıt iki eğilim olarak ortaya konulmaktadır: "Türkiye'nin refah rejimi, refah hizmetlerinin karşılanması açısından merkeze aileyi alıyor ve ailenin içinde de yükü 'eş ve anne' olarak nitelendirilen kadınlara yıkıyor. Bu yükü hafifletecek sosyal politika ve iş piyasası düzenlemelerinden hep uzak duruyor" (Özar, 2021: 14). Bu bağlamda kurumsal çocuk bakım hakkına yönelik talepler öne çıkarılmaktadır. Farklı çocuk bakım seçenekleri

yerine kurum bakımının öne çıkartılması dikkate değerdir. Toplumsal olarak meşrulaştırılmış bir kurumlaşma-kamulaşma talebi, çocuk bakım sorumluluğunu devletle paylaşma ve kadının çalışma hayatında kalmasını kolaylaştırma hedefine yöneliktir. Kadının çalışma hayatına katılımının artırılması lehine oluşan literatür, çocuk bakımının kurumsallaşmasına yönelik hedeflere yoğunlaşmaktadır. Çocuk bakımının kurumsallaşması ile ilgili düzenlemeler, iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikaları arasında diğer araçlara göre daha etkin bulunmakta ve öncelikli olması önerilmektedir (Abbasoğlu Özgören, 2021: 65).

Kadın rollerine ilişkin çatışmaları, annelik yahut çalışma hayatı lehine ortaya koyan çalışmaların yanı sıra, anneliğin toplumsal ve kültürel inşası ile öznel annelik deneyimlerini ele alan pek çok araştırma vardır.

Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler adlı eserde Tina Miller (2010), biyolojik determinizme dayalı özcü varsayımları, annelerin bireysel anlatıları üzerinden sorgulamaktadır. Özcü varsayımlar, kadını öncelikli olarak annelikle özdeşleştirirken, ev içinde konumlandırmaktadır. Miller (2010: 99) biyolojik determinizmin argümanlarına karşı, anneliğin fiziksel, duygusal ve entelektüel boyutlarının sürekli pratikten kaynaklandığını savunmaktadır. Bu anlamda Miller (2010), anneliğin cinsiyetlendirilmiş bir benlik inşası olduğunu, annelik mitlerinin cinsiyetlendirilmiş sorumluluk-mantık-pratik ile perçinlendiğini öne sürmektedir. Mitlerin oluşturduğu cinsiyetlendirilmiş benlikler karşısında, kadınların gerçek deneyimlerinin yer aldığı ve "sosyal benlik"lerini inşa ettiği alan bulunmaktadır.

Mitler, anneliği doğal ve içgüdüsel olarak kurgular ve bunlar annelikle ilgili üretilen yargıları etkiler. Cinsiyetlendirilmiş pratikleri şekillendiren bir toplum ve kültür, annenin çocuk bakımına dair de yargılar üretir. Miller'ın (2010) bakış açısı, çocuk bakımı ve annelik algısı arasında ilişki olduğunu pekiştirir. Kadınlar tam zamanlı olarak çocuk bakımından mesul tutulur. Bilhassa çalışan annelerin, işteyken çocuktan ayrı kaldığı süre tam zamanlılığı aşındırır. Burada annelik deneyimlerinin birbirlerinden farklı olması ve kadınların kendilerine ilişkin algıları önem taşımaktadır. Miller (2010) annelerle yaptığı görüşmelerde, bu deneyimleri ortaya

çıkarmaya çalışmaktadır. Bu deneyimler, çocuğunu kreşe bırakmaktan suçluluk duyarken aynı zamanda işe gitmemekten dolayı suçluluk duyan annelerin olduğunu göstermektedir. Miller (2010) araştırmasına katılan annelerin birbirlerinden farklı düşüncelerini ortaya çıkararak, mitlerin ve deneyimlerin karşıtlık belirtebileceğini ortaya çıkarmaktadır. Deneyimler, mitlerden bağımsızlaşarak sosyal benliklerini inşa eden annelerin var olduğunu gösterse de mitlerin etkisi sürmektedir. Miller (2010: 252) mitlerin mahiyetini sorgulamak açısından "çocukların ihtiyaçları ve annelik sorumlulukları arasındaki çağrışım" hakkında fikir yürütülebileceğini gösterir. Çocuklar tam zamanlı anneliğe mi ihtiyaç duymaktalar? Çalışan anneler, annelik sorumluluklarını nasıl yerine getirirler? Çalışma hayatı ve çocuk bakımı, beraber nasıl kurulur? Miller'ın (2010) çalışması, annelik söylemleri ile annelik deneyimleri arasında, kadınların bir tür kendilik inşasını gerçekleştirme biçimlerini ortaya koymuştur.

Kadınlık mı? Annelik mi? adlı eserde Badinter (2011), anneliğin toplumsal ve kültürel inşasının, kadının diğer toplumsal rollerini baskıladığına yönelik bir tartışma yapmaktadır. Annelik içgüdüsü söyleminin, 1980'lerde yeniden uyandırıldığını vurgulayan Badinter (2011), anneliğin doğallığı ve üremenin içgüdü ve dinî bir görev olarak kabulünün ve bunun bireyselliğin ve tercihlerin çeşitliliğinin öne çıktığı bir zaman diliminde gerçekleşmesinin yarattığı çelişkileri ortaya koymaktadır. Annelikle ilgili normatif beklentiler, kadınların tercihlerini etkilemektedir.

Natüralist ve maternalist annelik anlayışı, anneliğin doğal, içgüdüsel olduğu temelinden hareket ederek normatif annelik söylemleri üretmektedir. Maternalist ve natüralist ideolojilerin inşa ettiği annelik söylemleri, cinsiyetler arası eşitsizlik yaratmaktadır. Bu bakış açısına göre, kadın özgürleşmesinin ve cinsiyet eşitliğinin önündeki en büyük engel, natüralizmin annelik içgüdüsü kavramını yeniden ön plana çıkarmasıdır (Badinter, 2011: 172).

Annelik içgüdüsüne dayanan söylemler, annelik pratiklerinin gerçekleşme biçimini etkilediği için eleştirilir. İçgüdüsel, doğal, biyolojik, kadından ayrılmaz bir annelik inşası, kadının özneleşme sürecini baskılayan bir araca dönüşebilmektedir.

Badinter'a (2011: 30) göre, biyolojik determinizm temelli annelik inşası, kadının eve dönmesini amaçlamakta; bu amaç için anneliğin kıymetli olduğu algısı yerleştirilmektedir. Anneliğin evde konumlandırılması, çalışma hayatı ve annelik arasında çatışma oluşturmaktadır. Badinter'a (2011) göre, iyi annelik kriterlerinin baskısı sebebiyle kadınlar yarı zamanlı çalışmayı tercih etmektedir. Ayrıca, herhangi bir ülkede eşitliği sağlayan bir aile politikasının olmadığı, bununla beraber eşitliğin ancak ebeveynliğe eşit katılımın sağlanmasıyla gerçekleşebileceği vurgulanmaktadır.

Balance Between Work and Family Life: Middle Class Working Mothers in Turkey adlı çalışmada Soyseçkin (2016), orta sınıftan çalışan annelerin perspektifinden, bakım emeğinin ücretli emekle beraber kadın üzerinde yarattığı çifte yükü ortaya koymaktadır. Bu çalışmadaki katılımcı anneler, -bilhassa çocuğu ilk 3 yaş aralığındayken- evde tam zamanlı bakım vermeyi istemektedir. Bununla beraber, çalışma hayatının koşulları bu tercihleri etkilemekte ve anneliği çatışan rollerin alanı hâline getirmektedir (Soyseçkin, 2016: 138-139). *The Motherhood Experiences of Women Employees: An Interpretive Field Study in Turkey* (Akyol ve Arslan, 2020) başlıklı çalışma, anneliğin sosyo-kültürel inşasına odaklanmıştır. Çalışan annelerin, annelik ve çalışma hayatı arasındaki gerilimler karşısında geliştirdikleri pratikleri ve annelik görevlerine ilişkin deneyimlerini ele almıştır. Bu iki çalışma, çalışan annelerin çocuk bakımıyla ilgili annelik söylemlerine belirli ölçülerde eklemlendiğini ve kamusal ve özel alandaki rollerini dengeleme noktasında yaşadıkları gerilimi ortaya koymaktadır.

Anneliğin sosyal ve kültürel inşası üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı, Amerika merkezli araştırmalardır. Bu araştırmalarda, yoğun annelik, anneliğin kadın öznelliğinin birincil rolü olarak kurgulanması gibi temalar ön plana çıkmaktadır. Ayrıca annelik ideolojileri ve söylemleri yaygın bir şekilde tartışılmaktadır. Bu çalışmalar, Türkiye bağlamında da gözlemlenen annelik söylemlerinin anlaşılması açısından verimli bir tartışma alanı sunmaktadır.

The Cultural Contradictions of Motherhood adlı eserde Sharon Hays (1996), anneliğin ve çocuk yetiştirme algısının ve pratiklerinin toplumsal ve kültürel inşanın

ürünü olduğunu ortaya koymakta; yaşadığımız çağda bu inşanın, yoğun annelik imgesiyle kurgulandığını anlatmaktadır. Yoğun annelik, çocuk yetiştirmenin öncelikle annelerin bireysel sorumluluğunda olan, çocukların ihtiyaçlarının merkeze alınarak gerçekleştirilmesi gereken, yöntemlerin de uzmanlar tarafından ve emek yoğun olması gerektiğine yönelik bir modeldir (Hays, 1996: 21). Yoğun annelik imgesi, kadınların ücretli iş gücündeki konumlarıyla beraber düşünüldüğünde kültürel çelişkiler yaratmaktadır. Modern piyasa ekonomisinin bireycilik ve üretkenlik dayatması karşısında yoğun annelik imgesi, çocuğun ihtiyaçlarına odaklı, emek yoğun ve bireysel anne bakımını öne çıkarmaktadır. Bu eser, kadınların modern dünyada deneyimledikleri gerilimleri daha ileri düzeyde araştırmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Çalışan annelerin çocuk bakımına atfettikleri anlamı araştıran Uttal (1996) çalışan annenin çocuk bakımı tercihinin çocuk üzerindeki olumsuz etkilerini inceleyen pek çok çalışma olmakla beraber, annelerin bu bakım tercihinden nasıl etkilendiklerini araştırmanın ihmal edildiğini vurgulamaktadır. Oysa çalışan anne açısından, anne dışı bakım seçeneklerini kullanmak neredeyse bir zorunluluktur. Bu sebeple çalışan anneler açısından, kendi çocuklarına başkasının bakmasına dair anlam örüntülerinin anlaşılması gerekmektedir. Çocuk bakımını ideolojik söylemlerle de ilişkilendirerek değerlendiren çalışma, annelerin birbirlerinden farklı pratikleri meşrulaştırdığını göstermiştir. Çalışmada annelik kavramının, çocuk bakımına ilişkin tercihlerle doğrudan ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur.

Amerika'daki annelik ideolojilerini ele alan *Women, Work, and Family: Balancing and Weaving* adlı çalışmada Hattery (2001), annelik ideolojilerinin, annelerin çalışma hayatına katılma kararı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Kitabın iddiası, ideolojilerin "var olan, iyi olan ve mümkün olan" üzerinde sahip olduğu etkiyi ele alarak, annelik ideolojilerinin de anneler üzerinde aynı etkiye sahip olduğunu göstermektir. Annelik ideolojileri, annelerin iş gücüne katılım kararlarını etkileyebilecek güçtedir. Aynı zamanda kadınların iş-aile dengesini kurmaya yönelik pratikleri üzerinde de etkilidir. Annelerin iş gücüne katılımını etkileyen pek çok faktör

arasına annelik ideolojilerini de ekleyerek, kadınların çalışma hayatı ve annelik arasında konumlandığı alana dair var olan bakış açılarını genişletmektedir.

Constructing the "Good Mother": The Experience of Mothering Ideologies by Work Status (Johnston ve Swanson, 2006) adlı makalede, Amerika'daki tam zamanlı evde olan, yarı zamanlı çalışan ve tam zamanlı çalışan annelerin, yoğun anneliğe eklemlenme biçimleri araştırılmıştır. Yoğun anneliğin Kuzey Amerika kültüründe baskın annelik ideolojisi olması (Johnston ve Swanson, 2006: 510) yazarları, bu ideolojilerin bireyleri etkilemesinin söylem yoluyla olduğu hipotezini araştırmaya itmiştir. Söyleme yansıyan ideolojiler, anneliği inşa etmeye yönelik beklenti yaratmaktadır. Araştırma, çalışan ve çalışmayan annelerin deneyimlerini beraber ele alması bakımından da önemlidir. Sonuçlara göre, evde çalışan anneler çocukları için erişilebilir lakin çocuklarına karşı sabırları tükenmiş haldedir (Johnston ve Swanson, 2006: 517). Tam zamanlı çalışan anneler, çocuklarına özgüven vermeye odaklıdırlar lakin çocuklarıyla yeterince vakit geçirememektedir (Johnston ve Swanson, 2006: 517). Yarı zamanlı çalışan anneler çocuklarıyla kaliteli iletişim gerçekleştirmeye önem vermekte lakin bu anneler de güç ve kariyer fedakârlıklarına dikkat çekmektedir (Johnston ve Swanson, 2006: 517).

Locating Mothers: How Cultural Debates About Stay-at-Home Versus Working Mothers Define Women and Home (Dillaway ve Paré, 2008) adlı makale, evdeki anne ile çalışan anne arasında keskin bir ayrım yapıldığını ve iyi annenin evde anne olarak konumlandırıldığına yönelik algıyı göstermektedir. Buna göre çocuk bakımı, ücretli emeğe katılmadan her daim hazır olarak evde bulunmayı ifade etmektedir.

Integrated Motherhood: Beyond Hegemonic Ideologies of Motherhood adlı makalede Dow (2016), kadınların iş ve aile kararlarını etkileyen ideolojilerin varlığı karşısında, bu ideolojilerden sıyrılarak kendi seçimlerini oluşturan kadınların olduğunu ortaya koymuştur. Annelik ideolojileri ve söylemleri, annelerin iş gücüne katılmasına karşı çıkarak, çocuk bakımından tam zamanlı şekilde anneyi sorumlu tutmaktadır. Amerika'daki baskın ideolojiler karşısında, annelerin bireysel

tercihleriyle var olabildiğini bütünleşik (integrated) annelik kavramıyla ortaya koymuştur.

Amerika'daki çalışmalar göstermektedir ki, anneliğin toplumsal ve kültürel inşasına yönelik araştırmalar, güncelliğini koruyan bir tartışma konusudur. Amerika'daki baskın annelik ideolojileri çalışan anne ile evdeki anne arasında keskin bir ayrım yapmaktadır. Türkiye'deki çalışmalarda bu ayrımlara yönelik kavramlaştırmalar daha az sayıda yer almaktadır. Türkiye bağlamında, annelik söylemlerinin, kadınların yaşamında deneyimlenme biçimini araştırmak anlamlıdır.

İlgili literatür, kadınların iş gücü piyasasındaki konumları ile annelik rolleri arasındaki ilişkileri, bir taraftan bireysel deneyimlerle açıklamakta; diğer taraftan bu ilişkileri toplumsal yapılar, kültürel normlar ve politik düzenlemeler ekseninde ele almaktadır. Ayrıca, anneliğin toplumsal ve kültürel inşası ile annelerin deneyimleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da sürdürülmektedir. Kadınların bireysel deneyimlerine odaklanan araştırmalar, anneliğin ve kadınlığın ayrışabildiğini ve bireysel tercihlerin farklılığına göre kadın ve anne rollerinin şekillendiğini ortaya koymaktadır. Toplumsal yapılar, kültürel normlar ve politik düzenlemeler ekseninde yapılan çalışmalar, anneliğin toplumsal ve kültürel inşasını, annelik ve çalışma hayatı arasındaki çatışmaları, çatışmaların çözülmesine yönelik bakış açılarını ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar çocuk bakım emeğini, kadınlığın ve anneliğin sosyal inşası bağlamında ele almaktadır. Ama çocuk bakımının toplumsal anlamını, bakım emeğinin aile içinden aile dışına devredilme sürecindeki dönüşümleri yeterince tartışmamaktadır. Annelik deneyimlerini dönüştüren ve anneliği yeniden tanımlama işlevi olan aile dışı bakım, güncel bir bakım biçimi olarak daha ileri düzeylerde tartışılmalıdır.

Din Olgusu Odağında Annelik ve Çocuk Bakımı

Din olgusu odağındaki annelik ve çocuk bakımıyla ilgili çalışmalar, dinî alanın kurumsal yapısından ziyade, dinî kimliğe sahip bireylerin gündelik yaşam pratikleri üzerinden kamusal alan, annelik ve çocuk bakım rollerini nasıl kurduklarına

odaklanmaktadır. “Dinî ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet” (2011 ve 2012) başlıklı tartışmalı ilmî ihtisas toplantısında, (toplumsal) cinsiyet, kadınlık ve annelik ile ilgili konular, dinî bağlamda ele alınmaktadır. Necla Koytak (2012), “Çocuk Yetiştirmede Annelik Rolü” adlı yazıda, kadının toplumsal rolleri içerisinden anneliği merkeze almakta ve kadının toplumsal konumunu annelik üzerinden kurmaktadır: “Kadının önceliğinin aile olması için onu ikna etmek üzere güçlü bir söylem ve etkili mekanizmalar geliştirmek gerekmektedir” (Koytak, 2012: 323). Kadın öznelliğini annelikle inşa eden bu söylem, aynı zamanda çocuk bakımının tam zamanlı anne bakımıyla gerçekleşmesi gerektiğine dair bir norm üretmektedir. Böylelikle anne dışı bakımın -bilhassa kurum bakımının- çocuğun gelişimi açısından zararlarına odaklanan çalışmalara atıfla tam zamanlı anne bakımı meşrulaştırılmaktadır.

“Şartları Değerlendirmeksizin Kadının Çalışmaya Zorlanması” adlı yazıda Uraler (2011), kadınların çalışma hayatına artan katılımı ile anneliği gerçekleştirme biçimini, çatışmalı bir alan olarak kurgulamaktadır. Kadının annelik rolüyle uyumlu olmayan bir çalışma hayatına katılımı neticesinde, çocuk yük olarak algılanmakta, kadının diğer toplumsal rollerinin yanında annelik rolü ikincil bir role bürünmektedir (Uraler, 2011: 295). Kadının ücretli emeğe katılmak yerine, aile içi rollerine bağlılığının güçlendirilmesi üzerinde durulmakta; kadının neslin devamını üstlenmesi ve dinî, kültürel aktarımı sağlaması gerektiğine yönelik söylemler üzerinden bu bakış açısı yerleştirilmektedir. Anneliği tam zamanlı evde konumlandıran söylemler üretilmekte; bu da çocuk bakımında kurumların tercih edilmesini negatif anlam örüntüleriyle çerçevelemektedir.

“Dindar Kadınların Annelik Algısı: Reçel Blog ve Müslüman Anneler Blogunun Karşılaştırmalı Analizi” başlıklı çalışmada Tuğrul (2018), ataerkil sistemin ve din kurumunun anneliğe atfettiği kutsallık tarafından anneliğin inşa edildiğini iddia etmektedir. Çalışmada, dinî kimliği güçlü iki bloğun kadınları arasındaki görüş farklılıkları öne çıkmaktadır: Müslüman kadınlar olarak kendilerini tanıtan *Reçel Blog* ile çocuklarını İslami hassasiyet ve titizlikle yetiştirmek isteyen *Müslüman Anneler Bloğu*. *Reçel Blog*’ta kutsal annelik söylemi sorgulanırken, *Müslüman Anneler* dinî referanslarla kutsal annelik söylemini üreten bir bakış açısı sergilemektedir. *Reçel*

Blog mevcut kadın ve anne algısını eleştirmektedir. "Bir Kolda Birkaç Karpuz Taşıdığım İçin Toplumdan Özür Dilerim" başlıklı yazıda çocuğu olan, çalışan, aynı zamanda eğitimine devam eden bir kadın, kendini çevresindekilere ihmalkâr bir anne olmadığını açıklarken bulduğunu ifade etmektedir:

> " (…) o toplumsal bakışı hissediyorum … Anneysen ya çalışmanı ihmal ediyorsundur ya çocuğunu başka bir ihtimal yok! Ama üzgünüm erkekler! Gün 24 saat ve bize laga luga yapmayınca yetebiliyor!" (Tuğrul, 2018: 79).

Reçel Blog'ta "Anne Ol, Anne Öl" başlıklı yazıda, kadınların hem ev dışında üretken olup hem çocuk sahibi olma isteklerini izah eden kadınlar, kendilerini normatif bir çatışma içinde bulduklarını sarih bir biçimde ifade etmektedir: "Bazıları için kabul etmesi güç olsa da çalışmak, üretmek, bir varoluş biçimi olarak mesleklerine sahip çıkmak isteyen kadınlar var. Bu kadınlar aynı zamanda evet doğurmak istiyor. Biliyorum, çok tuhaf. Nasıl olur? Ama oluyor işte" (Tuğrul, 2018: 81). *Reçel Blog* kadının kamusal üretkenlik ve ev içi roller arasında konumlanmasıyla oluşan normatif gerilim alanını, bilinçli bir izahla sorunsallaştırmaktadır.

Müslüman Anneler yazarları ise kadını ev içinde konumlandıran söylemler üretmektedir. *Müslüman Anneler*'e göre, çalışma hayatı ve annelik çatışan roller içermektedir, kadın bu çatışmalı alanda konumlanmak yerine, ev içi rolleriyle tanımlanmalıdır. *Müslüman Anneler* bloğu, yalnızca ücretli emeğe katılan kadınlara değil aynı zamanda vakıf, dernek, kurs, eğitim ve gönüllülük faaliyetleri yapan ev hanımlarına da "evlerinize dönün" çağrısında bulunmaktadır. "Çalışan Hanım, annelik yapamıyor mu demek istiyorsunuz?" sorusuna "Hayır. Tam aksine evden kopan hanım, (ister ev hanımı olsun ister iş kadını ister okuyan) annelik yapmakta başarısız ve yetersiz kalıyor, diyoruz" (Tuğrul, 2018: 81) şeklinde yanıt vermişlerdir. Annelik tam zamanlı evde bakım şeklinde konumlandırılmakta, çocuk bakımı anneye hasredilmektedir. "Sevgisiz Kucaklarda Büyümesin Çocuklar" başlıklı blog yazısında, çocuk bakımının çok fedakârlık ve sabır isteyen bir iş olduğu (Tuğrul, 2018: 81) vurgulanarak, tam zamanlı evde konumlandırılmış annelik algısı oluşturulmaktadır. İki bloğun düşünce yapılarının karşılaştırılması, Türkiye'de kendini dinî kimliği ile tanımlayan kadınlar arasında oluşan tercih farklılıklarını ve çatışma alanını da ortaya koymaktadır.

"Toplumsal Cinsiyet Ekseninde Din ve Aile İçi Roller" adlı makalede Turan ve Bilgin (2020), mütedeyyin kadınların, kendi rollerine ilişkin öznel bakış açılarını ortaya koymaktadır. Çalışmadaki mütedeyyin kadınlar, geleneksel aile içi rollerine bağlılıklarını ifade ederken, aynı zamanda çalışma hayatına katılmaları gerektiğini düşünmektedir. Bununla beraber mütedeyyin kadınlar, anneliği diğer ev içi rollerinden öncelikli bir alana yerleştirmektedir. Annelik, öncelikli ve merkezi bir kimlik alanı olarak kurgulanmaktadır.

"Zamanın Müteşebbis Ruhunun Peşinde Anne ve Eş Olmak: Moda Tutkunu Genç Mütedeyyin Kadınların İş ve Aile Hayatı Deneyimleri" adlı çalışmada Merve Kütük-Kuriş (2021), mütedeyyin kadınların iş kadını rolü ile eş ve annelik rollerini dengede tutma çabalarını incelemektedir. İş gücü piyasasındaki başarılı moda tutkunu mütedeyyin kadınların ev içi roller ve annelik konusundaki davranışlarının nasıl şekillendiği araştırılmıştır (Kütük-Kuriş, 2021: 129). Girişimciliğin esnek çalışma saatleri ve evden çalışma imkânı sunması sayesinde mütedeyyin kadınların aile ve kariyer açmazına çözüm üretebildikleri ancak bu imtiyazlı konumun aile ve kariyer dengesini bulma konusundaki problemleri ortadan kaldırmadığı ortaya koyulmuştur (Kütük-Kuriş, 2021: 132-133). Girişimci mütedeyyin kadınların iş ve aile hayatını dengelemelerinin, çoğu zaman kendi fedakârlıklarıyla mümkün olduğu, bunun da cinsiyetçi bir aile yapısını pekiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır (Kütük-Kuriş, 2021: 136). İş ve aile hayatını dengelemenin orta sınıf ve işçi sınıfından kadınlar açısından çok daha büyük bir açmaz olduğu belirtilen çalışmada, kurumsallaşmış eşitsiz güç ilişkilerinin pekiştirildiği ileri sürülmektedir.

Zikredilen çalışmalar, mütedeyyin kadınların çalışma hayatı, annelik ve çocuk bakım pratiklerinin, dindarlığın sosyolojik boyutları üzerinden ele alındığını, dinî kimliği güçlü bireylerin gündelik yaşam pratiklerine ve söylemlerine odaklanıldığını göstermektedir. Ortaya çıkan çerçeve, mütedeyyin kadınların kamusal ve özel rolleri arasında konumlanma biçiminin, süregelen bir tartışma oluşturduğunu göstermektedir. Bu çerçeve aynı zamanda, kendini dinî kimliğiyle tanımlayan kadınların annelikle güçlü bir bağı olduğunu ortaya koymakla beraber, bu kadınlar arasındaki düşünce yapısının ve tercihlerin farklılığını da ortaya çıkarmaktadır. Buna göre, tek bir

mütedeyyin kadın kategorisinin bulunmadığına, mütedeyyin kadınlar arasında toplumsal rollerine dair heterojen tercihlerin olduğuna dikkate edilmelidir. Bu bakımdan, günümüzde mütedeyyin kadınların kamusal alana katılmakla ilgili anlam örüntülerinin ve annelik ve çocuk bakım rolünü kurma biçimlerinin nasıl gerçekleştiğine yönelik çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Mütedeyyin kadınların kamusal hayatta artan görünürlükleri düşünüldüğünde, çalışma hayatına katılmalarına yönelik anlam örüntüleri ve annelik ve çocuk bakım rolünü nasıl kurduklarını, yapısal dönüşüm ve özneleşme[6] süreçleri bağlamında tartışmak gerekmektedir.

İlerleyen bölümde, kadının çalışma hayatına katılımıyla ilgili anlam örüntüleri, mütedeyyin kadına ait özgül anlamlarla beraber ele alınacaktır. Kadının çalışma hayatı ve annelik arasında konumlanışı tartışılacaktır.

[6] Bu çalışmada özneleşme kavramı, Alain Touraine'den (2011: 83) mülhem bireyin kendi yaşamında eyleyen olma isteğini açıklamak amacıyla kullanılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN:

KADIN ROLLERİ VE ÜCRETLİ EMEK

1.1. Kadının Çalışma Hayatına Katılımı

Kır nüfusunun kent nüfusundan fazla olduğu dönemde, kadınlar tarımda yoğun olarak çalışmışlardır. Kır toplumunda kadının iş gücüne katılım oranı yüksektir. Kadınların tarla, bağ-bahçe, el emeği işlerinde çalışmak gibi aktif üretim hayatı, kente göçle beraber azalmaya başlamıştır (Özbay, 2019: 89). Köydeki uğraşların çoğunluğunun bulunmadığı kent hayatı, kadınları kısıtlı iş ortamına itmiştir. Kadınların iş gücüne katılım oranları 1955-1970 yıllarında %72'den %51'e düşmüş; 1975 nüfus sayımında 12 yaş ve üstü çalışan kadınlar %44'ü oluşturmuştur. Düşüşün sebebi kente göçle beraber tarımdan kopmaktır (Özbay, 2019: 85). Batı'da kadınların istihdam oranı artan bir seyir izlerken Türkiye'de tersi bir durum yaşanmıştır.[7] Kentleşme, kadının iş gücüne katılma imkânını azaltırken onu ev kadınlığına itmiştir. Kırsal bölgelerdeki kadınların çoğunluğu (%82), 1990 yılında ekonomik üretimde aktif iken kentsel bölgelerdeki çoğunluk (%71) ev kadınıdır (Özbay, 2019: 135).

Kadınların çalışma hayatına katılmakla ilgili düşünceleri, kadın rollerinin dönüşme biçimiyle ilgili değerlendirmeler yapabilmek için önemlidir. Buna yönelik 1973 Hacettepe Araştırması'na göre, 15-49 yaşları arasında çalışan evli kadınların çoğunluğu geçinebilmek için çalışmaktadır, çalışma hayatında isteyerek bulunanlar sadece %8'lik bir kısımdır. Bu kadınların büyük çoğunluğu, paraya ihtiyaçları olmasa çalışmayı istememektedir (Özbay, 2019: 95). Ecevit, 1991'de Bursa'daki fabrikalarda çalışan kadınlarla yaptığı görüşmelerde, kadınların %83'ünün ekonomik gereklilik sebebiyle çalıştıklarını ortaya koymuştur (akt. Mansur, 1999: 173). Çalışan kadınlar üzerine 1960'lardan itibaren yapılan çalışmalarda, kadınların öncelikli tercihlerinin

[7] Buna göre, "1980'lerin başında, Belçika, Yunanistan, İrlanda, İtalya, İspanya gibi ülkelerde kadınların iş gücüne katılım oranları yüzde 40'ın altında olmasına rağmen, 2009 yılında yüzde 50'nin üzerine çıkmıştır ... Türkiye'de 1988 yılında kadınların yüzde 34,3 olan iş gücüne katılım oranı, 1990 yılında yüzde 34,1'e, 2013 yılında ise yüzde 29,6'ya düşmüştür" (Çaha vd., 2014: 26).

ücretli iş gücüne katılmak olmadığı, kadınların buna geçici ve zorunlu bir uğraş olarak baktıkları, öncelikli tercihlerinin ev kadınlığı ve annelik olduğu şeklinde bir sav vardır (Mansur, 1999: 172). Bu algı, kadınların eğitim düzeyinin düşük olması ve nispeten düşük statülü işlerde çalışmalarıyla ilişkilendirilebilir. Kadınların aile içi rolleri, düşük statülü bir çalışma hayatına katılmakla ilgili tercihlerini etkileyebilmektedir.

Türkiye'de 1999 yılında değişen yaşam koşulları nedeniyle kadınların çalışma hayatına katılması kabul görmeye başlamış, daha da ötesi aile ve toplumsal çevre kadının çalışmasını desteklemeye başlamıştır (Mansur, 1999: 218). Kadınlar hem ekonomik zorunluluklar hem çalışma hayatına katılarak edindikleri kazanımlar sebebiyle çalışmayı istemişlerdir. Kadınlar, çalışma hayatına katılmakla belirli bir ölçüde özgürleşmektedir. Aile içi karar verme mekanizmasına katılabilmekte ve ekonomik açıdan daha özgür olabilmektedir (Mansur, 1999: 218). Kadınların çalışma hayatında isteyerek bulunmadıklarını ortaya koyan çalışmaların yanı sıra, kadınların çalışma hayatına katılmaya yönelik isteklerinin arttığını ortaya koyan araştırmalar da yapılmıştır. Çiftçi (akt. Şişman, 2000: 98) tarafından 1982 yılında kamu görevlisi kadınlar arasında yapılmış olan araştırmaya göre, "ekonomik zorunluluklar olmasaydı, evimde otururdum, cevabını kadınların yarıya yakın bir kısmı dile getirmiştir." İstanbul konfeksiyon sektöründe çalışan kadınlarla gerçekleştirilen araştırmaya göre (Mansur, 1999: 173), kadınların yüzde 46,9'unun çalışma sebebi becerilerini değerlendirmektir. Ekonomik gerekçeler dışında çalışma hayatına katılımın artması, kadının çalışmasına yönelik anlam örüntülerini değiştirmiştir.

Kadınlar 1990'lara kadar, çalışmanın ve ekonomik özgürlüğün, doğrudan toplumsal bir statüye denk geldiğine inanmazken (Şişman, 2000: 98), sonraki dönemlerde çalışan kadının toplumsal statüsünün yükseldiğine olan inanç artmıştır. Kadınların çalışma hayatında yer alması zorunluluğun ötesine geçerken, daha nitelikli iş olanaklarına erişme isteği oluşmuştur. Kadınların çalışma hayatına yüklediği anlam örüntülerinin değişimi, aile içi rollerle ilgili düşünce yapısı ve pratiklerin değişmesinin önünü açmıştır. Aile içi roller ile çalışma hayatı arasında kurulan çatışma örüntüsünden uzaklaşılmaya başlanmıştır. Artık evlilik ve çocuk, kadınların düşünce yapısında çalışma hayatına katılmanın önündeki engel olarak görülmemeye

başlamıştır (Mansur, 1999: 176). Konfeksiyon sektöründeki araştırmada (Mansur, 1999: 176), evli ve çalışan kadınların oranının yüzde 43,3 olarak tespit edilmesi, kadınların evlilik ve çocuk gibi sebeplerle çalışmaya ara verme eğiliminin de yüksek olmadığını göstermektedir.

Kadının çalışma hayatına katılımıyla ilgili anlam örüntülerini etkileyen belirleyici olgu, eğitim düzeyinin yükselmesi olmuştur. Kentlerde eğitim hayatı olmamış yahut düşük seviyede eğitim düzeyinde kalmış kadınlar iş gücünden kopmuş, diğer durumda ise işçi, terzi, ev hizmetleri vb. şeklinde çalışma imkânlarını kullanmışlardır (Özbay, 2019: 89-90-91). Kadınlar arasında düşük statüde de olsa çalışma hayatına katılma arzusu artmakla beraber, çalışma hayatına katılmak kadının sürdürmesi beklenen bir rol olmamıştır. Kadının çalışma hayatını daha istikrarlı sürdürmesi, eğitim düzeyinin yükselmesiyle ilişkilidir. Eğitim düzeyinin yükselmesi, kadının çalışma hayatına katılımının toplumsal bir meşruiyete bürünmesini de sağlamıştır.[8] Bu da yüksek öğretimin kadınların iş gücüne katılımını belirli ölçülerde artırdığını göstermektedir.

Diğer taraftan, kadınların iş gücüne katılım oranlarının hedeflenilenden düşük olduğu ve bunun etkenleri arasında cinsiyet rollerine yönelik toplumsal algıların ve kültürel normların dikkate değer bir yer tuttuğu da düşünülmektedir. Türkiye'deki -yüksek eğitimli kadınlar dahil- kadınların iş gücüne katılımının önünde toplumsal muhafazakârlık, patriyarkal normlar ve dindarlığın olumsuz yönde etkili olduğu iddia edilmektedir. Geleneksel değerlere bağlılık, kadınların eğitim düzeyi ve yaşam koşullarından bağımsız olarak iş gücüne katılım kararlarını etkilemektedir (Sencer Atasoy, 2016: 682). Kırsal ve kentsel alanlarda hanehalkı geliri arttıkça kadınların çalışma olasılığının azalması (Dildar, 2015: 55) ve yüksek doğurganlık oranlarının kadınların iş gücüne katılımını etkilemesi (Gündüz-Hoşgör ve Smits, 2008) kadın

[8] Bu düşünce yapısını hulasalandıran önemli bir bulgu şöyledir: "Hem Öznur'un hem de Asım'ın anlatısında, kadınların ücretli çalışmasıyla ilgili ince bir ayrım göze çarpıyor: 'bir memur olarak' ya da 'okumuş, kariyer sahibi' bir kadın olarak çalışmaları uygun bulunuyor ama bu koşullara sahip olmayan kadınların çalışmasına 'farklı gözle' bakılıyor … Orta sınıftan eğitimli ve meslek sahibi kadınların ücretli çalışmaya katılımı daha kolayken, alt sınıftan, eğitimsiz, 'niteliksiz' kadınlara sıra geldiğinde, çalışmalarını 'çoluk çocuğun rızkı'yla gerekçelendirmedikleri, yani sonuçta kadınlık rolleriyle bağdaştırmadıkları sürece, uygun olmayan bir faaliyet olarak görülüyor" (Bora ve Üstün, 2005: 79).

rollerine ilişkin beklentilerle bir arada düşünülmelidir. Eğitim düzeyi arttıkça okul öncesi yaş grubunda çocuk sahibi olmanın iş gücüne katılım üzerindeki olumsuz etkileri azalmakla beraber doğurganlığın azalması kadınların iş gücüne katılımını olumlu yönde etkilemeyi sürdürmektedir (Aldan ve Öztürk, 2019: 13-16). İlkkaracan (2012: 5) kadınların ücretli istihdama katılmama kararlarının kişisel bir tercih olabildiğine dikkat çekmekle beraber, bu tercihlerin toplumsal cinsiyet temelli kültürel, ekonomik ve sosyal bağlamlarda şekillendiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla, kadının iş gücüne katılımı yalnızca bireysel veya ekonomik bir olgu değil, aynı zamanda cinsiyet rollerine yönelik toplumsal normlarla ilişkili olarak değerlendirilmektedir.

Bu çerçeve, kadınların iş gücüne katılımını artırmaya yönelik hedefler sürdürülmekle beraber, bu hedeflerin gerçekleşmesine yönelik çok boyutlu tartışmaların ve problemlerin sürdüğünü de göstermektedir. Türkiye'de 2002 yılında istihdam edilen 6 milyon 122 bin kadın bulunurken, 2023 yılı mayıs ayı itibariyle bu rakam 10 milyon 448 bine çıkmıştır. Buradaki artış tam olarak 4 milyon 326 bin olup, oransal olarak bakıldığında yaklaşık %70,6'ya tekabül etmektedir (ASHB, 2023: 61). Kadınların iş gücüne katılım oranı, 2024 yılında %37, 4'tür (TÜİK, 2024). Kadınların iş gücüne katılımı, yapısal problemler etrafında tartışılmaya devam etmektedir.

1.2. Mütedeyyin Kadının Çalışma Hayatına Katılımı

Kadınların kamusal görünürlüğünün en önemli tezahürü, çalışma hayatına katılmakla gerçekleşmektedir. Mütedeyyin kadınların çalışma hayatına katılımı, başörtüsüyle kamusal hayatta var olabilme mücadelesiyle beraber değerlendirilmelidir. Başörtülü kadınların çalışma hayatına katılmalarının engellenmesi, çalışma hayatı ile aile içi rolleri arasındaki hayat tarzı inşasına yönelik müzakerelerin oluşmasını geciktirmiştir. Bu bağlamda, başörtülü kadınların çalışma hayatına katılmakla ilgili anlam örüntüleri ve bunu aile içi rolleriyle uyumlu hâle getirme süreçleri de özgül anlamlara sahiptir.

Başörtülü kadınların kamusal taleplerinin önünde, toplumsal ve dinî söylemler öne çıkmıştır. Bu söylemlerin de etkisiyle başörtülü kadınlar, kamusal taleplerini

belirli referanslara dayanarak izah etmişlerdir. Örneğin Aktaş'a (2023: 164) göre, başörtülü kadınlar, 1960'lardan itibaren Sahabe Hanımlar'ın yaşantılarından örneklerle kendi kimliklerini izaha girişmiştir. Ancak bu dönemlerde başörtülü genç kadınlar, kamusal görünürlüğü olan işlerde geri plana itilmişlerdir (Aktaş, 2023: 166). Çeşitli kamusal faaliyetlerde bulunan başörtülü kadınlar görmezlikten gelinmiştir. Nitekim 1970'li ve kısmen 1980'lerin ortasına kadar İslami kesimde kadınların çalışması makbul bir davranış olarak görülmemiştir (Şişman, 2000: 55-56). Bu düşünce yapısı, başörtülü kadınların kamusal alandaki rollerine ilişkin düşüncelerinin, yaşadıkları sorunların ve sorunların çözümüne yönelik tekliflerin de arka planda kalmasına sebep olmuştur.

Başörtülü kadınların ücretli emek piyasasına katılmalarına dair anlam örüntüleri zaman içinde farklılaşmıştır. Aktaş'a (2023: 173) göre, kendi neslinden başörtülü kadınlar, kendi iş ve faaliyetlerini, İslam'ı öğrenmek ve anlatmakla tanımlanan bir alan olarak görmektedir; ancak aile hayatı ve kamusal alanda maruz kaldıkları baskılar ve dışlanmalar bir sonraki kuşağı ücretli emeğe yöneltmiştir. Başörtülü kimliklerinden dolayı yaşadıkları dışlanmalar ve hor görülmeler, başörtülü kadınları, çalışma hayatına saygınlık ve statü edinme amacıyla katılmaya kanalize etmiştir (Cindoğlu, 2010: 46-47). Başörtüsüyle kamusal hayata katılımı engellenen kadınlar arasında, çalışma alanları oldukça kısıtlanmasına rağmen çalışmayı sürdürmek isteyenler olmuştur. Dinî kimliğiyle öne çıkan işverenlerin işletmelerinde çalışan başörtülü kadınlar, ucuz iş gücü olarak kullanılmalarının yanı sıra, başörtülü kimliklerinden dolayı silikleştirilmeye maruz kalmışlardır (Cindoğlu, 2010: 48-49).[9] Bu görünmezleştirme, kimi zaman, başörtülü kadınların aileleri ve eşleri tarafından da

[9] Örneğin, uzman ve meslek sahibi başörtülü kadınları merkeze alarak yapılan bir çalışmada buna yönelik anlatılar yer almaktadır: "Ben maddi olarak demiyorum. Eşimin iyi bir mesleği var. Yirmi yıldır çalışıyor olurdum. Babamın idealist olarak okuttuğu tek kızı olarak onun gururunu okşamış olurdum. Bir bankada bir finans kuruluşunda müdürlüğe kadar gelirdim. Veyahut mali müşavir olsaydım ya da yeminli mali müşavir olurdum. Ama amaç ekonomik katkı değil. Kendim olurdum. Dışlanan horlanan olarak değil, toplumun bakış açısına göre belki ikinci sınıflıktan birinci sınıfa terfi ederdim … organizasyonların bütün hamallığını çekip aynı zamanda başörtülü olduğu için hiçbir şekilde öne çıkmayan tek isim bendim" (Cindoğlu, 2010: 47-48). "Sen kadınsın otur yerine değil, sen kadınsın, örtülüsün, o yüzden de daha düşük maaşla çalış", "onlar diyor ki "tamam çalış ama başörtülüsün, başka bir yerde iş zaten bulamayacaksın, o yüzden biz sana bu kadar vereceğiz bu kadarı kabul et öyle çalış" (Cindoğlu, 2010: 87).

yapılmıştır.[10] Başörtülerinden dolayı toplumsal hayatta dezavantajlı durumlar yaşayan kadınlar, ötelenmeyi ve marjinalize edilmeyi hafızalarına kodlamışlardır (Okutan, 2012: 251-252). Bu tecrübelerin, bir noktada başörtülü kadınların kamusal hayatta var olmaya yönelik motivasyonlarını güçlendirdiği düşünülebilir. Nitekim kendilerini aile içi rolleriyle olduğu kadar kamusal alandaki rolleriyle de tanımlamak isteyen başörtülü kadınlar, aile içi rolleriyle sınırlanmalarının, kendilerine özel alanda statü kaybettirdiklerini ifade etmektedir (Cindoğlu, 2010: 66).

Çalışma hayatına katıl(a)madığında değersizleştirilen başörtülü kadın, çalışma hayatına katıldığında/katılmak istediğinde, aile içi rollerine tutunma biçimini de izah etmek durumundadır. Nitekim, kadının çalışma hayatında yer aldığında evini ve özellikle çocuğunu/anneliğini aksatacağı fikri, 1970'lere kadar hâkim olan görüştür (Şişman, 2000: 98). "Kadının ilim tahsil etmesi fakat çalışmaması gerektiği düşüncesi İslamî kesimde 80'li yıllara gelinceye kadar varlığını sürdürmüştür" (Şişman, 2000: 93). 1990'lı yıllarda yayın faaliyetini sürdüren *Kadınlar Dergisi*, mütedeyyin eril kimliklerin idealleştirdiği kadın söylemleriyle beraber, mütedeyyin kadınların bu söylemlerle örtüşen düşünce yapılarını göstermektedir (Okutan: 2022). Derginin söyleminde, kadınların çalışma hayatına katılımı ve eğitim düzeyinin yükselmesi için gösterilen çabalar kadınların iyi eş, iyi anne, iyi Müslüman olmasına referansla savunulmuştur (Şişman, 2000: 98). Aynı dergide, başörtülü mütedeyyin kadınların zaruret olmadıkça çalışmaması gerektiği, ideal kadının toplumsal hayatta kendini gerçekleştirme veya benlik yarışına girmeyeceğine yönelik söylemler üretilmiştir (Okutan, 2022: 75-76). Kamusal talepleri artan başörtülü kadınlara 1990'larda evleriyle ve çocuklarıyla barışmaları gerektiği (Çayır, 2000: 53) hatırlatılırken, aynı

[10] "Ailede de fark ediyor. "Ha sizin okumuşluğunuz ha bizim okumamışlığımız" lafını çok duyduk biz", "çalışmadığınız için küçümseyici bir tavırla karşılaşıyorsunuz", "eşimizin gözünde bile yerimiz biraz farklı olur. Kişiden kişiye değişir bu ama eşlerimiz bizi ne kadar bu halimizle de benimsese, her zaman arkamızda dahi olsa bence bir derece fark eder. Farklı bir bakış açısı oluyor çalışan kadınlarla evde oturup çocuklarıyla ilgilenen kadın arasında", "bence kendine güven duygusu artardı çalışan kadınlar olsaydık. Mesela ben şu anda belli şeyleri çocuklarıma, fen konusunda bile çocuğuma anlatamıyorum. Çocuklar bıkıyorlar, 'sen nasıl/neden biliyorsun' diyorlar bize, 'keşke bilmesen'", "uzun yıllar muhasebecilik yaptım. Devlet muhasebesi üzerinde de uzun süre çalıştım (başörtüsünden dolayı ilişiğim kesildi) ama (artık) birikimlerimi kullanamıyorum (hukuk mezunu). Babam da benimle dalga geçiyor, "çocukların avukatı" diyor. İnsanlar sizin mesleğinizi yapamamanızı bile tiye alıyor. Bakanlıkta çalışırken rahatlıkla başka fırsatları kullanabilirdim. Ben inandığım için kapandım ama bundan da vazgeçmek istemedim" (Cindoğlu, 2010: 56-57).

zamanda annelik ve zevcelik görevlerini öne çıkaran yorumlarla da karşılaşmışlardır (Göle, 2000: 34). Özel alanda değişmezliğin korunduğu hissi (Aktaş, 2023: 182) saklı tutularak, toplumsal değişmenin barındırdığı problemler, kamusal alanda var olmaya çalışan Müslüman kadınla[11] ilişkilendirilmiştir.

Kamusal hayata dahil olan başörtülü kadınlar, aile içi rollerle kamusal alandaki rolleri arasında muvazene oluşturmakla yüzleşmişlerdir. İlyasoğlu (2013: 106), 1990'larda eğitimli başörtülü kadınların çalışma hayatına dahil olarak, kamusal ve özel alandaki rolleri arasında, daha az tanımlanmış ve normlaştırılmış bir alanda kendilerini var etmeye çabaladıklarını göstermiştir. Kısacası, 1980'lerde inancını istediği gibi yaşamak isteyen, 1990'larda kamusal talepte bulunan başörtülü kadınlar, 2000'ler itibarıyla kamusal hayata başörtüleriyle dahil olmuşlardır. Yüksek öğretim mezunu ve ücretli iş gücüne katılan 1990'lardaki başörtülü kadınlar, anneliği öncelikli bir rol olarak benimsemiştir (İlyasoğlu, 2013: 106). Başörtülü kadınlar 2000'lerde "annelikten vazgeçmeden mesleki rolleri icra etme çabası"na girmiştir (Turan ve Bilgin, 2020: 468-469).[12] Artık kadın rollerini kendi aralarında müzakere eden başörtülü kadınların birbirlerinden farklı tercihleri benimsediği de görülmektedir. Kamusal ve özel alandaki rolleri arasında, farklı hayat tarzı tercihlerine eklemlenen ve kimlik inşa eden başörtülü kadınlar, geleneksel ve çağdaş rolleri meczeden bir inşa sürecindedir.

1.3. Kadının Ücretli Emekle Annelik Arasında Konumlanışı

Tarihsel süreçte kadın rolleri, ev işleri ve çocuk yetiştirme gibi aile içi rollerinin yanı sıra üretim rolünü de içermiştir. Kadınların aile içi rolüyle sınırlı olduğu

[11] Müslüman kadın kavramı çok genel bir kategoriye işaret etmektedir. Eğer fıtri bir anlama atıf yapılmıyorsa ve sosyal bilimlerin bir öznesi olarak değerlendiriliyorsa bu ifadeyi kullanırken ihtiyatlı olmak gerekmektedir. Müslüman kadın yerine, hangi Müslüman kadın sorusu daha anlamlıdır çünkü "'Müslüman kadın' yoktur, farklı ekonomik ve toplumsal koşullarda, farklı tarihsel dönemlerde yaşayan Müslüman kadınlar vardır" (Şişman, 2012: 69). Buradaki kullanımda kastedilen Müslüman kadın ifadesi, Türkiye'de yaşayan ve kendini Müslüman olarak niteleyen tüm kadınları kuşatan söylemlerin öznesi anlamındadır.

[12] Önceden seküler bireylerin söylemi olan çocuk da yaparım kariyer de mottosu, 2000'li yılardan itibaren -kamusal alana katılım oranının artmasıyla- başörtülü kadınlar için de bir alternatif olmuştur. Bu aforizma, Nil Karaibrahimgil'in 2004 çıkışlı şarkısıyla da zihinlerde yer etmiştir: Kalamam hayatın köşesinde/ O zaman neşesi neresinde?/ Koysalar önüme bariyer de/ Çocuk da yaparım kariyer de.

zaman ve mekânlar olabilir[13] ancak üretim faaliyetleri hemen her zaman kadın rollerine bitişik olmuştur. Sanayileşmeyle birlikte ailede çalışan bireylerle çalışmayan bireyler ayrışmıştır. Sanayileşmenin sonucu olarak cinsiyete özgü rollerin ortaya çıkışı ve kültürel olarak yerleşmiş iş bölümünün doğuşu da temelde bu ayrıma dayanmaktadır. Ayrımın sonucu olarak kadınlar ev içi, erkekler ev dışı rolleriyle tanımlanmıştır.[14]

Kadının modern kapitalist sistemde ücretli iş gücüne katılımı, kadın rolleriyle ilgili tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Kadınların beşerî sermaye, ekonomik bağımsızlık ve hayat boyu ücretli çalışma arayışına girmesi, aile hayatının yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmektedir (Esping-Andersen, 2013: 23). Kadının kamusal hayata katılması geleneksel iş bölümüyle ilgili sorgulamaları; cinsiyet rollerindeki değişimler yeni aile modellerini ortaya çıkarmaktadır. Aileden ayrılmış bir üretim mekânında ücretli bir işte çalışma faaliyeti, kadına ev içinden bağımsız bir rol ve özerklik vermektedir. Bunun yanı sıra, kadınların rollerindeki değişimi anlamak için ev kadınlığı rolünü de anlamak gerekmektedir. Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'na kadar tam zamanlı ev kadınlığı imtiyazlı kesimlere aitken, savaş sonrasında ev kadınlığı işçi sınıfından kadınların rolü olarak yerleşmiştir (Esping-Andersen, 2013). Düşük ücretli işlerde çalışan kadınlar ev kadınlığını olumlarken, orta ve üst sınıftan kadınlar kariyer sahibi olmaya başlayarak imtiyazlı olan tam zamanlı ev kadınlığını bırakmaya başlamışlardır. Kadın rollerinde devrim niteliğindeki dönüşümün gerçekleşmesi, bu kadınlar sayesinde olmuştur (Esping-Andersen, 2013: 45).

Kadınların çalışma hayatına katılımıyla çift gelirli aile modelleri kurulmaktadır. Kadınların ücretli emek ile ev içi rolleri arasında ortaya çıkan gerilim, aralarındaki dengeyi yakalayabilmek için geliştirilen stratejiler, çift gelirli aile

[13] Örneğin Batılı bağlamda meseleyi araştıran bir makalede, "yalnızca on dokuzuncu yüzyılın orta sınıfında ve yirminci yüzyılın ilk on yıllarında evli kadınlar, sıklıkla geleneksel iş bölümü olarak sunulan şeyle sınırlıydı" (Pollak ve Kelley, 1982: 286) denilmektedir.

[14] Bu genel ayrımın farklı tarihsel, toplumsal ve ekonomik şartlarda yaşayan kadınlar için genel geçer olmadığı da ortaya koyulan çalışmalarca kanıtlanmıştır. Özellikle etnik ve sınıfsal ayrımlar, kadınların deneyimlerini farklılaştırmıştır. Yine de başta orta sınıftan kadınlar olmak üzere pek çok çok sınıftan kadın tecrübesinin gösterdiği şey, kadın rollerinin aile içi rollerle tanımlanmış olduğudur.

modelinin yaygınlaşmasıyla daha fazla tartışılmaktadır. İş-aile dengesini kurmak çoğu zaman kadının geleneksel aile rolleri ile ücretli işteki rolü arasında geliştirdiği stratejilere bağlıdır. Diğer taraftan, dengenin sağlanması için, geleneksel iş bölümüne ilişkin algıların değiştirilmesine yönelik talepler de ön plana çıkmaktadır. Bu ise kültürel bir dönüşümü içerdiği için oldukça yavaş gerçekleşmektedir.

Kadın rollerinin değişimine yönelik tartışmanın en hassas boyutunu, annelik ve çocuk bakımı oluşturmaktadır. Türkiye'de kadının çalışma hayatına katılmasına yönelik önceki başlıklarda, kadının çalışma hayatına katılımının belirli derecede toplumsal bir meşruiyet zeminine yerleştiği görülmüştür. Bununla beraber anne olduktan sonra çalışma hayatının sürdürülmesi, aynı meşruiyet zeminine yerleşmemektedir.

Bu konuyla ilgili kamuoyu yoklaması yapan 2013 tarihli araştırmada (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2013: 16) çocukları küçükken bir annenin çalışmaması gerektiğine inananların oranı %55, tam zamanlı bir işte çalışmasını kabul edenler on katılımcıdan yalnızca biri olarak bulunmuştur. Kadınların çocuğu büyüdüğünde çalışabileceğini düşünenler çoğunluktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%69) erken çocukluk döneminde, çocuk bakımının tam zamanlı olarak annede olması gerektiğini düşünmektedir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2013: 38). Çocuk bakımının sadece ailenin görevi olduğunu düşünenler %75 oranındayken %21 oranla bunun devletin görevi olduğu düşünülmektedir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2013: 38). Aileler çocuk bakımını, aile kurumu içerisinde tutmaya eğilimlidir. Ayrıca bu bulgu, tam zamanlı annelik yapmayla ilgili fikirle de uyumludur. Çalışan annelerin çocuk yetiştirme sürecine yönelik düşünceler, negatif anlam örüntülerine sahiptir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu 2013: 13). "Ev dışında çalışan bir annenin çocukları, onunla sıcak ve güvenli bir ilişki kurmakta zorlanır, diyen kadınların oranı %30 iken erkeklerin oranı %41'dir. Annesi ev dışında çalışan çocuklar daha fazla psikolojik problem yaşarlar, diyen kadın oranı %28, erkek oranı %35'tir" (O'Neil ve Çarkoğlu, 2022: 53). Bu düşünce yapılarıyla beraber, annenin çalışmasının çocuk üzerinde olumlu etkilere de sahip olacağını düşünenler vardır. "Annesi ev dışında çalışan çocuklar daha özgüvenli ve kendi ayakları üzerinde durabilen çocuklar olurlar" ifadesine katılan kadın oranının

%52, erkek oranının %46 olması bunu göstermektedir (O'Neil ve Çarkoğlu, 2022: 53). 2022 verileri 2013 verileriyle kıyaslandığında, geleneksel çocuk bakım rolleriyle ilgili düşüncelerin esnediği görülmektedir ancak annenin çalışmasıyla ilgili negatif anlam örüntüleri sürmektedir.

Annelerin hayat boyu istihdamı, Batı'da 1970'lerde yerleşmiştir (Esping-Andersen, 2013: 19).[15] Anneler, 1990'lara kadar yarı zamanlı istihdam şeklini daha fazla kullanmışlardır. Bu tarihten sonra tam zamanlı-hayat boyu istihdama geçiş yapan kadınların çoğalması, kadınların hayat tarzlarındaki erilleşmeyi göstermektedir. Kadınların çocuk bakımı ve aile içi rollerle sınırlanmadan tanımlanması, erilleşmenin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır (Esping-Andersen, 2013: 36-38). Kadınların çalışma hayatına katılımını artırmaya yönelik hedefler doğrultusunda ilerleyen Batı dünyasında, çocuk bakımı dönüşmüş ve bakımın kurumsallaşması norm hâline gelmiştir. [16]

Türkiye'de çocuksuz kadınlar, kadın istihdamının en yüksek olduğu gruptur. 0-5 yaş arası çocuğu olan kadınların önemli bir kısmı işi bırakmaktadır, yani evli kadınların istihdamdan çıkış nedenleri çocuk bakımıdır (Özar, 2021: 14). Türkiye'de, -özellikle çocuğun ilk üç senesinde- tam zamanlı evde konumlandırılmış bir annelik pratiği mevcuttur. Kadının çalışma hayatında kalmasına yönelik talepler ise anne dışı bakımın yerleşmesine zemin hazırlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışan anne çocuk bakımıyla ilgili farklı stratejiler geliştirmektedir. Bu stratejiler eğitim durumu ve sınıfsal farklılıklara göre değişmektedir. Ankara'da 1975 yılında pilot çalışma yapan Özbay (2019: 138), üniversite mezunlarının çocuklarını bakım kurumuna gönderdiğini veya bakıcı tuttuğunu; lise mezunlarının çocuklarını yakın akrabalarının baktığını, ilkokul mezunlarının çocuklarına evdeki büyük kız çocuklarının baktığını; okuryazar olmayanların da komşularından çocuklarına göz kulak olmasını istediklerini

[15] Örneğin İsveç'te çocuklu kadınların istihdama katılım oranı 1980'lerde %82'ye ulaşmıştır (Esping-Andersen, 2013: 35).

[16] Ekonomik olarak gelişmiş ülkelerdeki çocuk bakımının dönüşümünü ele alan UNICEF raporunda, erken çocukluk bakımı ve eğitimi değerlendirilmiştir. Çocuk bakımının kurumsallaşması meselesi, annenin ve çocuğun refahı ve devlet politikaları bağlamında kapsamlı bir şekilde tartışılmaktadır, bkz.: *The Child Care Transition: A League Table of Early Childhood Education and Care in Economically Advanced Countries*, Innocenti Report Card, Floransa: UNICEF Innocenti Research Centre, 2008.

bulmuştur.[17] Türkiye'de eğitim düzeyi yükselen annelerin sayısı artmasına rağmen,[18] kadın istihdamı oranının hedeflenilenin altında olması ve geleneksel bakım tarzını -aile içi bakımı- öncelemeye yönelik eğilim, Türkiye'de 0-3 yaş arasındaki çocuk için kurum bakımının temel bir tercih olmamasını açıklayan önemli bir durumdur. Bilhassa bu yaş aralığı için büyük ebeveynlerin[19] bakım desteği daha çok tercih edilmektedir. Nitekim 2018 yılındaki bir çalışmaya (Uğur vd., 2023: 107) göre "çocuk bakımının %60'ı üç kadın tarafından sağlanmaktadır: Anne, anneanne, babaanne."

Annelerin çalışma hayatına devam edebilmeleri için kurum bakımı bir alternatif olarak varlığını sürdürmektedir. Bununla beraber Türkiye'de kurum bakımı, geleneksel çocuk bakım tercihlerine göre düşük oranlarda seyreden bir bakım tercihidir. Örneğin 2015/2016 yılında "3-5 yaş grubunda yüzde 38,61, 4-5 yaş grubunda yüzde 49,27 ve 5 yaş grubunda ise yüzde 70,19" oranında kuruma gönderilen çocuk vardır (Soyseçkin, 2016: 133-134).[20] Ayrıca 2018 yılında, 0-5 yaş arası çocuğu olan çalışan kadınların %12'si kurum bakımını kullanmıştır (Uğur vd., 2023: 116).

Çalışan annelerin bakım tercihleri arasında en az tercih edilen bakım şekli, kurum bakımıdır. 2008 tarihli TNSA'ya göre "piyasada çalışan lise ve üzeri eğitim düzeyindeki kadınların çocukları için kurum bakımı kullanma oranı kentlerde ortalama

[17] Özbay bu makaleyi yazdığı yılda -1994- da aynısının geçerli olduğunu düşünmektedir.

[18] "Türkiye genelinde 2016 yılında kadın istihdam oranı yüzde 27,5 iken, iyi eğitimli, üniversite mezunu kadınların istihdam oranı yüzde 71,6 oldu. Hem iyi eğitimli hem de SES (Sosyo Ekonomik Statü)'i yüksek olan ve 6 yaş altı çocuğu olan çalışan annelerin yüzdesine ilişkin kesin rakamlar bulunmamakla birlikte, çalışan annelerin genel olarak %70'inin 6 yaş altı çocuğu olduğu bilinmektedir" (Sahlar ve Budak, 2020: 121-122).

[19] Tez boyunca büyük ebeveynler, büyükanneler ve büyükbabaları kapsayan bir kelime olarak kullanılmıştır.

[20] Kurum bakımındaki çocuk sayısını net olarak ortaya koymak oldukça zordur çünkü MEB ve Aile Bakanlığı'na bağlı kurumların yanı sıra özel kurumlardaki çocuk sayısının da bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca, "Türkiye'de kreş ve gündüz bakımevlerinde kayıtlı 36 aydan küçük çocukların resmi sayısının kayıtlı olmaması nedeniyle istihdamdaki annelerin küçük çocukları için yöneldikleri baktırma tercihlerine ait resmi veri mevcut değildir" (Büyükcoşkun, 2014: 195). Daha güncel verilerin olduğu rapora göre, "geçtiğimiz on yılda (2012-2023), Türkiye'deki EÇE kapasitesi hem kamunun hem özel sektörün katkıları sayesinde ciddi ölçüde arttırılmıştır. EÇE kapasitesi %46,4 oranında artış göstermiş ve okul öncesi okullaşma oranı, 3-5 yaş arası çocuklarda %26,6'dan %51,4'e yükselmiştir. Özellikle 5 yaşındaki çocukların EÇE erişimi (%85,0), 3 yaşındakilere (%16,9) ve 4 yaşındakilere (%41,4) kıyasla daha yüksek olmuştur. Buna karşın, tüm yaş grupları için okullaşma oranları, özellikle de 3 ve 4 yaşındaki çocuklar için OECD ortalamalarının gerisinde kalmaktadır" (Türkiye'de Erken Çocukluk Eğitimi Sektörünün Sistematik Analizi, İKGPRO, MEB, UNICEF, ÇSGB, 2024, s. 7-8).

%10,1'dir" (Büyükcoşkun, 2014: 196). Çalışan annelerin kurum bakımı tercihini çocuğun yaşı, ailedeki kişi sayısı, gelir düzeyi, annenin eğitim düzeyi ve iş yerindeki statüsü etkilemektedir (Uğur vd., 2023: 117). Annelerin sosyoekonomik statüsü yükseldikçe kurum bakımına yönelim artmaktadır. Yine de 2018 yılı itibariyle kurum bakımının, çalışan annelerin çoğunluğu tarafından dahi kullanılmadığı tespit edilmiştir (Uğur vd., 2023: 116). Türkiye'de geniş aile sisteminin işlevsel varlığı kurum bakımının geri planda kalmasında etkilidir. Ayrıca kurum bakımının maliyeti de aileleri zorlamaktadır. 2016 tarihli Avrupa Yaşam Kalitesi Araştırması'na göre, maliyetler nedeniyle çocuk bakım hizmetini kullanmada en zorlanan ülke Türkiye olmuştur (Uğur vd. 2023: 118). Batı'da annenin istihdamının yüksek oranlarda olması sebebiyle de kurum bakımı yerleşik hâle gelmiştir. Batı'da "anaokuluna (üç yaş ve üstü) gitmek birçok ülkede neredeyse herkesi kapsar ve sıklıkla eğitim sisteminin ayrılmaz bir parçası (ve bu yüzden ücretsiz) olarak tanımlanır. Asıl soru üç yaş altı çocuklarla ilgilidir" (Esping-Andersen, 2013: 180). Türkiye'de 0-3 yaş grubundaki çocuk bakımının aile içinde sürdürülmesi gerektiğine yönelik güçlü toplumsal kanaatler olmakla beraber, üç yaş ve üzerindeki çocukların kurumlara gönderilmesi toplum genelinde sınırlı bir yaygınlığa sahiptir.

İlerleyen bölümde, kadın rolleri ve çocuk bakımının dönüşümünü anlayabilmek açısından, aile dışılaşma kavramlaştırmasına yönelik bir tartışma zemini oluşturulacaktır. Aile dışılaşmanın mahiyeti, yeni-işlevselci perspektiften ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

AİLE DIŞILAŞMA (DEFAMILIZATION): AİLEDEN BAKIM KURUMUNA GEÇİŞİN YENİ-İŞLEVSELCİ ÇÖZÜMLEMESİ

Aile dışılaşma (defamilization) kavramının ortaya çıkışı, karşılaştırmalı refah devleti araştırmalarında, aile politikalarıyla ilgili kullanılan ölçütlere bağlı tanımlara dayanmaktadır. Bu çalışmada ise aile dışılaşma kavramı, nitel bir araştırmanın kavramsal zemini olarak sunulmakta ve çalışan mütedeyyin annelerin çocuk bakım deneyimlerini çözümlemek üzere kullanılmaktadır. Yeni-işlevselci kuramsal perspektif, bakımın aile dışılaşma sürecine yönelik dönüşümde ortaya çıkan toplumsal uyum ve çatışma yönlerini açıklamaya imkân vermektedir. Böylelikle, normatif anlamlar ve bireylerin normatif anlam örüntüleri karşısında konumlanma biçimlerine odaklanmayı sağlamaktadır.

2.1. Yeni-işlevselci Farklılaşma Kuramı ve Normatif Çatışmalar

Yeni-işlevselcilik, işlevselci geleneğin yeniden inşa sürecinin bir ürünüdür (Alexander ve Colomy, 1998: 63-64). İşlevselciliğin değişim anlayışının ana eğilimini yenileyerek, toplumsal uyum ve toplumsal gerilim/çatışmayı birlikte analiz etme imkânını geliştirmiştir. Toplumsal değişimi farklılaşma süreci olarak okuyarak, farklılaşma ve sonuçlarına dair eleştirel bir bakış açısı ortaya koymuştur (Alexander ve Colomy, 1998: 74-75). Farklılaşma kuramı, -yapısal farklılaşma kuramının ortaya koyduğu biçimde- çok işlevli kurum ve rollerin daha uzmanlaşmış birimlerle yer değiştirdiğini temellendirmektedir (Colomy, 1985: 132). Colomy (1985: 135-136), farklılaşmanın gerçekleşmesinin, yapısal koşullar kadar -kurumsal gelişme, ekonomik sistem, egemen kültürel kodlar gibi-, somut, bireysel aktörlerle de ilgili olduğunu öne çıkarmaktadır. Farklılaşma kuramı, toplumsal kurumların giderek daha karmaşık ve özerk hâle gelme sürecini, çatışma ve uyumsuzlukları da dikkate alan bir perspektifle ele almaktadır. Bir toplumsal değişme sürecinde hem toplumsal uyum/entegrasyon hem yapısal gerilimlerin olabileceğini dikkate almaktadır.

Yeni-işlevselci kuramcılar, farklılaşma kuramının ana eğiliminden -çok işlevli kurumların ve rollerin yerini uzmanlaşmış yapıların alması- ayrılan yönleri de tanımlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır. Erken dönemdeki farklılaşma kuramı, yapısal değişim sürecinde verimliliğin arttığını ve yeniden bütünleşmenin sağlandığını ortaya koymaktadır (Colomy, 1990: 485). Ancak yeni-işlevselci perspektif, böyle uyumlu bir sonucun her zaman mümkün olmayacağını ileri sürmektedir (Colomy, 1990). Toplumsal uyumun meydana gelmesinde, çatışmaların ve müzakerelerin sonuçları da etkilidir. Normatif gerilimler gibi çatışmacı unsurların da farklılaşmaya etkisinin incelenmesi gerekmektedir.

Colomy (1985), Smelser'in (akt. Colomy, 1985) kuramsal tartışmalarını, farklılaşmayı etkileyen yapısal unsurların incelenmesi açısından, en açık kuramsal çerçeve olarak konumlandırır. Farklılaşmayı getiren itici güçlerden biri, yapısal gerilimdir. Mevcut kurumların belirli sorunları etkili bir biçimde karşılayamaması yapısal gerilim üretir (Colomy, 1985: 135). Yeni bir farklılaşmanın gerçekleşmesi için gerekli kolektif eylemin yönünü belirleyen yapısal koşullar vardır; bunlar yapısal fırsatlar ve kısıtlamalar şeklinde farklılaşmayı etkilemektedir (Colomy, 1985: 135). Farklılaşmanın yönüne ve etkisine karşı oluşan tepkileri şekillendiren ise hegemonik kültürel kodlar ve değer örüntüleridir (Colomy, 1985: 135-136).

Colomy (1985), farklılaşmanın anlaşılması için bu yapısal modele gönüllü unsurların açıklanmasını ekler. Farklılaşmayla aynı yönde yahut karşıt olarak konumlanan somut aktörlerin de analiz edilmesi gerekmektedir (Colomy, 1985: 137). Colomy (1985), stratejik gruplar olarak tanımladığı aktörlerin, farklılaşmaya etkisini açıklamak için kurumsal girişimci ve takipçi, kurumsal muhafazakâr ve uzlaşmacı grupları tanımlar (Colomy, 1985: 137-138). Eski ve yeni farklılaşma düzeylerine verdikleri tepki doğrultusunda konumlanan bu gruplar, bir farklılaşmanın gerçekleşme sürecinde aktörlerin konumunu anlama imkânı vermektedir. Böylelikle farklılaşma süreci yapısal bağlam etrafında analiz edilirken, aktörün de kendini bir özne olarak konumlandırmasına yönelik bir perspektif sunar.

2.2. Aile Dışılaşmanın (Defamilization)[21] Kavramsal Tartışması: Yeni-işlevselci Perspektifin Katkıları

Aile dışılaşma (defamilization) kavramı, Esping-Andersen'in (1999) refah devleti araştırmalarında kullandığı meta dışılaşma/metalaşmadan kurtarma (decommodification) kavramına yönelik feminist eleştirilerin neticesinde ortaya çıkmıştır (Zagel ve Lohmann, 2016: 49-50). Meta dışılaşma kavramı, doğası gereği bireylerin metalaştırılmış (commodified) olduğunu varsaymaktadır; dolayısıyla kadınların ekonomik rollerinin metalaşma düzeyini yeterince dikkate almamaktadır (Esping-Andersen, 1999: 47). Esping-Andersen, meta dışılaşma/metalaşmadan kurtarma kavramı üzerinden bireylerin piyasa mekanizmalarına başvurmadan hizmet ve gelir elde etme kapasitelerini incelemiştir. Gelişmiş ülkelerde refahın devlet, piyasa ve hanehalkı tarafından nasıl üretildiği ve dağıtıldığını ifade etmek için refah rejimleri tasnifi geliştirmiştir (Mathieu, 2016: 577). Bu sınıflandırmada aileci (familialism) bir refah rejimi, refahla ilgili yükümlülüklerin aileye/hanehalkına atfedildiği sistemi; aile dışı/aileden bağımsızlaşan (de-familialization) refah rejimi ise, bireylerin refah açısından aileye olan bağımlılıklarının azaltıldığı sistemi ifade etmektedir (Esping-Andersen, 1999: 48). Bu doğrultuda aile dışılaşma kavramı, meta dışılaşma kavramına paralel olarak ancak onun cinsiyet rollerine ilişkin boyutunu tamamlayacak biçimde geliştirilmiştir.

Kavramla ilgili tartışmalarda ilk olarak, bireylerin aileden bağımsız bir şekilde makul bir yaşam standardını ne ölçüde sürdürebileceğiyle ilgilenilmiştir (Leitner ve Lessenich, 2007: 249). Kadınla ilgili mevzulara odaklı tartışmalarda kavram, kadınların iş ve aile sorumluluklarını erkeklerinkinden ayırt etmek; böylelikle

[21] De-familization kavramının defamilizayson şeklinde Türkçeleştirilmiş hâli de kullanılmaktadır; kavram aile-dışılaştırma şeklinde de tercüme edilmiştir, bkz.: Sibel Taşkın, "Güney Avrupa Refah Rejiminde Kadının İş Gücüne Katılımı: Evde ve İşte Var Olmak Zorunda Kalan 'Süper Kadınlar'", **Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi**, C. 5, No: 1, 2025, s. 77-100. Ayrıca literatürde 'defamilialization' şeklinde kullanımı da bulunmaktadır. Bu kullanım Türkçe'ye aile ağırlıklı olmaktan çıkış şeklinde tercüme edilmiştir, bkz.: Melek Bütün, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Çocuk Bakım Hizmetleri: Farklı Ülke Uygulamaları, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2010, s. 29.

kadınların aile içi sorumlulukları ile ücretli iş gücüne katılmaları arasındaki bağlantıyı ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır (Mathieu, 2016: 578). Kavramı geliştirmeye yönelik tartışmalar etrafında, ekonomik ve sosyal aile dışılaşma ayrımı yapılmaktadır (Kam Yu, 2024: 322; Mathieu, 2016: 579). Ekonomik aile dışılaşma, bireyin aileden ekonomik olarak bağımsızlığa ulaşma derecesini; sosyal aile dışılaşma, bakım verenin bakım sorumluluğundan bağımsızlaşması ve bakım alanın da aileden bağımsızlaşmasını ifade etmektedir (Mathieu, 2016: 579). Sosyal aile dışılaşma, ebeveynler arasında bakım sorumluluğunun paylaşımı ve büyük ebeveynlerin torunlarına bakması şeklinde gerçekleşebilir. Çocuğun perspektifinden bakıldığında, çocuğun bilişsel, entelektüel ve duygusal potansiyelinin tam olarak gelişebilmesi için ihtiyaç duyulan bakım şekillerine erişimi ihtiva etmektedir (Leitner ve Lessenich, 2007: 251).

Aile dışılaşma kavramına bazı yönlerden eleştiriler yöneltilmiştir; bu eleştiriler neticesinde alternatif kavramlar da üretilmiştir. Örneğin çocuk bakım yükünün kadının/annenin birincil sorumluluğu olmaktan çıkarılması anlamındaki anne dışılaşma (demotherization) kavramı, bunlardan biridir. Bakımın anne dışılaşması, annelerin bakım sorumluluklarının devlete, bakıcıya, büyük ebeveyne veya eşe devredilme derecesini ifade etmektedir (Mathieu, 2016: 576). Aile dışılaşma kavramına yönelik eleştiriler, kavramın, kadının bakım emeğinden özgürleşme düzeyi açısından, aile içi iş bölümünü sorgulayıcı bir kavramsal araç olarak kullanılmasını da önermektedir (Mathieu, 2016: 577).

Aile dışılaşma, kadın özgürleşmesini merkeze alan fikirler etrafında tartışılmaktadır.[22] Kadınların ekonomik bağımsızlığa erişmesi kadar ailevi sorumluluklardan da bağımsızlaşması hedeflenmektedir. Bakımın aile dışılaşma

[22] Aile dışılaşma kavramı, Türkçe literatürde oldukça sınırlı bir kullanıma sahip olsa da toplumsal ve politik bağlamda karşılığı olan pek çok tartışma alanı mevcuttur. Bilhassa feminist teoride işlenen temalar bu sürece denk düşmektedir. Türkiye bağlamında kadın istihdamının aile içi rollerle ilişkilendirilmesi, bakım emeğinin görünmezliği üzerine yapılan çalışmalar, aile dışılaşma tartışmalarının karşılıklarını anlamak için örnekler sunmaktadır.

sürecine yönelik bu bakış açısına dayanan değerlendirmeler, kadınlar bakım sorumluluğundan bağımsızlaşmadıkça, ekonomik bağımsızlığın kadın özgürleşmesi açısından yetersiz kaldığını vurgulamaktadır. Bu düşünce yapısının bir boyutu, kadınların iş gücü piyasasındaki konumlarına yönelik sınırlamaların ortadan kaldırılması üzerinde durmaktadır -kadın istihdamının güvencesiz, yarı zamanlı yapısı, çok çocuklu annelerin iş gücündeki kırılgan yeri gibi- (Leitner ve Lessenich, 2007: 256). Diğer bir boyutu, annelerin iş gücüne katılmasına yönelik kültürel bariyerler (Leitner ve Lessenich, 2007: 256) üzerinde durmaktadır. Kadının iş gücüne katılımıyla beraber, anne olduktan sonra iş gücüne katılımının sürdürülmesi, toplumsal ve kültürel olarak inşa edilen kadınlık ve annelik söylemleri ve bu söylemler etrafında oluşan bariyerleri de dikkate almayı gerektirmektedir.

Bu noktada bakımın aile dışılaşma süreci, kadınların tercihlerini dikkate alan bakış açılarıyla birlikte ele alınmalıdır. Nitekim kadınların çalışma hayatı ile aile hayatı arasında konumlanışı, farklı tercihlere göre şekillenebilmektedir. Buna yönelik bir aile dışılaştırma çerçevesi geliştiren Yu (2024: 323), iş gücüne katılımı tercih eden kadınlar ile aile içi tam zamanlı bakım emeğini sürdürmeyi tercih eden kadınları ayırt etmektedir.[23] Bu noktada kadınların gerçek bir seçim hakkına sahip olup olmadıkları da ayrıca dikkate alınmalıdır. Kadınların ücretli emek ve bakım emeğini düzenleme kararları, bu kararları gerçekleştirebilme dereceleri tartışılmalıdır. Leitner ve Lessenich'in (2007: 259) vurguladığı gibi, gerçek seçim hakkı, ücretli ve ücretsiz emeğin yeniden dengelenmesi kadar, bakımın zaman, para ve sevgi gibi karmaşık unsurlarını da dikkate almalıdır.

Bakımın aile dışılaşmasına yönelik tartışmalar, kadınların bakım yükümlülüklerinden bağımsızlaşma derecelerini esas almış ve genellikle politik göstergelerle ölçülmüştür (kadın istihdamı oranı, ebeveyn izni süreleri, bakım hizmetlerinin varlığı gibi). Bu çalışmada ise bakımın aile dışılaşması, kadınların bakım

[23] Kadınların hayat tarzı tercihlerini dikkate alarak bir tipoloji geliştiren Hakim'in çalışması için bkz.: Catherine Hakim, "Women's Lifestyle Preferences in the 21st Century: Implications for Family Policy", **The Future of Motherhood in Western Societies: Late Fertility and its Consequences**, Ed. Gijs Beets, Joop Schippers, Egbert R. te Velde, London, Springer, 2011.

emeğiyle olan ilişkilerinde yaşanan dönüşümü anlama çabası olarak yeniden düşünülmektedir. Aile dışılaşmayı, kadınların öznel deneyimleri, çalışma hayatına yükledikleri anlam örüntüleri, annelikle kurdukları ilişkileri ve kurumsal bakım hizmetleriyle yürüttükleri çocuk bakım süreçlerini merkeze alarak yeniden ele almaktadır. Bu noktada, bakımın aile dışılaşmasının, her zaman aileci bir anlayışın karşısında konumlanmadığına dikkat edilmelidir.[24] Türkiye bağlamında bakımın aile dışılaşması sürecinin neye karşılık geldiği, hangi dinamiklerle şekillendiği ve ne tür sonuçlar doğurduğu/doğurabileceği ortaya konulmalıdır.

Bu minvalde, yeni-işlevselci farklılaşma kuramı, bakımın aile dışılaşma sürecinin hem yapısal bağlamını hem de aktör merkezli gerçekleşme biçimini anlamaya yönelik bir perspektif sunmaktadır. Bakımın aile dışılaşması, aile temelli bakım normlarıyla kurum temelli bakım normlarının çatıştığı bir alandır. Bu çatışma, değişimin itici gücüdür ve bakımın aile dışılaşmasına yönelik normatif müzakereler oluşmasına yol açmaktadır. Bu normatif müzakereler, bakımın kimin sorumluluğu olduğuna, devletin ve kurumların bu süreçte üstlenmesi gereken rollerine dair yürütülen tartışmalardır. Türkiye'de bu müzakereler, bir taraftan anneliğin 'çocuğun yanında olma' üzerinden tanımlanması, diğer taraftan kadınların iş gücüne katılımıyla beraber bakımın kurumsallaşmasına yönelik taleplerin öne çıkmasıyla görünür hâle gelmektedir. Toplumsal aktörler arasında ortaya çıkan normatif çatışmalar ise, farklılaşma sürecinin yönünü etkilemektedir. Bireyler veya gruplar tarafından, normatif çatışmalar ekseninde heterojen tercihler meydana gelmektedir. Toplumsal yapıda, heterojen tercihlerin yer aldığı bir düzene doğru farklılaşma yaşanmaktadır.

Aile içi bakım sorumluluğu ile kadının kamusal alandaki rolleri arasında bir gerilim oluşmaktadır. Ailenin bakım sorumluluğunu tek başına yerine getirememesi, yapısal gerilim (Colomy, 1985: 135) oluşturmaktadır. Bu gerilim, bakımın aile dışılaşmasına yönelik bir dönüşümü de tetiklemektedir. Bakımın aile dışılaşmasının, fırsatlar ve kısıtlılıklar (Colomy, 1985: 136) bağlamında nasıl konumlandığı da

[24] Aile dışılaşmanın sosyal politikada "aile karşıtı" bir yaklaşım olarak düşünülmemesi gerektiği, aileci (familialist) sistemlerin -bireylerin refahından öncelikli olarak ailenin sorumlu olduğu yapı- doğrudan aile yanlısı olmadığı, aile dışılaşmanın yeni bir eşitlik anlayışının temelini oluşturabileceği de alternatif bir düşünme biçimi olarak ortaya koyulmuştur (Michon, 2008: 35).

anlamlıdır. Bu noktada, bakımın aile dışılaşmasına yönelik kültürel bağlam ve politik süreçler etkilidir. Toplumsal ve kültürel değerler, bireylerin rollerini ve toplumsal dönüşümü biçimlendirmektedir. Hegemonik kültürel kodlar (Colomy, 1985: 137), aktörleri biçimlendirme gücüne sahiptir. Kadın ve anne olmakla ilgili hegemonik kültürel kodlar, bakımın aile dışılaşma sürecini anlamak için dikkate alınmalıdır.

Bakımın aile dışılaşması; ailenin işlevlerinin kurumsal ayrışması, aile içi rollerin ayrışması ve bakım emeğinin yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmektedir. Bu süreçte, farklı toplumsal aktörler tarafından normatif çatışma alanları oluşmaktadır. Bu çatışma, (toplumsal) cinsiyet rolleri, dinî değerler ve kültürel normlar etrafında gelişmektedir. Geleneksel olarak aile sistemi içinde gerçekleşen bakım emeğinin, kurumsal alana devredilmesi -çocuk bakımının kurumsallaşması- normatif çatışmaların merkezinde konumlanmaktadır. Normatif çatışmalar ekseninde gelişen süreçte, bakım emeğiyle ilgili geleneksel pratikler ve normlar hakkında müzakere zemini oluşmaktadır. Bu zemin, normların esnekleşme sürecini de tartışmayı gerektirmektedir.

2.3. Çocuk Bakımının Aile Dışılaşması

Çocuk bakımının aile dışılaşması, çocuk bakım sorumluluğunun aile içinde kadın merkezli olmaktan çıkartılması ve aile dışında başka bir kuruma devredilmesi anlamına gelmektedir. Bakımın aile dışılaşması sürecinde, aile içi ve bireysel anne odaklı bakım emeğinden uzaklaşılmaktadır. Günümüzde aile modelleri çeşitlenmekte, ailenin çocuk bakımı, çocuk yetiştirme ve çocuğu eğitme işlevleri giderek kurumsallaşmakta ve aileden ayrışmaktadır.[25] Çocuk bakımının aile dışılaşması, daha çok çift gelirli ve çift kariyerli aile modellerinin kurulmasıyla yaygınlaşmaktadır. Çocuk bakımının aile dışılaşması sürecinde aile modellerindeki farklılıklar, ebeveyn istihdamının yapısı ve aile dışılaşmanın hangi düzeyde gerçekleştiği olmak üzere üç temel nokta dikkate alınmalıdır.

[25] "Denzin, çocukların ebeveynleri dışındaki kişiler tarafından büyütülmesini post-modern ailenin özelliklerinden biri olarak niteler" (akt. Büyükcoşkun, 2014: 375).

Bakımın aile dışılaşması, annelerin çalışma hayatına yönelik yapısal değişkenlerle ilişkilidir. Medeni hal, ekonomik ihtiyaçlar, mesleki fırsat, çocuk bakım masrafları, çocuk bakım olanağı, evdeki çocuk sayısı ve babanın çalışma programı (Hattery, 2001: 7) annelerin çalışma hayatına katılma kararlarını etkilemektedir. Çalışma hayatına dahil olan anneler, farklı çocuk bakım stratejileri kullanabilmektedir. Annelik stratejilerine yön veren temel faktörler arasında, annelik ideolojileri, çocuk bakımı hakkındaki inançlar, beşerî sermaye, ekonomik ihtiyaç ve yapısal faktörler yer almaktadır (Hattery, 2001: 68). Bu faktörler, annelerin çalışma hayatı, annelik ve çocuk bakım emeği arasında konumlanışını etkilemektedir.

Annelerin çocuk bakım tercihleri, aynı zamanda normatif çatışmaların konusudur. Annelerin çalışma hayatına katılması hakkındaki normatif gerilimler oldukça güçlüdür. Çalışma hayatına katılmanın, çocukların refahına değil, kadınların kazanımlarına yönelik olduğuna dair hegemonik kültürel kodlar üretilmektedir. Bu hegemonik kültürel kodlar karşısında çalışan anneler, çocuktan ayrı kalınan zamanın telafisi için yeni annelik normlarıyla yüzleşmektedir. Tam zamanlı evde olan anneler, yarı zamanlı çalışan anneler, tam zamanlı çalışan anneler gibi kategoriler, annelerin çocuk bakım tercihlerini kutuplaştırmaktadır. "Medya tarafından yaratılan anne savaşları, çalışan anneler ile evde kalan anneleri rekabet ettirmektedir … Çalışan anneler ise insan dayanıklılığının ötesinde stresli olma ve çocuklarını tehlikeli gündüz bakımevlerine bırakarak onlarla nerdeyse hiç vakit geçirmeyen olarak tanımlanmaktadır" (Pekel Uludağlı, 2021: 172).

Kadın ve annelikle ilgili hegemonik kültürel kodlar, tam zamanlı evdeki anne ile çalışan anne arasında ayrım yapmaktadır.[26] Tam zamanlı anne bakımı, annenin fiziksel olarak ev içinde konumlandırılmasıdır. Bu çocuk bakım pratiği, ücretli işte

[26] Özellikle ABD'de yapılan çalışmalarda bu tarz ayrımların net olduğu görülmektedir: "Geleneksel anne ideolojisi "iyi anneyi" tam zamanlı, evde çalışan, beyaz, orta sınıf ve tamamen ev içi arzularla tatmin edilen bir anne olarak tanımlıyordu" (Johnston ve Swanson, 2006: 509). Ayrıca, "akademisyenler yoğun anneliğin Kuzey Amerika ana akım kültüründe baskın annelik ideolojisi olduğu konusunda hemfikirdir" (Johnston ve Swanson, 2006, 510). Annelik ideolojileri ili ilgili şunlar da bilinmelidir: "Bu ideolojilerin, Sanayi Devrimi sırasında beyaz orta sınıf ailelerde ortaya çıkan modern yaratımlar olduğu ve günümüzde Amerikan toplumunda baskın bir yer işgal ettiği yaygın olarak kabul edilmektedir" (Dow, 2016: 180).

olmamayı ve her daim/tam zamanlı hazır olarak evde bulunmayı ifade etmektedir. Çağdaş annelik pratiği olarak ortaya çıkan yoğun annelik de çocuğun birincil/öncelikli olarak biyolojik anneye ihtiyacının olduğunu, küçük çocuk ile anne arasındaki bağın önemini ve annenin çocuğun ihtiyaçlarını anlamak ve karşılamak için en uygun kişi olduğunu vurgulamaktadır (Dillaway ve Paré, 2008: 441). İyi anne, sadece evde konumlanmış anne de değildir, aynı zamanda odağını ücretli iş ve çocuk bakımı arasında bölmeyen 'tam zamanlı' annedir (Dillaway ve Paré, 2008: 442). Cinsiyetlere yönelik normatif beklentiler, annenin öncelikli/temel sorumluluğunun çocuk yetiştirmek, babanın ise para kazanmak olduğunu, anneliğin kendine yeten bir çekirdek ailede gerçekleşmesi gerektiğini, çalışma hayatının annelikle çatıştığını (Dow, 2016: 180) kaçınılmaz bir çerçeve olarak sunmaktadır. Hays (1996: 132-133) 'annelik savaşlarının' abartılı ve yüzeysel olduğunu ifade etmekle beraber, annelik savaşlarını oluşturan söylemlerin kültürel olarak varlığını sürdürdükçe kadınları tartışmanın içine çektiğini de belirtmektedir.

Çalışma hayatı ve anneliği kutuplaştırıcı olan normlara karşı, süper kadın ve süper anne terkipleri üretilmektedir. Süper kadın tipi hane içinde ücretsiz bakım emeği ile ücretli emek piyasasındaki faaliyetlerini uzlaştırabilmiş Akdenizli kadın tipidir (Moreno, 2011: 381). Süper anne hem annelik görevlerini hem çalışma hayatındaki performansını başarılı bir şekilde yürüten kadın olarak tanımlanmaktadır. Süper anneler hem profesyonel hayatta başarılı olmaktan hem de tam zamanlı annelerin gerçekleştirdiği varsayılan yoğun annelik uygulamalarından sorumludur (Dillaway ve Paré, 2008: 445). Çalışan anneler iş yaşamında rasyonel ve disiplinli hareket ederken, aile yaşamında özenli annelik pratiklerine geçiş yaparak süper anne olmaktadır. Kadınlardan her iki alanda ideal performans göstermelerini bekleyen süper kadın/süper anne tipi, yeni normatif baskılar üretmektedir. Çocuk bakımının aile dışılaşması, bu yeni normatif baskılarla beraber düşünülmelidir.

Çocuk bakımının aile dışılaşması, aile temelli normlarla (bakım emeğinin aile içinde sürdürülmesi, geleneksel cinsiyet rollerine bağlılık gibi) aile dışı bakım normlarının çatıştığı bir alan yaratmaktadır. Kadının çalışma hayatında istikrarlı bir şekilde kalmasını sürdürme çabaları, bakım emeğinin aile dışılaşmasına yönelik

normatif kırılmaları desteklemektedir. Diğer taraftan kadın özgürleşmesi ile kadın istihdamı arasında kurulan denklemde çocuğun varlığı denklemi bozucu faktör olarak da algılanmaktadır (Büyükcoşkun, 2014: 92). Buradaki varsayım, kadın ve erkeklerin iş, tercihler ve sosyal ve ekonomik yetenekler açısından aynı olduğu yönündedir (te Velde, 2011: 12). Kadınların hayat tarzı tercihlerini dikkate alan bakış açıları ise, çocuk bakım tercihlerinin heterojenliğine yönelik önemli bir kavrayış sunmaktadır. Kadınların hayat tarzı tercihlerine göre üç ideal tip belirleyen Hakim'e (2011: 181) göre, eğitimin her düzeyi ve tüm sosyal sınıflardaki kadınlar, iş merkezli, ev merkezli veya uyumlu (adaptive) olabilen bir tipolojiye göre ayrışmaktadır. Kategorik ayrımda, kadınların tercihleri, değer sistemi ve yaşam hedeflerindeki farklılığın önemi vurgulanmaktadır. Bu bakış açısına göre, kadınların heterojen tercihlerinin her biri anlamlıdır. Örneğin, "doğum izni gibi, kamuya ait çocuk bakım hizmetleri de (ücretsiz veya destekli) öncelikle doğumdan kısa bir süre sonra işe dönmeyi seçen iş merkezli kadınlara fayda sağlamaktadır" (Hakim, 2003: 60) ancak "çocuklarına kendileri bakmayı seçen, ev merkezli kadınlar için kamu çocuk bakım hizmetlerinin hiçbir değeri yoktur" (Hakim, 2003: 60). Bu bakımdan, çocuk bakımının aile dışılaşmasına yönelik çerçeve, kadınların heterojen tercihlerini dikkate alarak geliştirilmelidir.

Kadınların heterojen tercihlerini dikkate almak, kadın rollerindeki dönüşümü ve çocuk bakımının aile dışılaşmasını daha iyi kavramayı sağlamaktadır. Bu noktada Hochschild'in (akt. Hattery, 2001) tanımladığı üç toplumsal cinsiyet rolü stratejisi -geleneksel, geçiş dönemi ve eşitlikçi- dikkate değerdir. Toplumsal cinsiyet stratejisi bakımından geçiş dönemini yaşayan toplumlarda, kadının çalışma hayatına katılımı teşvik edilmekle beraber, bakım emeği ve ev içi yükümlülüklerin kadınlara atfedilmesi yönündeki normatif düzen sürekliliğini korumaktadır. Kadınların kendi hayat tarzı tercihlerine bağlı olarak benimsediği toplumsal cinsiyet rolü stratejisi, çalışma hayatı ve aile içi rollere dair kararlarında etkilidir (Hattery, 2001: 87-88). Bu noktada, kadınların ücretli emeğe katılımının arttığı toplumlarda, aile içi rollerini üstlenme şekline yönelik yeni müzakereler oluşmaktadır. Kadınlar, fırsat pencereleri genişledikçe, aile içi roller ile ücretli emek arasındaki uyumu sağlamaya yönelik stratejiler üretmekle yüzleşmektedir.

Çocuk bakımının aile dışılaşması ve kurumsallaşması, Beck'in (2011) yeniden tanımladığı bireyselleşme ve kurumsallaşma biçimleriyle beraber düşünülmelidir. Sanayileşmeyle ortaya çıkan geleneksel iş bölümü, dönüşlü modernleşme sürecinde çözülmektedir. Toplumsal cinsiyet temelli roller ve bu rollere dayalı çelişkiler, geç sanayi modernliğinde görünür olmuştur (Beck, 2011: 161). Kadınların eğitim ve mesleki karalarına bağlı hayat düzenleri kurmaları, aile kurumunu ücretli emek piyasasına bağımlı hâle getirmektedir. Emek piyasasının gerekleri ile aile birlikteliğinin gerekliliklerinin çatıştığı noktada, kadınların kendi rollerine ilişkin tercihleri çok daha önem kazanmaktadır. Eğitim, emek piyasası ve işe odaklanmış bireysel konumlar oluştukça (Beck, 2011: 196) aile dışı yaşam biçimlerini tartışmak kaçınılmaz hâle gelmektedir. Bireyler, kurumsal düzenlemelere bağımlı bir yaşam tarzına geçiş yaparken; bireyselleşme kurumsal biçimlendirme olarak yaşanmaya başlamaktadır (Beck, 2011: 197-198).

İlerleyen bölümde, saha araştırmasının bulguları tematik olarak ele alınacaktır. Mütedeyyin kadınların çalışma hayatına katılmasına yönelik anlam örüntüleri, kendilerini inşa etme biçimleri üzerinde durulacaktır. Ardından çalışan bir anne olarak çalışma hayatını sürdürme biçimleri ve çocuk bakımındaki tercihleri ve deneyimleri ele alınacaktır. Mütedeyyin kadınların, çalışma hayatına katılmak ile çocuk bakım emeğini sürdürme biçimleri arasında hangi stratejileri kullandıkları, bu stratejilerden biri olarak bakım kurumlarını kullanmalarına yönelik anlam örüntüleri ortaya konulacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜTEDEYYİN ANNELERİN PERSPEKTİFİNDEN ÇALIŞMA HAYATI VE ÇOCUK BAKIMI

Bu bölümde, İstanbul'da yaşan, çalışan ve çocuğunu kreş, anaokulu gibi bakım kurumuna gönderen 32 mütedeyyin anne ile yapılan derinlemesine mülakatların bulguları ele alınmaktadır. Elde edilen nitel veriler, iki ana tema altında analiz edilmiştir: (1) Çalışma hayatı ve annelik deneyimleri 2) çocuk bakımının kurumsal mekanizmalara geçişi. Öncelikle verinin katılımcıların diliyle doğrudan ortaya konulmasına önem verilmiştir. Katılımcılar arasındaki benzer ve ayrışan eğilimler ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Tematik analiz yapılırken her alt tema altında ilgili katılımcı ifadeleri betimlendikten sonra, başlığı kapatmadan önce o temaya özgü kısa değerlendirmeler yapılmıştır.

3.1. Çalışma Hayatı ve Annelik Deneyimleri

Mevcut literatürde, kadınların çalışma hayatına katılmasıyla annelik arasında yaşadığı deneyimler, çoğunlukla aralarında bir kutuplaşma olduğu varsayımıyla ele alınmıştır. Birçok çalışma, bu kutuplaşmayı ya çalışma hayatı yahut annelik lehine konumlandırmaktadır. Bu başlık altında ise, bu kutuplaştırıcı varsayımın ötesinde, mütedeyyin kadınların çalışma hayatına katılımına yönelik anlam örüntüleri ele alınacaktır. Hem çalışma hayatına hem anneliğe yüklenilen anlamların, özgül bağlamlarda nasıl inşa edildiği incelenecektir. Böylelikle, annelik ve çalışma hayatını birlikte müzakere eden anlam üretim biçimleri ortaya konacaktır.

Bu amaçlarla katılımcılara öncelikle, çalışma hayatına yükledikleri anlamların ortaya çıkartılmasına yönelik sorular sorulmuştur. Sonrasında, çalışma hayatı ve annelik arasında yaşanılan deneyimlerin daha fazla ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Katılımcıların genel itibarıyla çalışma hayatına katılmayı pozitif anlamlarla zikrettiği görülmüş ve bu pozitif anlam örüntüleri başlıklar halinde kategorize edilmiştir. Katılımcıların çalışma hayatı ve annelik arasında deneyimlediği gerilimli alanlar ise, katılımcıların ikilemlerini ortaya koyacak şekilde serimlenmiştir.

3.1.1. Üreterek Var Olmak: Mütedeyyin Kadının Kamusal Alanda Özneleşmesi[27]

Katılımcıların çalışma hayatına katılmakla ilgili düşüncelerinde, toplumsal hayatta kendilerini var edebilme arzusu öne çıkmaktadır. Katılımcıların neredeyse tamamı, çalışma hayatında olmayı, birey olarak tanınmanın bir yolu olarak ifade etmiştir:

> "Verimli olmak için, kendim için, kendimi daha sosyal hayatta var edebilmek için … Öbür türlü buhrana giriyorum" (K4).

Katılımcıların büyük çoğunluğu öğretmen, eczacı, bankacı, hemşire gibi seçtiği ve eğitimini aldığı meslekleri icra ettikleri için çalışma hayatına gönüllü ve istekli katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu sebeple "önce maddi kaygılar dışında manevi bir tatmin, fayda oluşturmak" diyen K29 gibi, katılımcılar açısından meslek, yalnızca geçim kaynağı değildir; aynı zamanda bireysel tatmin aracıdır. Eğitim düzeyleri yüksek ve/ya becerilerini kullandıkları alanlarda çalışan katılımcılar, çalışarak bireysel tatmine ulaşmaktadır:

> "İnsanın İslami anlamda ruhu yenilenmiş oluyor … O yüzden çalışmanın en büyük avantajı ruhu İslami anlamda diri tutuyoruz, ilmi, ruhu. Ve hizmet edebilmenin, birilerine bir şeyler kazandırabilmenin verdiği bir tatmin hissi oluyor insanda. Hani başarma. Kendini daha değerli hissettirebiliyor bunlar" (K32).

> "Mesleğimi çok severek yapıyorum. İnsanların hayatına dokunmayı çok seviyorum. İnsanlara faydalı olabilmeyi çok seviyorum. O yüzden bu mesleği tercih ettim ve onun için de oldukça haz aldım … O yüzden de devam etme kararı aldım evlendikten sonra da" (K21).

[27] "Özne … bireyin kendi kendine, kendi öyküsünün eyleyeni olabilmesini sağlayacak koşulları bulma çabasıdır… Öznelleşme de bireyleşme isteğidir ve bu süreç ancak araçsallığın dünyasıyla kimliğin dünyası arasında yeterli büyüklükte bir arasaha (interface) bulunuyorsa gelişebilir" (Touraine, 2011: 83). Bu bağlamda özneleşme kavramı, kamusal alanda var olan mütedeyyin kadınların deneyimlerinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Mütedeyyin kadınların kamusal alanda özneleşmeleri, çalışma hayatında üretmek, ruhu yenilemek, sosyalleşmek, kendini var etmek/gerçekleştirmek gibi kimlik bütünlüğünü sağlamaya uyumlu bir özneleşme alanı bulmalarıyla ilişkilidir.

Katılımcılar, çalışma hayatına dahil olmayı pozitif duygular ve düşüncelerle zikretmektedir. Çalışma hayatında olmak, bireye sosyal çevre sağlama, aktif bir üretime dahil olma, toplumsal hayatın işleyişine katılma gibi avantajlar sunmaktadır. Maddi ihtiyaçlar ikinci sırada yer almakla beraber, günümüz koşullarında bu boyutun da göz ardı edilemeyeceği zikredilmektedir.[28] Bu yaklaşım katılımcıların, çalışma hayatına içsel bir motivasyon ve dışsal bir gereklilik arasında bir denge kurarak katıldıklarını göstermektedir:

> "Üretmeyi seviyorum. Burada bir şeylerin işleyişine girmek, onlarla ilgilenmek beni mutlu ediyor yani. Birinci önceliğim üretmek için, ikinci önceliğim maddi olarak yani. Günümüz şartlarını düşünürsek maddiyat önemli" (K28).

Katılımcılar, mesleki statülerine erişmek için harcadıkları emeğe dikkat çekmektedir. Kazanılmış statü, çalışma hayatının koşulları ve ileriye yönelik hayat planlaması gibi durumlar göz önüne alınarak çalışma hayatını sürdürmek, varoluşsal güvenlik alanını korumak anlamı da taşımaktadır. Bu anlamda devlet memurluğu, kadının toplumsal konumunu sürdürmesinde teminat işlevi görmektedir, aynı zamanda bir dayanaklılık stratejisi oluşturmaktadır:

> "Şöyle ilk önce bir mesleğimin olması ve devlet memuru şartlarında çalışıyor olmam … Memurluğu yakarsam bir daha iş, çalışma durumu, tekrar memur olma durumu zor, özel sektörde malum ortada" (K25).

Katılımcılar arasındaki eğitimci kadınlar, öğretmen olmayı, çalışma koşulları bakımından aile içi rollerle en uyumlu mesleklerden biri olarak tanımlamaktadır. Öğretmenlik, "annelikle uyumlu" bir meslek olarak, bakım emeğiyle mesleki emeği uyumlulaştırma gayretinin bir sonucu şeklinde konumlandırılmaktadır. Öğretmenlik, tatil süreleri, yarım gün çalışma ve çocuklarla aynı zaman dilimini paylaşma gibi imkânları sayesinde ev içi zaman yönetimini de kolaylaştırmaktadır:

[28] Ancak katılımcıların büyük bir çoğunluğu, çalışma hayatında olma gerekçelerini, bir şekilde maddi kazançtan -ekonomik özgürlüklerini kıymetli bulsalar bile- ayırmışlardır.

> "Öğretmenlik olduğu için biraz da. Çünkü başka iş imkânları da oldu. Onlara da başladım ve bıraktım. O şekilde hani daha uzun mesaisi olan, daha yorucu, insanı yıpratan, stres faktörünün çok olduğu işlerin bana göre olmadığını, maddi olarak da bir sıkıntım olmadığına göre kendimi buna zorlamaya gerek görmedim açıkçası" (K29).

> "Ben öğretmenim çünkü başka bir mesleğim olsaydı çocuklu hayatta gerçekten çok zorlanırdım. Ama öğretmen olmanın hani sadece maddi boyutu değil, manevi boyutu da var. İnsan yetiştiriyorsunuz" (K18).

Katılımcılar ev merkezli bir yaşam tarzını negatif anlam örüntüleriyle ifade etmişlerdir. Katılımcılar, kendi donanımları, alışkanlıkları ve arzuları doğrultusunda ev merkezli hayat tarzından uzaklaşmanın yolunu ücretli emeğe dahil olmakta bulmaktadır:

> "Evde boş durmak, benim için, değersiz hissettiriyor bana" (K28).

> "Öğrendiğim bilgileri diri tutabilmek için. Psikolojimi daha sağlıklı tutabilmek için. Çünkü hep çalışmaya alışmış bir insanım. Yani ev içinde köreliyor insan gerçekten net. Çalışmaya alışan biri köreliyor daha doğrusu, hani alışmamış biri için belki ev daha taze tutar o kişiyi ama ben bekarken de devamlı çalıştığım için daha da şey oluyor yani asıl o zaman yoruluyorum" (K32).

Daha ileri yaştaki katılımcılar, daha genç katılımcılar gibi çalışma hayatına katılmayı, ev merkezli yaşam tarzından uzaklaşmanın bir yolu olarak görmektedir. K11, önceki çocuklarına evde tam zamanlı bakım veren anne olmasına rağmen, daha sonraki çocuk bakımında bu tercihini değiştirmiş ve çalışma hayatına geri dönmüştür:[29]

> "O kısır döngüden, o çarktan çıkmak istedim. Hem ekonomik özgürlüğümü de almak istedim. O da var tabi. O çarktan çıkmamın başka yolu yoktu zaten" (K11).

[29] K11'in bu ifadesi, daha genç katılımcıların ev merkezli bir hayat tarzını olumsuz bir çerçevede ele almalarını anlamaya katkı sağlamaktadır. Daha önceki annelik deneyimlerini ev merkezli deneyimleyen K11 gibi katılımcılar, sonraki çocuk bakım deneyimlerinde bunu tercih etmeyerek, kurum bakımına yönelmiştir. Bu da çağdaş annelerin, bireysel başarılarına, üreterek var olma biçimlerine yöneldiklerini göstermektedir.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, çalışma hayatının, kendilerini içsel olarak yenileyebilme imkânı sunduğundan bahsetmektedir. İçsel yenilenmeyle eve dönmek, bir gereksinim olarak sunulmaktadır. Bu sebeple katılımcılar, çalışma hayatında olmanın, anne rolünü de beslediği kanaatindedir:

> "Çalışma hayatı da bu evrede iyi ki olmuş dediğim kişilerle beraber beslenmeme vesile oldu. Beni çok besledi. Kendim için vakit ayırabildiğim alanlar oldu. En çok dinlendiğim, kendimi dinlediğim zamanlar oldu. Çalışmadan bağımsız, kadının kendine, özellikle şu yaşadığımız toplumda hem ekonomik olarak hem de gerçekten sosyal anlamda kendini yeterli hissedebileceğini düşünmüyorum … Çalışmak, bir şeyler katmak, kazanmak beni besliyordu ve ben o beslenen halimle yenilenmiş olarak çocuklarıma dönüyordum. Bu da bence bir bireyi yetiştirirken en çok ihtiyaç duyduğunuz şey. Oksijeninizi aslında oradan alıyorsunuz. O yüzden çalışma hayatımın önemli olduğunu düşünüyorum kendimce" (K26).

> "Yani ben aslında çalıştığım zaman daha fazla insanla görüştüğüm için hem öğrencilerim hem de öğretmen arkadaşlarım. Bu bana çok iyi geliyor ve ben insan hikâyeleri dinlemeyi, birilerinin kalbine dokunmayı, yeni bir hikâyeyle eve geldiğimde hani böyle gerçekten ben daha iyiyim. Ben daha iyi olduğumda çevreme saçtığım enerjim daha iyi. Bunu açıkçası çalışmadığımda yakalayamıyorum … Kendi ışıltımı daha iyi buluyorum yani. Hayat neşem daha fazla oluyor diyebilirim" (K18).

Hem çalışmak hem annelik, katılımcıların kendilerini çift taraflı besleyen bir hâl olarak sunulmaktadır. Katılımcıların çevrelerinin de aynı bakış açısına sahip olması,[30] çalışma hayatını sürdürmeye yönelik motivasyonları beslemektedir:

> "Ben çalışmak istiyorum. Çünkü bunu para için değil, kendim için. O çocuğa belki daha iyi bir anne olmak adına, daha öz şefkati ve öz saygıyı beslediğinizde, kendinize zaman ayırıp kendinizle ilgili bir şeyler yaptığınızda, çocuğa zaten çok daha kaliteli, verimli bir anne oluyorsunuz. Ona da bu sefer daha çok vakit ayırabilir ve ona ayırdığınız vakitte daha enerjik olabiliyorsunuz. O yüzden benim daha çok tercihim bu yönde oldu. O yüzden sosyal baskıyı çok göz ardı edebildim. Çok umurumda olmadı ama genelde baskıdan daha çok takdirle karşılandım. Hani yerinde olsak biz bunu yapamazdık, nasıl başarabiliyorsun gibi" (K27).

[30] Katılımcıların anne olduktan sonra işe dönmeleri yönünde yapılan çevre baskısını anlattıkları diğer temalar, bunu desteklemektedir.

Katılımcıların ifadelerinde “hem çocuk hem kariyer” düşüncesine yönelik bir eğilim gözlemlenmektedir. Katılımcılar arasında eğitim düzeyi daha düşük olan -lise mezunu- K16’nın “kendimi yarıda bırakmak istemiyorum” ifadesi, çalışma hayatının, katılımcıları besleyen yönünü göstermektedir. Mesleki kariyerinde ilerleyen eğitim düzeyi yüksek katılımcılar da benzer motivasyonlarla hareket etmektedir:

> “Sonuçta ben eczane açtıktan sonra eczane her türlü de işleyebilir mesela. Eczacı gitmese de işleyebilir. Ben yüksek lisans yapmasam da eczacı olabilirim mesela ama ben istiyorum ki hani hakkını en iyi şekilde vereyim yani” (K31).

> “Yüksek lisansımı da İslam ekonomisi alanında yapmıştım. Bir yandan hani katılım bankacılığının da değerli olduğunu düşünüyorum. Hem böyle bir sistemle çalıştığım için değer kattığımı düşünüyorum. Bu da hoşuma gidiyor tabii hani. Böyle bir yerde çalışmak” (K10).

Katılımcılar, çocukları için yalnızca bir bakım veren anne değil, aynı zamanda bir rol modeli olmak istemektedir. Bu rol modeli olmak, bireysel bir üretkenliğin somut göstergesi olarak algılanmaktadır. Katılımcılara göre bu durum, ücretli emeğe katılmakla mümkündür:

> “Bildiğim bir şeyi öğretiyor olmak ve birilerine geçiyor olması hem çok kıymetli. Gerçekten işe yaradığını hissettiren bir hâl vardı yani o durumda. O yüzden o çalışma duygusundan çok bana keyif verdiği için çalışmak istedim ... Şu an çocuklarım varken de çalışmayı istememin en büyük nedeni hem onlara çalışan bir birey olarak görünmek. Çünkü ev içinde çalışıyorsunuz ama bu belli bir zaman sonra çocuğa geçmiyor. Yani sadece evin rutinini yapıyorsunuz gibi düşünüyor. Ve size bununla atıfta bulunuyor” (K26).

Anne olduktan sonra çalışma hayatına verilen aralar, kadınların ev merkezli yaşam ile çalışma merkezli yaşam arasındaki deneyimleri sorgulamasına zemin hazırlamıştır. Çalışma hayatının kadına güç verdiği, toplumda yer edinmenin yolunun çalışmak olduğu ve sadece evde kalındığında görünmez olunduğuna yönelik anlatılar öne çıkmaktadır:

> “Sürekli evde olmak ve çalışmak arasında fark olduğunu daha iyi anladım. Çalıştığında farklı insanlar, farklı konular, farklı ortamlar, bunlar insanın zihnini harekete geçiren ve sürekli takılıp kalınmayan bir yere getiriyor. Ama şu an da mesela ben evdeyim, belli başlı konular kısa döngü halinde

> hayatımıza işliyor. O zamanki kendime vakit ayırma ihtiyacı ile şu anki kendime vakit ayırma ihtiyacı daha farklı. O zaman daha az ihtiyaç hissediyordum mesela. Yani işe gitmek kendime bir vakit ayırma gibi geliyordu belki de" (K6).

> "Çok iyi geliyor. İyi ki çalışıyorum o anlamda. Çünkü iş benim için deşarj olma, kafa dağıtma, burası benim için çok ayrı bir yer. Yani insanlarla işte hem iş arkadaşlarıyla hem hastalarla olsun, sohbet etmek, vakit geçirmek. O iş dışındaki tempolu hayatımı dışarıda bırakıyor. İyi geliyor yani … Ben işte dinleniyorum" (K22).

Çalışma hayatına daha geç girmiş olan az sayıda katılımcı ise, toplum tarafından çalışan kadına duyulan saygınlığı, çalışmadıkları dönemlerdeki deneyimlerine kıyasla gözlemlemekte ve aktarmaktadır:

> "Bulunduğum çarktan çıkıp başka bir çarka dâhil olmam gerekiyordu. Bir avantaj. İşte sosyal prestiji var. Bir avantaj. Bence kesinlikle güven de veriyor. Çünkü hep şunu ben gözlemliyorum. Böyle çalışmadığım senelerde, böyle ortak iş yemeği, toplantısına falan gittiğimizde, insanlar bilmiyorum çok mu ayrıntı benim hissettiğim bilemiyorum ama çalışan beylerin çalışan bayanlara daha farklı hitapları olduğunu, daha farklı muameleleri olduğunu hep hissediyorum. Ben ev hanımı olarak eşimin yanında bulunduğumda farklı oluyordu. Çalışan bir hanım olarak eşimin çevresinde veya sosyal hayatında olmak, erkeklerin algısında da farklı bir şey, kadınlarda da farklı bir şey. Yani herkes böyle düşünmeyebilir ama genelde öyle. Ben mesela öyle düşünmüyorum ama dışarıdan gözlemlediğim herkes, çoğunluk beylerden, çalışana davranışlarıyla çalışmayana davranışları kötü anlamda demiyorum, kötü bir davranış anlamında demiyorum" (K11).

Katılımcıların çalışma hayatına katılma ve sürdürme kararını, eğitim düzeyi, anne olmadan önceki çalışma hayatı, mesleki fırsatı değerlendirme ve ekonomik ihtiyaçlar etkilemektedir. Katılımcıların tamamı çalışma hayatında var olmalarını olumlu duygu ve düşüncelerle zikretmektedir. Bununla beraber, meslekler, cinsiyet temelli kalıplara göre ayrıştırılmaktadır. Öğretmenlik gibi ev içi yönetimi sağlamayı kolaylaştıran bir meslek, kadın rolleriyle daha uyumlu bir çalışma hayatı olarak görülmektedir.

Çalışarak kendini var etmenin, eğitim düzeyi yüksek ve istediği mesleği yapan katılımcılar için daha fazla geçerli olduğu görülmüştür. Lise mezunu olan K7, çalışma hayatında yer almasına, üniversite mezunu katılımcılar gibi kadının özne olmasını öne

çıkaran bir anlam yüklememektedir. Önemli olan diğer bir husus ise statünün beşerî, sosyal ve ekonomik sermayeyle ölçüldüğü bir toplumsal düzende, katılımcıların yalnızca ev hanımı ve anne rolüyle tanımlanmak istemeyişidir. Bunun bir sonucu olarak, katılımcılar yalnızca içsel bir motivasyonla değil, aynı zamanda dışsal etkenlerle de çalışma hayatına yönelmektedir.

3.1.2. Anne Olduktan Sonra İşe Dönüş

Katılımcıların işe dönüş süreçlerinde iki ana tema ortaya çıkmaktadır: Birincisinde, katılımcıların çalışma hayatına katılmaya dair içsel motivasyonları ve dışsal destek mekanizmaları, annelikten sonra işe dönüşü kolaylaştırmaktadır. İkincisinde, anne olduktan sonra işe dönmek, katılımcıların çalışma hayatı ve annelik arasında deneyimlediği gelgitli süreçleri ortaya çıkarmaktadır. Bu süreç, anne olduktan sonra işe dönmenin yarattığı kültürel ikilemler ve normatif çatışmaları aşikâr kılmaktadır.

3.1.2.1. Somut Dinamikler: Motivasyonlar ve Destekler

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, çalışma hayatlarını, dinlenme ve çocuksuz var olma imkânı sunan mekânlar olarak konumlandırmaktadır. Ev, yoğun mesaili ve görünmeyen bir emek alanı iken, iş yeri kendi benliklerini yeniden kurdukları bir alandır:

> "İşe geldiğinde aslında insan dinleniyor biliyor musun? Çocuktan uzaklaşınca. Çünkü şu ya gerçekten çocuk bakmak çok zor. Hele de ben bir taneyle bile bazen çok yorulduğum oluyor. Çünkü şu hem çocukla çok dolu dolu vakit geçireyim hem evimi temizleyeyim hem yemeğimi yapayım. Yani bunlar gerçekten çok yorucu … İşe geldiğimde bazen dinlenmiş hissediyorum kendimi" (K17).

Katılımcılar, çocuk bakımı ve ev işleriyle ilgili bunalmışlıklarını sıkça dile getirmektedir ancak iş yerinin bunaltıcılığına dair anlatılar çok daha azdır. Bir önceki başlıkta, kadının çalışmasının ona toplumsal statü ve bireysel özerklik kazandırdığı ifade edilmişti. Bu bakımdan, iş yerindeki yorgunluk, istekli bir tercihin bedeli olarak

görülebilirken, ev içi rollerle ilgili yorgunluk, fedakârlığın bir yükü gibi anlatılmaktadır:

> "Yani insanım ve durmadan onlarla hemhâl olunca ben bir ara kafamın üç yaşındaki bir çocuk gibi işlediğini hissediyordum. Yani cümlelerim de öyle. Yani böyle sanki üç kelimeden uzun cümle kuramayacakmışım ve anlayamayacakmışım gibi hissediyordum. Çünkü durmadan onların problemleri, onların çözümleri hep onlarlayım … Ve hani beni motive eden duygu da bir işe yarıyor olma duygusu. O yarım kalınca da yani şöyle söyleyeyim hani çok basit şeylerden ben kavga çıkarıyordum … O psikolojiye giriyorsun … Çalışma hayatına girdikten sonra da hani o manevi tatmini yaşadıktan sonra daha huzurlu, daha mutlu bir Z… oldum" (K30).

Katılımcılar annelik deneyiminden sonra, ümmet için çocuklar yetiştirmek, çocuğa evde tam zamanlı anne bakımı vermek gibi kültürel kodları içselleştirmek yerine, anne olduktan sonra bu kültürel kodları refleksif biçimde sorgulamıştır:

> "Ben çocuk sahibi olmadan önce ben çocuğuma ücretsiz izne ayrılırım tamamen ben bakarım, o moddaydım. Ama bizim gibi yetişen insanların şey olmadığını gördüm. Hani bu şekilde sosyal, tamamen çocuğa bağımlı bir şekilde hareket edemeyeceğimi gördüm. Şu an mesela ben kendimi bu durumda terapi etmiş, revize etmiş oluyorum. Yani çalışma benim bi şekilde motivasyonumu güçlendiriyor" (K4).

> "Keza ben bekarken şöyle düşünüyordum. Ben ümmet için beş çocuk yapacağım, onları yetiştireceğim zihniyetinde olan bir insandım ama çocuk yetiştirmeye geçtiğin zaman, bakıma geçtiğin zaman bunun maddi, manevi, psikolojik birçok yönü var ve ben bunları karşılayabilecek bir düzeyde olmadığımı hissettim. Kendi kendime diyorum yani sen öyle konuşuyordun ama kendini tanımıyordun demek ki … O yüzden dediğim gibi yani annelik duyguları çok ağır basan bir insan değilim. O yüzden bu anlamda da zorlandım zaten. Yani bir yerlerden eksik kalmak" (K2).

Katılımcıların annelikle birlikte ev merkezli bir hayat düzenine geçmeleri, sosyal kimliklerinden bir kopuş yaratmıştır. Özellikle anne olmadan önce aktif bir sosyal yaşamı ve üretkenliği olan kadınlar için ev içi alan, benliklerinin sınırlandığı bir alan olarak deneyimlenmiştir. Katılımcılar yüksek lisans yapmak, ikinci bir üniversite bölümü okumak, gönüllülük faaliyetlerine katılmak gibi kamusal alanda özneleşme süreçlerini, anne olduktan sonra da sürdürmeyi istemektedir:

> "Zaten Y… doğduğunda bir de beraberinde ikinci üniversiteyi okuyordum. Eczacılıktan mezun olmuştum. İslami ilimler okuyordum. Yine örgün eğitim alıyordum işte … Ama böyle tamamen evde olma seçeneğini çok değerlendirmiyordum. Çünkü bana iyi gelmiyordu yani. Böyle bir iki ay bile hani böyle zorlanıyordum evde kalıyor olmaktan" (K31).

> "Ben zaten çok aktif biriydim. Yani hem sosyal olarak aktif biriydim hem de yani okuma anlamında, eğitim anlamında çok aktif biriydim. O yüzden o iki buçuk sene bile benim için aslında çok zordu … Üç buçuk yaşındayken çalışmaya başladım. Çünkü artık bu yaptığım, işte aldığım eğitimlerin bir yerde bende bir çıktısının olması gerekiyordu … Evet evladımı yetiştiriyorum ama benim başkalarına da fayda sağlamam lazım ve benim de kendi adıma fayda sağlamam lazım diye böyle bir çıkış oldu" (K9).

Katılımcıların büyük çoğunluğu için işe dönme kararı, aile yaşamında da iyi olma hâlinin bir yolu olarak görülmektedir. İşe dönme kararı hem bireysel tatmini hem de eş ve çocukla olan ilişkiyi olumlu etkilemektedir:

> "Birilerine yarıyor olma düşüncesi benim kendime de açıkçası iyi gelen bir şey. Böyle bana iyi geldiği sürece evime de daha fayda sağlayabiliyordum. İşte çünkü ben iyiyim, etrafımdakiler iyi, çocuğum da iyi. Hem kendime yetebiliyorum, evime yetebiliyorum. Bu anlamda beni açıkçası doyurmuştu. Yeterli de geliyordu" (K9).

Çalışma hayatının olumlu duygu ve düşüncelerle şekillenmesi ile ev merkezli yaşamın boğuculuğu beraber düşünüldüğünde, işe dönüş kararını etkilemektedir. "Mutluyum, mutlu insan, mutlu anne, mutluluk verir gibi düşünüyorum. Şimdi çalışmıyor da olabilirdim" diyen K29, katılımcıların ortak deneyimini paylaşmaktadır. Üretken bir kadın olarak iyi oluş hâlini yakalamanın, iyi anneliği beraberinde getirdiği düşünülmektedir:

> "Şimdi zaten çocuklar olmadan çalışıyordum. Devlet memuruydum ben o zaman hastanede. Sonra orada doğum izni hakkımız oluyor, ücretsiz izin hakkı. İ… ilk doğdu. Yani ben diyordum, iki yıl ücretsiz izin hakkı var. Hani ücretsiz izini kullanırım, evde kendim çocuğuma bakarım … Ama sonra çocuk işte bir yaşına geldi, on üç aylık oldu. Ben böyle evde durmaktan artık sıkılmaya, çok böyle bir işe yaradığımı hissetmemeye başlayınca bir bakıcı arayışı ve sonra işe geri dönüş oldu. Sanırım çocuktan önce ev hayatı olmadığı için hani hep çalışıp işte eğitim mesela üniversite sonra çalışma hayatı yani böyle evde zaman geçirmeye ya da işte annelerimizinki gibi bir ev şeyine alışık olmadığımız için çocuk doğuyor … Evet çocuğa bakıyorum, evi idare ediyorum ama ... O sanki tatmin etmiyor beni. Dışarı çıkmak istedim" (K14).

> "İkinci çocukta, işte bir yaşına kadar yine beklesem beklerdim ama bekleyemedim yani. Ev bana iyi gelmedi" (K22).

Katılımcılar arasında yarı zamanlı, esnek saatlerde ve evden çalışma imkânı olanlar, bunu annelikle çalışma hayatı arasında bir denge kurmanın aracı olarak öne çıkarmaktadır. Tam zamanlı bakımın getirdiği sorumluluk, kadınları çalışma hayatından uzaklaştırma riski taşırken; esnetilmiş çalışma seçenekleri iş hayatına dönmeyi ve sürdürmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Örneğin K9, "haftanın iki günü çalışıyorum. Hem çocuğuma yetiyorum hem evime yetiyorum" ifadesiyle çalışma koşullarının sağladığı fırsatı değerlendirerek işe dönebildiğini anlatmaktadır. Bu da aile içi rollerle daha uyumlu kabul edilen çalışma koşullarının, annelerin işe dönmesini kolaylaştırdığını göstermektedir:

> "Yarı zamanlı çalışıyorum. Bunun da en büyük sebeplerinden bir tanesi evlatlarım. Hem kendimi geliştirmek hem de evlatlarıma yetebilmek. Evime yetebilmek adına yarı zamanlı çalışıyorum. Bu da beni açıkçası tatmin ediyor yani. Hem onlar adına hem kendi adıma beni doyuruyor ... Tam zamanlı çok böyle teklif olmuştu ama ben açıkçası çok yanaşmadım. Çünkü tam zamanlı çalıştığımızda açıkçası evde çocuklarımıza da çok yetemiyoruz. Orada çocuklarımdan çok feragat etmiş olacaktım" (K9).

> "Çalışmaktan kaçan bir birey değilim ama çalışırken çocuklarını göz ardı edecek bir birey de değilim … Çocuklar yokken gündüz 3'ten akşam 10-11'e kadar derste olan biriydim. Her gün böyleydi rutinim. Belki bir gün falan ara veriyorumdur. İlk önce, kızımı kucağıma almamla beraber üç öğrenciye indirdim o altı öğrenciyi, bir anda yarıya indirdim. Daha sonra oğlum doğduktan sonra bir süre iki öğrenciyle gittim. O bile çok yorucuydu. Şu an üç-dört öğrenci arası git gel yapıyorum yani online'da" (K26).

Katılımcıların bazıları, yarı zamanlı veya evden çalışma gibi esnek çalışma modellerinin varlığı sayesinde, çalışma hayatına devam edebildiklerini belirtmiştir. Annelik ile çalışma hayatı arasındaki gerilimi açık bir şekilde gösteren katılımcıların ifadeleri, esnek çalışma modellerinin bu gerilimi yumuşattığını göstermektedir:

> "Bir-iki yaşları arasında öğleden sonra çalışıyordum. Çünkü öğleden sonra uyuyordu. Ondan sonra biraz daha büyümeye başladıkça, uykuları kısaldıkça şey yapmıştım. İki tam gün, bir yarım gün çalışıyordum. Yarı zamanlı evden çalışma olmasaydı işi bırakmayı düşünüyordum. Çünkü hani bakıcıya vermek istemiyorduk. Bu şekilde zaten pandemi dönemine de denk gelmişti. Eşim de

> evden çalışıyordu. Ben de evden çalışıyordum derken öyle birlikte büyüttük yani. Sonrasında da anaokuluna başladıktan sonra tam zamanlı çalışmaya başladım. Yine şimdi, üç gün evden iki gün ofis şeklinde çalışıyorum" (K10).

Kurumsal yapılar ve destekleyici düzenlemeler, anneliğe uygun çalışma anlayışı geliştirdikçe, katılımcılar için çalışma hayatında kalmayı sürdürmek mümkün olmaktadır:

> "Beni çocuğumla kabullendiler, öyle söyleyebilirim, veli ziyaretine gidiyordum çocuğumla, toplantıya geliyordum çocuğumla geliyordum gibi, hani bu kurumun sağladığı bir şeydi" (K3).

> "Bana orada, tekrar işe dönmem adına çok güzel sosyal destek sağladılar. Hem çocuğuma baktılar hem benim orada çalışmam adına yeterince motiveydim. Açıkçası çok kısa bir süre evimde kaldım … Çalıştığım kurum bu anlamda çok güzeldi … Dolayısıyla geri dönmek noktasında hiç tereddüt yaşamadım. Kendime ait bir odam, odamın yanında, masanın yanında ufak bir beşik kurduk. Ona bir süre beşikte, orada yardımcı ablalar vardı, sürekli zaten destek oldular. Beraber baktık, büyüttük. Yaklaşık iki-iki buçuk yaşındayken de sınıfa girdi zaten" (K27).

Hem yakın çevre/geniş aile üyelerinin desteği hem işyeri desteği olan katılımcılar ise daha rahat bir şekilde işe dönmektedir. Aile içi ve kurumsal dayanışmanın işlevsel hâle gelmesi, katılımcıların bakım sorumluluğunu paylaşarak işe dönebildiğini ortaya koymaktadır:

> "İş ortamının çok stresli olmayışı, mesai saatinin daha relaks oluşu, arkada bıraktığım çocuğa bakan insanın olması ve güvendiğim bir insanın olması beni içsel bir rahatlığa ulaştırıyordu. Bu da ihtiyaç hâlinde, ihtiyaç duyulan yere yönelmeme kolaylık veriyordu yani" (K6).

> "Benim şu andaki avantajım işte çocuklarımdan dolayı ders programımı ayarlayabilmem. Yani okulda mesela hiç boş vakit harcamıyorum. Hep derse giriyorum ve dersim bittiği anda geliyorum. Normalde öğretmenlikte ara boş saatler olur ya bende öyle bir şey yok. O anlamda hani evde olmadığım süreç de çok fazla olmayınca … İşte dediğim gibi kayınvalidemle altlı üstlü oturmam. Yani iş hayatım benim için böyle bir dinlenme yeri gibi oluyordu. Yani kendime özel ayırdığım bir vakit gibi oluyordu" (K2).

Katılımcıların annelikten sonra işe dönmeleri hem içsel motivasyonlarına hem dışsal destek sistemlerinin varlığına bağlıdır. Kadınların çalışma hayatına katılarak

edindiği kazanımlar, çevreleri açısından değer atfedilen ve saygı gerektiren kazanımlardır; bu da çevrenin bakım emeğinde anneye destek olmasını sağlamaktadır.[31] "Bir sene de kardeşim yardımcı olunca rahattı yani. O yüzden hiç okula da ara vermeyi düşünmedim. Bakan vardı çünkü güvenip verebileceğim biri olduğu için" diyen K17, "aile bireyleri yakınımızda olduğu için bizim için kolay olmuştu" diyen K6, "üç çocuğum da yaklaşık altı aylıkken ben hep işe başladım ama bunda eşimin de payı tabii yüksek. O bakabildiği için ben erken başladım" diyen K13, çocuk bakımında yakın destek bulduklarında işe dönmeyi tercih edenlerdendir.

Annelerin çalışma hayatını sürdürmesini sağlayan en önemli olanaklardan biri, çalışma hayatının niteliğidir. Katılımcıların bazıları çalışma hayatının koşullarından bahsederken "benim hayatımı çok etkilemeyecek bir şeyi istiyordum zaten" diyen K2 ile benzer fikre sahiptir. Mesleğinde/kariyerinde ilerlemek isteyen katılımcılar dahi, çocuk bakım desteklerinden olabildiğince yararlanarak kalan mesailerini işe harcamak istemekle beraber, bunu anneliklerini ihmal etmeden ve çocukla bire bir geçirdikleri saatler oluşturarak yapmaya dikkat etmektedir. Ücretli veya ücretsiz annelik izinleri önemsenmekte ve kullanılmaktadır. Katılımcıların bazıları, ücretli/ücretsiz izin hakkı olsaydı işe bir süre daha ara vermek istediğini belirtirken, bazıları da ev merkezli hayatın tekdüzeliğini geride bırakmak için işe dönmeyi tercih etmiştir.

Tam zamanlı anne bakımını önemseyen katılımcılar, aynı zamanda çalışma hayatındaki kazanımlarını da kaybetmek istememektedir. Kamusal hayatta edinilen sosyal ve ekonomik sermaye, annelerin çocukları küçükken işe dönmesini sağlamaktadır. Bu sebeple çocuğun ilk yıllarında tam zamanlı anne bakımı vermeyi isteyen katılımcılar, çalışma hayatının kazanımlarından feragat etmemek için genel olarak iki veya üç yaşından itibaren anne dışı bakım tercihlerini kullanmaktadır.

25-35 yaş arasındaki annelerin işe geri dönebilmesinde, az sayıda çocuğa sahip olmaları da önemli bir etkendir. Tek veya iki çocuk sahibi anneler, çalışma hayatına

[31] Burada, ev hanımları ağırlıklı olarak aile içi rollerle tanımlandıkları için, bakım desteklerine olan ihtiyaçlarının göz ardı edildiği not edilmelidir.

dönmelerini sağlayan destek sistemlerini kullanmaktadır ancak çocuk sayısının artması -özellikle peş peşe dünyaya gelen çocuklar söz konusuysa- annelerin iş hayatına dönme ihtimalini zorlaştırmaktadır.[32] Daha az sayıda çocuk, iş hayatına daha kısa süreli ara vermeyi ve iş hayatına dönmeye -özellikle çocuk büyüdükten sonra anne bakımına bağımlılığının azalacağı düşünülerek- daha motive olmayı sağlamaktadır.

3.1.2.2. Kültürel İkilemler ve Normatif Çatışmalar

Katılımcılar annelikten sonra işe dönme kararını muhasebe ederken, modern kadınlık deneyiminin ayırt edici bir özelliği olan ikili gerilimleri çok net bir şekilde yansıtmaktadır: Rahatlık ve üretkenlik, bakım ve iş/kariyer, özgürlük ve fedakârlık gibi ikilemler, işe dönme kararından sonra da sürdürülmektedir:

> "Yani çok hareketli bir hayata alışıp herhalde sonra evde olmak, durağan mı geliyor, işe yaramaz hissediyorsun? Yani onun biraz altına inilse belki başka şeyler çıkacak. Çünkü bu verdiğim cevaplar çok sığ kalıyor. Bu cevapların yanında kendi evladın var. Hani onun büyüme süreci, bakımı, ilk yılları. Hani bu verdiğim cevaplarla onu bırakmak aslında çok örtüşmüyor. Muhtemelen ya belki hani kendi annemin, işte kendi gücünün olmaması ya da işte biz şimdi özgürlük diyoruz da bireysel özgürüz çünkü para kazanıyoruz filan, işte kendimize bir yer buluyoruz gibi ifadeler var ya hani. Bunlar çok benim düşüncelerimi yansıtmıyor aslında ama ya sanırım şey ... Annemizin o babama bağımlılığı ya da çok söz söylenmemesi, söyleyememesi, evet nasıl, biz okuyacağız, çalışacağız, ayakta duracağız. Bence öyle bir açıklaması var bunun. Yoksa evde kaldım, sıkıldım, öyle değil aslında. Rahatsın, gez, toz, çocuğunla. Yani çalışma hayatı da kolay değil. Yani aslında çok rahat edilesi bir zaman dilimi ama hep şey oluyor. Sıkıldım, şey yaptım, yani sanki onun altında daha temelli ve daha mantıklı bir açıklama olması gerekiyor" (K14).

[32] Örneğin iki çocuğunda da çalışma hayatına geri dönen K23, üçüncü çocuğu olduktan sonra iş hayatından ayrılıyor: "Yok yok kesinlikle mesela ikiye kadar hiç kesinlikle… Çok zor şartlarda ben de öyle girdim hani. Yani hiç kesinlikle öyle düşünmüyordum ama bir yerde mecbur kalıyorsunuz yani" (K23). Hem çalışma hayatını hem çocuk bakımını sürdürmenin zorlukları, birden fazla çocuk sahibi olma kararını olumsuz yönde etkilemektedir: "Şu an mesela ikinci çocuk baskısı oluyor eşimin şeyinden, eve girmek beni korkutuyor aslında şu an" (K28), "bir de çalışan anne olduğum için üçüncü çocuğu bu sefer kim bakacak? Annem bir daha bakar mı? Anladınız mı? Böyle şeyler düşündürüyor" (K4), "mesela şu an da bir çocuğum daha olsa artık kayınvalidem kayınpederim çok yaşlandılar. Çocuk bakabilecek durumda değiller. Zaten o yüzden A…'e bakıcı tuttum. Yani benim kesinlikle iki yaşına kadar ücretsiz izin almam gerekir. Sonrasında da hatta gene zorluk yaşarım yani. Bakıcı bulacağım falan filan" (K8), "yani bu tempoyla ve bu kadar az bakım verenle bir çocuk daha olmaz. Yani tek başıma bu kadar yükün altına tekrar giremem. İkinci çocuğu istemedim, yapamam, bakamam yani" (K20).

Çalışma hayatı ve tam zamanlı anne bakımı arasında kurulan çelişkili aidiyetler, katılımcıların ikircikli annelik deneyimini yansıtmaktadır. Modern anneliğin temel gerilimi, arafta kalma hâli olarak ortaya çıkmaktadır:

> "Kendimce cevabı şey oldu. Biz alıştık. Önce eğitim hayatı sonra çalışma hayatı ve evde kalıp hani sadece çocuk bakmak … Bilmiyorum bunu hor mu görüyoruz ya da bu … Hani orada o rolde olmayı beğenmiyor muyuz, küçümsüyor muyuz? Hani onun altında ne var bilmiyorum ama ... Hani ne çocuğu işte kreşe verip ya da bakıcıya verip işe geldiğimde tamam. Hani yüzde yüz. Her şey oluyor. Ne evdeyken oluyor. O hep böyle bir arafta kalmak gibi bir şey aslında. Hani bunu yapıyorum ama bunu yaptığımda da çok doğru bir karar çok mutluyum olmuyorsun" (K14).

Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun annesi, ev hanımıdır. Bir önceki kuşağın üstlendiği ev hanımlığı rolü, toplumsal olarak değersizleştirilmektedir. Kadın, çocuk bakma/yetiştirme sürecinde ciddi bir emek ortaya koymasına rağmen, bu karşılıksız ve görünmez emek olarak kalmaktadır. Bu durum, modern annenin ikilemlerini daha da derinleştirmektedir:

> "Üniversiteyi kazanınca da hep bu okulun çok kıymetli olduğu bize şey yapıldı. Yani evet, annemin yaptığı çok kıymetli. Çok daha zor şartlarda hani ... Çaba verdi, bizi büyüttü. Onun emeği hiçbir zaman o kadar kıymetli lanse edilmedi ama bu kısım çok kıymetliydi ve belki de onunla ilgili. O kadar okudun, şimdi evde oturup çocuk mu bakacaksın? O kadar okudun, şimdi evde oturup sadece yemek mi yapacaksın?.. Bunu kimse size söylemese bile alttan alta bunu biliyorsunuz … İşte annem kendi ayaklarında duramayan bir insandı herhalde, benim kendi ayaklarım üzerinde durmam lazım. Yani bu böyle bilinçli düşünüp böyle yüksek sesle kendime söylediğim bir şey değil ama hani düşündükçe sonuçta o çocuk büyüyecek. Üç yıl, dört yıl, beş yıl sonra zaten eğitime başlayacak. Zaten çocuklar peş peşe oluyor, hani toplasan kaç yıl da şey olacak, evde kalacaksın ama bu kadar da sağlıklı düşünemiyorsun. Doğum sonrası çocukla baş etmeye çalışıyorsun ve belki de bir kaçış olarak bütün bunlardan iş hayatına dönmek. Hani akademide olursun, ilerlemen, bir sürecin içinde olursun, hani dönmen gerekir ya da işte tıp asistanlarının dönmeleri gerekiyor falan. Öyle bir şey de değil. Hani düz devlet memuruydum. Kaçırdığım bir şey de yoktu ama kendimce herhalde bu sebepler olabilir diye düşünüyorum, beni bu kadar çalışmaya koştur koştur geri çeken şey" (K14).

Çocuk yetiştirerek kendi bakım emeğine değer kazandırmaya çalışan bir söylem inşa eden bazı katılımcılar ise, anne rolünün kamusal hayatta çalışmak ve

görünmekle aynı değerde görülmediğiyle yüzleşmektedir. Bu ise, kadın üzerinden kurgulanan, aileyi tahkim etmekle ilgili toplumsal söylemlerin içsel çelişkisini barındırmaktadır. Katılımcılar, bu normatif gerilimin dayattıklarıyla yüzleşmektedir:

> "İnsanlar sürekli şu moddaydı, e çalışmıyor musun, çalışmayacak mısın? Belki ben kendime, ki ben de çok istiyordum, bunu bir şekilde cevaplıyordum. Mesela ben çocuk yetiştiriyorum, ben şöyle yetiştirmeye çalışıyorum diye. Ama etraftaki o şeyler bir yerde seni sıkıntıya sokuyor açıkçası. Yani senin modunu da düşürüyor" (K9).

Çocuk bakımında büyük ebeveynlerin desteğini alma imkânı olmasına rağmen, en azından iki sene evde tam zamanlı çocuk bakımını tercih eden katılımcılar vardır. Bu katılımcılar, tam zamanlı annelik pratiğini sürdürmek amacıyla, kültürel ikilemler karşısında direnmektedir:

> "Mesela ben ücretsiz izinde olduğum süre içerisinde toplum baskısı derler ya, mahalle baskısı. Herkes şeyi soruyor bir kere ne zaman göreve başlıyorsun ne zaman göreve başlıyorsun?.. Aslında o vakti çocuğuyla geçirmesi lazım. Hani o ilk yürüyüşüne o şahit olması lazım. O ilk güven duygusunu anneden bebeğin alabilmesi için aslında iki yıl tam birliktelik lazım yani. Ama bizim toplumumuz, özellikle de memursanız, sizi bir an önce işe başlatmak istiyor. Mesela dedim ya annem de bana çok ısrar etti. Kızım başla başla ben yardım ederim. İşte sanki böyle bir maaşımız var da biz devletten boşuna almıyormuşuz gibi davranıyorlar. Halbuki hiç öyle değil. Ama yani sizi böyle sürekli başlamaya teşvik ediyorlar diyebilirim" (K18).

Katılımcılar çocuk olmadan önceki hayat tarzından bir anda kopmanın getirdiği endişeleri dile getirmektedir. K4 çocuğunu ücretsiz izne ayrılarak büyütme fikri olmasına rağmen, çocuk olduktan sonra bu fikrinden vazgeçmiştir. "Otuz yaşına kadar yaşamış olduğum hayattan bir anda kopup tamamen bağımlı" (K4) ifadesinde görüldüğü şekliyle anneliğin getirdiği bakım sorumluluğu ve ev merkezli yaşam biçiminin kısıtlanmışlığıyla yüzleşilmiştir. Katılımcılar açısından işe dönüş, bir özneleşme aracı, bir kendine dönüş anlamı taşımaktadır. Bu bağlamda, kültürel ikilemler, katılımcılar tarafından yeniden müzakere edilmektedir:

> "Kısıtlanmışlık. Yani özgürlüğün kısıtlanması. Çünkü çok free bir şekilde hareket ederken bir anda her şeyi size bağlı olan bir birey giriyor hayatınıza. En başta ne dediğini de anlamıyorsunuz zaten ne olduğunu da

> anlamıyorsunuz. Düşünsel olarak da o çocuğa bir hazırlığınız yoksa o süreç zor gelebiliyor. Bende o zorluğu belki çalışmayla biraz daha hafifletmişimdir diye düşünüyorum … Bir de ister istemez şöyle de düşünmek lazım. O zamanki kafa yapısıyla, bilinçle şu andaki bilinç aynı olmuyor aslında. Veya o zamanki çalışma hayatından bir anda anneliğe geçiş, anneliğin olduğu süreçte belki ilk defa ömründe anne oluyorsun, işte alışma süreçleri, şunlar bunlar ağır geldiğinden belki de bir çıkış yolu, belki de bir rahatlama yolu olarak görüp tekrar geri dönmüş de olabilirim" (K6).

Katılımcılar arasında ekonomik zorunluluktan dolayı çalışma hayatına dönenler de vardır (K2, K4, K7, K15, K22, K24, K25). Bu katılımcılar, çalışmanın bireysel tatmin ve kadın öznelliği açısından olumlu taraflarını dile getirmekle beraber, anne olduktan sonra çalışmayı sürdürmenin yarattığı gerilimleri de açıkça ifade etmektedir. İşe ara verme konusunda "şu an vermek isterim ama şu an ekonomik durumdan dolayı verememesela yani. Çünkü çok bölünüyorum o şekilde. Gerçekten yorucu" diyen K4 ve benzeri katılımcı örnekleri, bu durumu yansıtmaktadır. Mevcut ebeveyn izinleri de katılımcıların neredeyse tamamı tarafından yetersiz bulunmaktadır. Anne olduktan sonra edinilen mevcut haklar, annelik-çalışma hayatı arasındaki gerilimi kısmen azaltmakta ancak temelden çözmemektedir.

Katılımcıların büyük bir kısmı -K1, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K24, K26, K27, K28, K29, K30, K31, K32- işe dönme kararlarına yönelik ikilemleri önemli ölçüde aşmıştır. Bu katılımcıların bir kısmı, yarı zamanlı veya esnek saatlerde çalışma imkânı olan, çocuğu belirli bir yaşa gelene kadar -bilhassa 3 yaşına kadar- aile içi bakımı sürdürebilmiş olanlardır. Bununla beraber, bu gibi imkânları olmasa da ev hayatına ilişkin olumsuz anlam örüntüleri ile çalışma hayatına ilişkin olumlu anlam örüntüleri, katılımcıların anne olduktan sonra işe dönme kararlarını etkilemiştir. Bu katılımcılar, normatif çatışmaların bilincinde olmakla beraber, bu çatışmaları ya kabullenerek gündelik hayat deneyimine uyarlamakta yahut aşarak yeni bir anlama bürümektedir. Katılımcıların az bir kısmı -K2, K3, K14, K15, K23, K25- normatif çatışmaları daha güçlü bir şekilde deneyimlemektedir. Bu katılımcılar çalışma hayatı-annelik arasındaki ikilemleri daha derinden sorgulamaktadır.

Katılımcıların tamamı, iş-aile dengesini kurmakta zorlandıklarını, çoğunluğu ise kuramadığını ifade etmiştir. Katılımcıların çoğunluğu, eşlerinin çocuk bakım sorumluluğuna belirli ölçüde katıldıklarını ifade etmektedir ancak aynı katılımcılar, eşlerinin ev işlerine katılımının oldukça sınırlı olduğunu belirtmiştir. Örneğin K4, "iyi bir eş diyemem ama iyi bir baba" ifadesiyle bu durumu anlatmaktadır. Katılımcıların az bir kısmı ise, eşiyle yaptığı ev içi iş bölümünü daha tatmin edici bulmaktadır. Örneğin K31, "yardımcı oluyor. Yani ev işlerini çok sevmez, mutfağı sever. İşte mesela yemeğimiz yoksa falan genelde ne yemek olacak eşim düşünür yani. Ev işlerini sevmez ama onları ben yaparım yani. Çocuk bakımında da yardımcı olur ya sağ olsun … Mesela her salı günü gideceğim bellidir. Her salı hani A… çocukları bakıcıdan devralır mesela. Ondan sonra o bakar benim işim bitene kadar" ifadeleriyle dengeyi sağlama yöntemini anlatmaktadır.

Katılımcıların iş-aile sorumlulukları konusundaki ifadeleri, çalışma hayatını sürdürmekle ilgili sorgulamalardan ziyade, ev içi iş bölümünü sorguladıklarını göstermektedir: "Benim sorunum evle, benim evdeki mesai saatim azalırsa daha iyi" diyen K22, bunu çok net ifade etmektedir. Katılımcıların çoğunluğu ev içi iş bölümündeki memnuniyetsizliklerini dile getirmekle beraber, bu iş bölümü rutinleşmiş bir kabullenme ile sürmektedir.

Kadınların ücretli emeğe katılımıyla beraber, kadın rollerindeki dönüşümün en önemli aşamalarından biri gerçekleşirken, toplumsal iş bölümünün dönüşüme mutabık şekillenmemesi, kadını sıkıştırmaktadır. Katılımcıların hem çalışması hem de ev içi rollerin asli sorumlusu olarak konumlanması, kadını çifte yük arasında bırakmaktadır. Katılımcıların evdeki iş bölümüyle ilgili memnuniyetsizlikleri, cinsiyet rollerine dair beklentileri doğrudan dönüştürmese de içsel olarak sorgulanmasını beraberinde getirmektedir.

3.1.3. Hayatın İçinde Çocukla Kaybolmak ve Kaosta Mutlu Olmak

Katılımcıların çoğunluğu, çalışan bir anne olmanın yarattığı gerilimleri ifade etmekle birlikte, annelikle birlikte çalışma hayatını sürdürmeyi, bilinçli bir tercihe dönüştürmektedir:

> "Ya hayattan kopacaksınız hocam çocukla tamamen böyle kendi düzeniniz olacak veyahut da hayatın içinde çocukla beraber kaybolacaksınız, ben onu tercih ettim, hayatın içinde çocuğumla beraber kaybolmak, ben bunu tercih ettim, böyle mutluyum, böyle kendimi var hissediyorum, çocuğum da böyle hissediyor … Ama ben bu kaosun içinde mutluyum" (K4).

Katılımcıların anlatılarında, modern toplumun başarılı, üretken bireyi olarak var olmak öne çıkmaktadır. Bu varoluşu gerçekleştirdikten sonra annelik unvanına dönmek anlamlı bulunmaktadır. Kadınlıktan feragat etmeden anne olmanın yolunu arayan katılımcılar, kendi varoluşlarını besledikten sonra anneliğe tutunduklarını ifade etmektedir:

> "Hiç unutmuyorum. Şu an o duyguya eriştim resmen bir yandan. Tamam, şu an kendim beslendim. Hani birkaç saat birilerine bilgi aktarımımı yaptım, rahatladım. Kendimi de iyi hissediyorum. Ben üç-dört saat çocukla değildim. Şimdi artık annelik unvanına tekrar geri dönebilirim. Yani onu hak ettiğimi düşünüyordum. Yoksa böyle bezmişlik oluyor. Sürekli, sabahtan akşama size yapışık, ağlayan, azıcık odadan çıksanız hemen anne diye bağıran. Bıkıyorsunuz yani siz de insansınız. Annelik böyle hani gerçekten çok vaaav her şey harika o ağlasa da harika falan değil yani. İnsansınız ve bir yerde tükenebiliyorsunuz. O yüzden fırsatları değerlendirip kendimi iyi hissedebildiğim ana tutunup sonrasında da tabii ki geri dönüyordum o kimliğime" (K26).

Katılımcılar, işe gitmelerinin çocuğa özlem duymayı, daha tahammüllü ve sabırlı olmayı ve çocukla daha kaliteli vakit geçirmeyi beraberinde getirdiğini zikretmektedir. "Çocuğunu özlüyorsun bir kere. Belki mesela evde olan bir anne daha çok bıkıyordur ama işe gidince gene daha bir toleranslı oluyorsun" diyen K8, "böyle bir gidiyorsun ve geldiğin zaman çocuğa karşı bir özlemle gelmiş oluyorsun. O çok güzel oluyor bence" diyen K31, "çocuğa sabır biraz daha artıyor yani. Evdeki çocuğa dışarıdan geldiğinde, evet daha az zaman ayırıyorsun. Ama zaten hani zamanım az

diye sabır oranı birazcık artıyor aslında evdeki çocuğa karşı" diyen K32 gibi katılımcılar, bu düşünceyi yansıtmaktadır. Katılımcılar, çalışma hayatının annelikleri üzerindeki olumlu etkilerini ifade etmekte ve kendi iyi oluşlarını sağlamadan iyi anne olamayacaklarını belirtmektedir:

> "Hangi N… Z…'e daha iyi gelir? Onu düşündüm. Hangi N… Z… için daha iyi olur? Z…'in psikolojisi için hangi N… daha sağlıklı bir N…? Onu düşündüm. Altı ay zaten onunlaydım ve ona nasıl bir anne oldum? Şimdi başlasam nasıl bir anne olurum? Bunların şeyini yaptım. Gerçekten hiç iyi değildim. Hani ben iyi olacağım ki çocuğum iyi olsun … Maddiyatı bir yanıma bırakıyorum. Eşimin durumu çok iyi. Ben hani kesinlikle kendim için yapıyorum bu mesleği. Bana iyi geldiği için yapıyorum" (K21).

Katılımcılar çalışma hayatı ve annelik arasında denge kurmaya çalışırken, kimi zaman çocukların ihtiyaçlarından kimi zaman işin gerekliliklerinden taviz vermektedir. Gündelik hayatın akışına göre yapılan tercihlerde, çocuğun ihtiyaçları ön planda tutulmak istense de bazen diğer rollerin gerektirdiği sorumluluklar ön plana geçmektedir. Katılımcıların anlatılarında bu ikilik, içsel çelişkiler üretse de anlamlı hâle getirilmektedir:

> "Annelik ve çalışmak. Hep böyle bir yerlere yetişmek, bir yerlerden eksik kalmak gibi tanımlayabilirim. Ama bir yandan topluma faydalı olmak, bir yandan evladına faydalı olmaya çalışmak. Bu beni tatmin ediyor yani. Bu benim için yeterli oluyor … O farklı kulvarda beni doyuma ulaştırıyor, bu farklı kulvarda doyuma ulaştırıyor" (K4).

Katılımcıların çoğunluğu, çalışma hayatı ve annelik arasında ortaya çıkan gerilimli deneyimlerin, çocukları açısından daha fazla -yorgun anne olmak, çocuğa yeterince zaman ayıramadığını düşünmek gibi- dezavantaja sebep olduğunu ifade etmektedir. Örneğin K12 çocuğun çalışan bir anneye sahip olmasının, çocuğun "fedakârlık etmesi gereken" bir düzene dahil olmasını beraberinde getirdiğini anlatmaktadır. Ancak katılımcıların büyük bir çoğunluğu, çalışma hayatının fizikî yorgunluğu olmakla beraber, anne açısından psikolojik/ruhî bir rahatlamayı beraberinde getirdiğini anlatmaktadır. Bu da çocuğa fiziksel olarak yorgun ama ruhsal olarak dinlenmiş bir anne olarak dönmeyi sağlamaktadır:

> "Sürekli ben koşturuyorum. Yani koştururken stres olduğumu ve bunu çocuklarıma, özellikle büyük çocuğuma yansıttığımı hissediyorum. Hadi kızım okula geç kaldık, hadi kızım şuraya. Hep benim ağzımda bir geç kaldık, çabuk çabuk çabuk … Onu sürekli koşturuyorum, o bana yetişmeye çalışıyor gibi … Ya da işte bazen gezmek istiyor, kızım bugün çok yorgunum, bugün şöyleyim diyebiliyorum … Hep koşturdum ya da hep işte bazı şeylerden fedakârlık etmesi gerekti çocuğun. Avantaj olarak da … mesela ben burada çalıştığım için hani bir arkadaşlarımı görüyorum, sohbet ediyorum. Burada bir kafamı boşaltıyorum yani. Aslında eve tamam yorgunum ama ruhsal olarak daha dinlenmiş gidebiliyorum yani. Bu yönden çok faydası oluyor. Sürekli evde olunca hep bunalıyorsun, hep sıkılıyorsun gibi hissediyordum yani" (K12).

Katılımcılar, çalıştıkları için anneliklerini ihmal edebilme noktasını sorgulamakla beraber, benliklerini hem dış dünyaya hem anneliğe yeterince açmaları gerektiğine inanmaktadır. "Yazın belli bir dönem çalışmıyorum bazen ve bu çalışmadığım dönemde ev işlerinde, çocuklarıma bakımımda, eşimle aramdaki o ilişki dinamiğinde, hep böyle rutinimizden çıktığımız, bozulmalar yaşadığımız oluyor. Ama çalıştığımda her şey daha kontrollü, daha rutin, daha güzel" diyen K27, "şu an biraz hayatı yayıyor gibi oluyorsun yani çocukla evdeysen mesela, yaya yaya yaşıyorsun gibi oluyor. Diğer türlü biraz daha sıkıştırarak ... Çabuk organize oluyorsun. Mesela Y… okuldan geliyor, diyelim işte dondurma yapacaktık. Normalde evde tüm gün olsak bir dondurmayı anca yaparsın gibi oluyor. Ama Y… okuldan hani gelince akşam yemeğinden önce hemen dondurma yapacaktık falan" diyen K31, "sadece evde olmanın bence insana bir şey kattığını o yüzden düşünmüyorum zaten. Yani ben evdeyken de aynı performansı gösteriyorum. Okul da var, aynı zamanda okuldayken de aynı performansı gösteriyorum … Okul bir dinamiklik bile katıyor diyebilirim" diyen K13 gibi katılımcılar, sürekli evde olmaktan kaynaklanan, zaman düzensizliği ve bitmeyen görevler karşısında, çalışma hayatının sağladığı ritim ve alanı tercih etmektedir. Katılımcıların bir kısmı, çocukları başka bakım verenlere bırakarak toplumsal hayata karışmayı, annelik duygusuna/içgüdüsüne uyumlu bir tercih olarak aktarmaktadır:

> "Ben daha fazlasını hani yapabileceğimi de düşünmüyorum yani. Ben zaten hani zorlanıyorum, hani bu hâliyle de zorlanıyorum. Onun için daha fazla işte baş başa kalsak, daha az eczaneye gitsem, daha çok çocuklarıma zaman ayırsam gibi bir şeyi taşıyamıyorum yani … Öyle olsaydı öyle olsun falan gibi

> bir endişem yok yani. Belki Allah içime çok çocuklarımla olduğum zaman hani yirmi dört saat bile onlarla olsam işte hep çok mutlu olmak gibi bir duygu verseydi de olsaydım hani. Olabilirdi ama öyle bir duygum yok yani. Onun için çocukları da en iyi şartlarda bırakarak, dış hayata da hani onlardan ayrılarak bir şeyler, iş olsun işte başka bir şeyler olsun yapmak bana iyi geldiği için yapıyorum yani" (K31).

Katılımcıların neredeyse tamamı, çalışan bir anne olmanın, öncelikle bireysel kazanımlarıyla ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber bazı katılımcılar, çalışan bir anne olmanın, sadece bireysel üretkenlikleri ve kendi kazanımları açısından değil, çocukları açısından da olumlu katkıları olduğunu vurgulamaktadır:

> "Aslında çocuk da daha saygı duyuyor bence çalışan bir anneye. Yani bir şeyleri yapan bir anneye çocuğun da bakışı farklı oluyor diye düşünüyorum. O yönden avantajı var. Çocuk için soruyorsanız ama kendi mutluluğumu soruyorsanız yani bu dünyaya sonuçta bir katkı sağlamaya geldik, kulluk yapmaya geldik. Peygamber Efendimiz'in hadisi şerifi var. Nitekim kıyametin kopacağını bilsen bile elindeki fidanı dik buyuruyor. Bu aslında ne iş yapıyorsan onu en iyi şekilde yapmaya devam et demek aslında. Bu anlamda beni ruhen bu tatmin ediyor. Hani bir şeyler yapmak, bu dünyaya bir iz bırakmak. Ve bu bence çocuklara da sirayet ediyor yani bu anlamda" (K24).

> "Yani çocuğun daha farklı bir anneyle karşılaşıyor, daha bilinçli, daha bilgili, mutlu, daha bi çevreden saygı gören diyeyim, çalıştığın için ister istemez bizim Türk kültüründe var yani saygı duyuluyorsun ama ev hanımı çok meslek gibi çok bir şey gibi görülmüyor … Ekonomik anlamda da mesela çocuğuma istediğim bir şeyi daha rahat alabiliyorum" (K28).

Katılımcılar, -ilk anne olma yaşının yükselmesinin de etkisiyle- anne olmadan önceki bağımsız yaşamlarından, anne olduktan sonra bir anda kopamamaktadır. Üretken ve çalışan bir birey olarak katılımcılar, anne olduktan sonra işinden, kariyerinden, kendilerine oluşturdukları alanlardan tavizler vermektedir. Bu farkındalıkla annelik ve çocuk bakımı deneyimini anlatan katılımcılar, anneliği, hayatlarının bir döneminde mesailerini vermek istedikleri bir deneyim olarak kurgulamaktadır. Bu bilinçli hâl, kendinden vazgeçmeden anne olmayı deneyimleme biçimi oluşturmaktadır:

> "Yani aslında kısıtlanmamışım, bir insan istediğinde bunu da yapabiliyormuş. Bu da hayatın bir parçası, bir gerçeğiymiş … Yani bir insan vardır, bir bayan vardır mesela daha stresli, daha yoğun mesaili çalışıyordur. Onun için bir

> eziyet haline gelebilir. Ama bi başkası ki benim mesela, daha relakstır, daha hani ortamımın iyi olması, zihin doluluğu, kaygıdan ziyade benim için avantaj hâline dönüşüyordu. Çünkü başında da dediğim gibi ben mesela çok rahata alışmıştım. Evlendim, iki sene işte gezdim, tozdum. Belki işte mesai haricinde çok rahat hareket ettim. Üçüncü sene çocuk olunca zaten tamamıyla kısıtlanmış gibi oluyor insan. Geçen bir yerde okumuştum. İnsan doğum yaptıktan sonra iki şeye ağlar. Bir yeniden doğduğuna, bir de geçmişteki kendisine vedalaşmadığına diye. Yani geçmiş hayatına insan vedalaştığında aslında, orada güzel bir ayrılık yaşadığında, o sıkıntı buhran zamanını daha kolay atlattığını okumuştum mesela" (K6).

Katılımcıların tamamının, kadınlığı ve anneliği ayrıştırdığı görülmektedir. Ancak ikisi de birbirini besleyen ve arzu edilen kimlikler olarak algılanmaktadır. Hem çevrenin hem çocuğun gözünde çalışan anne olmanın, güçlü bir kadın benliğinin sunumu anlamına geldiği düşünülmektedir. Çocuk bakımını tam zamanlı anne bakımı şeklinde konumlandırmayan katılımcılar açısından, anneliği kendi gelişimleriyle beraber sürdürmek anlamlıdır.

3.2. Çocuk Bakımının Kurumsal Mekanizmalara Geçişi

Bu ana tema altında, katılımcıların çocuk bakım deneyimleri ve çocuklarını kuruma gönderme süreçleri ele alınmıştır. Katılımcıların, çocuklarını kuruma vermeden önceki bakım süreçleri, kuruma göndermeye karar verme süreçleri ve kurum bakımı deneyimlerine odaklanılmıştır. Çocuğu kuruma gönderme süreçlerinin arka planı ve kurum bakımının hangi anlam örüntülerine sahip olduğu serimlenmiştir.

3.2.1. Kuruma Göndermeden Önce: Anne ve Aile Odaklı Bakım Deneyimi

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, 0-2 yaş bebeklik döneminde -kendileri tercih etmemiş/edememiş olsalar bile- tam zamanlı anne bakımına özel bir önem vermektedir. Çocuğa tam zamanlı anne bakımı vermenin hem annenin hem çocuğun ihtiyacı olduğu düşünülmektedir:

> "Annenin iki yıl çocuğuyla kalması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü bu annenin annelik ihtiyacı. Bu da aslında şey gibi bir ihtiyaç. Böyle yemek yemek gibi, barınmak gibi hani bir temel ihtiyaçlar vardır ya. Ben bir kadının içinde annelik güdülerinin ... özellikle doğum yaptıktan sonra o kadar hormonal bir şekilde artıyor ki ... çocuğunu bırakıp gitmesi annede bir kere

> vicdani bir sorumluluk uyandırıyor. Yani görevini yapamama, eksik bırakma…" (K5).

Çocuklarının ilk iki veya üç senesinde tam zamanlı beraberlik isteyen katılımcılar, çocuk bakımı için ücretli ve ücretsiz tüm izin haklarını kullanmışlardır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, en azından çocuğun ilk iki yılı boyunca anne-çocuk ilişkisinin kesintisiz sürmesi gerektiğini ve bu dönemin iş hayatıyla bölünmemesi gerektiğini ifade etmektedir:

> "Hem ücretli hem ücretsiz hepsini kullandım. Kullanabileceğim bütün izinleri kullandım. İşte çocuğum iki buçuk yaşındayken başladım … Çocuğumla olmak istedim. Kimseye bırakmak istemedim. Zaten ailem yanımda yoktu. O yüzden bakabildiğim kadar … Daha iyi olduğunu düşünüyorum. Bakıcı olduğunda, bir de ben çalıştığımda yorgun olacağım, uzun bir süre bakıcıda kalacak, ondan ayrı kalacağım, yapamazdım yani" (K11).

Katılımcıların bazıları, çocuğun ilk aylarında tam zamanlı beraberliği arzulamalarını, kadın fıtratıyla da irtibatlandırmaktadır. Bunu annelik duygusu, annelik içgüdüsü ile ilişkilendiren katılımcılar da benzer şekilde, çocuğun ve annenin birbirine olan ihtiyacının karşılanması açısından, ilişkinin belirli bir süre zamansal ve mekânsal olarak bölünmemesi gerektiğine yönelik normları içselleştirmiştir:

> "Bence annenin de ihtiyacı var. Anne de neticede fıtratta o şefkati birine kanalize etme şeklinde yaratılmış. Yani onu oraya kanalize etmediğinde o şefkat mesela tamamen iş hayatına adanan kişide belki hırsa dönüşüyor, daha farklı. Yaşanamamış her duygu böyle. İçte, fıtratta olup bizim o potansiyele kavuşturamadığımız duygu bence bu sefer duygu durumu bozukluğuna yol açıyor. Yani kadının farklı konularda yetersiz hissetmesine yol açıyor" (K32).

Anne bakımına verilen önem, K6'nın ifade ettiği gibi çocuğu "bir bağlılık, bir emanet" olarak görme bilinciyle de alakalıdır. "İşe dönmedim. Kendilerini toparlasınlar dedim. Biraz büyüsünler. Ben yetiştireyim, yanlarında bulunayım diye düşündüm. Yürümesini göreyim. Diş çıkartmasını göreyim" diyen K15 ve özel okulda çalıştığı için işten tamamen ayrılan ve iki buçuk yaşına kadar tam zamanlı anne bakımını tercih eden K28 de aynı duyguları ve düşünceleri paylaşmaktadır: "Ben istedim ki onun her şeyiyle ben ilgileneyim. Heyecanını ben yaşayayım. Ben okuldayken A…'in ilk yürümesini videolardan görmeyeyim. İlk sesini ben duyayım.

Ağladığında beni bilsin, bir şey olduğunda bana koşsun istedim açıkçası … Bütün ilklerini ben göreyim benim elimden geçsin istedim açıkçası" (K28).

Tam zamanlı anne bakımı sağlayamayan veya işe dönmeyi tercih eden katılımcıların önemli bir kısmı, çocuk bakım sorumluluğunu öncelikle büyük ebeveynlerle paylaşmayı tercih etmektedir:

> "Şimdi de anneanne bakıyor. Çok yakın olduğumuz için. Bir de geleneksellik de var yani. Benim babam imam. Babam evde, annem evde. Evler yakın. Yani aynı mahallede gibi bir şeyiz annemle. Böyle olunca dört yaşına kadar bir şekilde annem bakmış oldu yani" (K6).

> "Babaannelerine bırakıyordum onları kreş öncesinde. Üç yaşından önce başlatmadım onları kreşe. Hep babaanneleri ilgilendi. O yüzden gözüm arkada kalmıyordu. Babaannesi çok şefkatliydi, dedesi. O yüzden büyükleriyle büyümelerinden dolayı benim öyle bir artım vardı" (K21).

Çocuk bakımını aile içinde sürdürmek isteyen katılımcılar olmakla beraber, çocuk bakımına katılmak hem ebeveynlerin hem büyük ebeveynlerin, kendi düzenlerini değiştirmelerini gerektirmektedir. Pek çok katılımcının çocuk bakımında büyük ebeveynlerin desteğini alabilmek için, bireysel aile düzenlerinden taviz vermeleri gerekmiştir:

> "Annem Kartal'da yaşıyordu. Ben Bulgurlu'da yaşıyordum. Annemlerin alt katı müsaitti. Oraya ev kurdum açıkçası. Gidip gelme yaptım. Hafta içi onlarda kalıyordum. Hafta sonu evime geliyordum" (K15).

> "Küçük kızıma hamileyken bir yıl da büyük kızımı bir ay annem bir ay kayınvalidem baktı … Annem Ankara'dan geldi. Kayınvalidem Yalova'dan geliş gidiş yaptı. O haftada gelip gidiyordu ama annem gelince bir ay kalıyordu. Kayınvalidem dört hafta üst üste gidiyordu, geliyordu. Pazar geliyordu, Perşembe gidiyordu. Cuma günlerim boştu o zaman. Öyle ayarlamıştık" (K12).

> "Ben anneanneye gittim, derslerimi orada yaptım. Çocuk benim yanımdaydı … Anneanne orada bakılmasını istedi. Gelmiyor yani. Büyükler öyle tamamen kopmak istemiyor … Ben anneme yakın taşındım küçük kızıma baksın diye ben onun evine götürüyorum" (K4).

Büyük ebeveynler, çocuk bakımına katılmak için annenin çalışma hayatına göre bir düzen oluşturmaktadır. K7 büyük ebeveynin, doktor randevusunu bile torununun bakımına göre ayarladığını ifade etmektedir: "Yani annem bile kendini çocuklara göre ayarlıyor … Aslında o da sürekli bir plan yapıyor. O da resmen çocuk bakım planının içine girmek zorunda". K22'nin annesi, Kayseri'den torunlarına bakmak için İstanbul'a kızının evine taşınmakta; K22'nin deyişiyle "büyük bir fedakârlık" yapmaktadır. Çalışma hayatı sebebiyle birbirlerine uzak yaşayan aile bireyleri, çocuk bakımı için bireysel yaşamlarını birleştirerek aile içi dayanışmayı sürdürmeye çalışmaktadır:

> "Yaz tatilinden sonra kayınvalidem kayınpederim dediler biz bakarız. Sen başla. Onlar geldiler. Onlar ilgilendiler … Onlar Mecidiyeköy'de, ben Büyükçekmece'deyim … Pandemiye kadar onlar baktı. Sonra pandemide ben hem çalışıp evde hem çocuklarla ilgilendim … Yani yaş olarak on aylıkken başladıysam iki yaşına kadar bakmışlar o zaman, bir buçuk hatta" (K8).

> "Ben ilk atandığım zaman başka bir şehre atanmıştım. O zaman kızım bir buçuk yaşındaydı. Biz kızımla ikimiz gittik Osmaniye'ye. Annem babam da geldi. Orada ev tutup bir buçuk yıl kaldık. Eşim İstanbul'da kaldı. Bir buçuk yıl sonra eş durumu tayiniyle tekrar İstanbul'a döndük … Ben iş yerindeyken annem babam baktı. Yatılı bir yerdi orası. Ben ayda 10-11 gece nöbetine kalıyordum. O günlerde benim yanımda kalıyordu" (K24).

Çocuk bakımında büyük ebeveynlerin desteği, çocuklar bakım kurumuna gönderilse bile gerekebilmektedir. Örneğin K25, çocuğunun kreş saatleri işiyle uyumlu olmadığı için babaanne desteğiyle çocuk bakımını yürütmektedir. Büyük ebeveynlerin desteği, çocuk bakımının aile dışında sürmesine mesafeli olan katılımcılar açısından oldukça önemlidir çünkü çocuğun ailesinden ve evinden ayrı geçirdiği saatlerin az olmasına önem verilmektedir:

> "Şöyle 8.30'da en erken alıyor kreş. Benim evden 7'de çıkmam gerekiyor. Aslında eşim 8.30'a kadar bekleyebilir ama işte o süreçte de zorlanır. Yani 8.30'da bırakması gerekecek. Ama şu an da mesela kayınvalidem 9.30'da bırakıyor, 10'a doğru bırakıyor çocuğumu. Daha erken bir saatte. Ben de en erken 5.00-5.30'da alabiliyorum kreşten. Şimdi 4.00-4.30 gibi kayınvalidem alıyor, yani o saatleri 2 saatte olsa azaltmış olduk totalde. Çocuk için iki saat bile çok fark ediyor yani" (K25).

Katılımcıların önemli bir kısmı, çocuk bakımında öncelikli tercihlerini bakıcılardan veya kurumsal bakımdan ziyade, -imkân varsa- büyük ebeveynlerin bakım desteğini alarak aile içi bakımla sürdürmekten yana kullanmışlardır. Çocuk bakımının aile dışında sürdürülmesinin, en azından çocuğun ilk yıllarında tercih edilmediği görülmektedir. Çocuk bakımında güvenilir ve sıcak bir iklim oluşturmak isteyen katılımcıların önceliği, büyük ebeveynlerin bakım desteği olmaktadır.

3.2.2. Annelik ve Yalnızlık: Kent Yaşamında Dayanışma Boşluğu

Katılımcılar arasında, büyük ebeveynlerin bakım desteğini alma imkânını bulamayanlar, çocuk bakımında daha da yalnızlaşmaktadır:

> "Hiç kimse olmadı, belki de hani bakımda o konuda zorlandık. Benim ailemden de eşimin ailesinden de kimse yok. Ve yıllardır aynı kurumda olduğumuz için bizim sosyal çevremizin %95'i kurum içi. Yani aynı anda okula girip aynı anda okuldan çıktığımız insanlar. Hani çocuğu şu müsait mi bugün hasta götürmeyeyim ya da işte şuraya bırakayım bugün burada kalsın diyebileceğimiz hiçbir şeyimiz olmadığı için bir tık daha farklı bir zorluk yaşadık" (K3).

K2 kayınvalidesiyle aynı apartmanda oturduğu dönemde, çocuk bakımını daha kolay sürdürdüğünü ve kendine zaman ayırma imkânı bulduğunu ifade etmektedir. K2, bu destekten mahrum kaldığı dönemde "anneliği daha çok da bu sene yaşadım" ifadesiyle bakım emeğinde yalnızlaştığını anlatmaktadır. Kent yaşamında çocuğa bakmak için gereken dayanışma biçiminin, güven temelli olması önemsenmektedir. Günümüz toplumunda güven temelli ilişkilerin zayıflaması, çocuk bakım pratiklerini etkilemektedir. Örneğin K18, çocuğunu birine emanet etmesi için hem güvendiği hem de çocuğunun güvenli bağ kurduğu bireylerle dayanışma içinde olmanın gerekliliğinden bahsetmektedir ancak "günümüzde galiba kimse kimseye o kadar çok vakit ayırmıyor. Ya bu da bir acı durum yani" ifadesiyle dayanışmayı oluşturmanın güçlüğünden bahsetmektedir:

> "Çocukları hep anne baba, maksimum anneanne babaanne, o da yakınındaysa destek oluyor. Onun dışında benim iki kardeşim var, ikisi de şehir dışında. Şimdi artık çocuğumun anneannesi de yakında değil, annem de köye taşındı.

> Hani şu an mesela A…'yı tek başıma büyütüyorum diyebilirim. Mesela bu ara bir hastaneye gitmem lazım, bir ultrason çektirmem lazım. 6 ayda bir takip etmem gereken bir rahatsızlığım var. Ama gidemiyorum çünkü hani ultrasonda radyasyon var, oraya A…'yı sokamıyorum ve A..'yı bırakacağım birine ihtiyacım var. Böyle şey yani gerçekten tek başına çocuk büyütmek de zor … Kimse elini taşın altına sokamıyor yani. Yardım edemiyor zaten" (K18).

Çocuk bakımında yalnızlaşan anneler, bazen yeni dayanışma biçimleri oluşturmaktadır. Aynı çevrede yaşayan anneler benzer desteğe ihtiyaç duyan annelerle destek ağları oluşturmaktadır. K12, "öğlen arkadaşım alıyor çocuğu aynı okula giden. O götürüyor eve. Çıkışta da ben hepsini beraber alıyorum. Onun kızını, kendi kızımı, bebeği de yanıma alıyorum. Çok zor oluyor yani. Bu dönem o yüzden iptal olmuş durumdayım" ifadeleriyle bunu anlatmaktadır. Bu da bir yönüyle bakım yükünün kadınlar arasında sürmesinin, kent yaşamındaki dayanışma boşluğunu azaltmaya yönelik bir çaba olduğunu göstermektedir. Çocuk bakımında daha geniş bir dayanışma ağı, annenin refahı açısından zaruri görülmektedir:

> "Evde yalnızım. Evde ben, eşim ve çocuk. Ve İstanbul'da yaşıyoruz. Ama Antep'te öyle bir kalabalık var. Çocuğa bakmak zorunda olan tek kişi ben değilim. Benimle beraber yorulan eşim değil. Sabah kalkıyorum, üç tane kız kardeşim var, bir annem var, babam var. Beş kişi benimle beraber çocuk bakıyor. Bu çok kolay … Bakım veren arttıkça annenin refahı artıyor resmen … O dönemde sosyalleşme şansım da oluyor. Normalde evde çocuk bak, sosyalleşemiyorsun" (K20).

Çocuk bakımında annelerin yalnızlaşması, kendilerine dönme ihtiyaçlarını daha fazla açığa çıkarmaktadır. Örneğin K20, çocuğu üç yaşına gelene kadar okuduğu tüm kitapların çocuk kitabı olduğunu "üç yaşından sonra bir artık tamam dedim, bu kadar yeterli, üç yaşından sonra İngilizce kursuna başladım geçen yıllarda. Çok iyi geldi bana İngilizce kursuna başlamak hem sosyal çevre falan. İşte cuma günleri, bu saatler arasını iple çekiyorum, sadece bana ait, bir şeyler ürettiğim, yaptığım, sevdiğim bir şey. Bu bana çok iyi geldi ama üç-dört yaşına kadar bunları yapamadım mesela" cümleleriyle bu durumu anlatmaktadır. Kent yaşamında çocuk bakmanın, ev içinde yoğun bir mesai şeklinde anneyle sınırlı kalması, kadınların sosyal hayata katılımını engelleyen, onları yalnızlaştıran görünmeyen engeller oluşturmaktadır:

> "Hep kendim ihmal olduğumu düşünüyorum … Böyle gerçekten çalışmadığım zamanda bile kendime vakit ayırmakta, kendime bir kahve yapıp oturup iki satır bir şey okumak mesela bana bir ödül gibi falan geliyor. Yani biraz bir kitap okuyup, biraz kahve içmek ya da sevdiğim biriyle sohbet etmek. İnanın onu dahi erteliyorum. İşte çünkü çok yorulduğum zaman uzanma ihtiyacım var mesela. İşte başım ağrırsa dinlenme ihtiyacım var. Ama bir taraftan anneliğe de devam etmeniz gerekiyor. Gerçekten çok çok zor. Hani bir arkadaşım şey demişti. Çocuk çok güzel ama ertesi gün de senin bakman gerekiyor falan demişti. Yorulduğunuzda bir ara veremiyorsunuz yani … Yorulduğunuzda hani böyle biri elini üzerinden alsaydı, bugün ben bakıyorum falan dese çok güzel bir şey" (K18).

Katılımcıların bakım deneyimleri, çocukların da günümüz toplumunda giderek yalnızlaştığını göstermektedir. Kent yaşamında, çocuğun ev dışı sosyalleşme alanlarının azalması gibi etkenler hem anneyi hem çocuğu, bakımın/yetişmenin sosyal bağlamından koparmaktadır:

> "Çünkü çocuklar şu an evde bir de yalnız büyüyorlar. Daha eski dönemlerde biraz daha kalabalık büyüdüğünde annelerin böyle bir şey yapması gerekmiyordu ama şimdiki annelerin yapması gerekiyor. Bir de özellikle kardeşle büyümüyorsa çocuk yani ya kendi yaşına yakın işte kendinden iki-üç yaş büyük ya da küçük kardeşi yoksa yalnız kalmış oluyor" (K5).

İzole kentli çekirdek ailelerde çocuk bakımı, büyük ölçüde annelere yüklenmiş bir sorumluluktur. Geniş ailenin çocuk bakımında desteğini almak, katılımcı annelerin yalnızlığını belirli ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Aile desteğinin olmaması, katılımcıların birbirleriyle kurduğu yeni dayanışma biçimlerine olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Ama bu dayanışma biçimi, yalnızca destek mahiyetinde kalmaktadır. Diğer taraftan, kent yaşamında çocukların da yalnızlaştığı dikkat çekmektedir. Çocuklar da ev içinde bir yaşam biçimine adapte olmaktadır. Bu durum, ebeveynlerin/çekirdek ailelerin bakım sorumluluğunda bireyselleştiğini, aynı zamanda anneliğin ve çocukluğun yalnızlaştığını göstermektedir. Bu bireyselleşme ve yalnızlaşma, çocukların kuruma gönderilmesinin zeminini de hazırlamaktadır.

3.2.3. Kuruma Göndermeye Karar Veriş

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, çocuklarını kuruma göndermeyi pedagojik veya bireysel gerekçelerle meşrulaştırmakta ve rasyonelleştirmektedir.

Bilhassa çocuğun sosyalleşme ihtiyacı, kuruma gönderme kararının temel bir gerekçesi olarak sunulmaktadır. Katılımcıların az bir kısmı, kurum bakımına yönelmelerini mecburiyet ekseninde açıklamaktadır ancak bu katılımcıların arasında da bu mecburiyeti meşrulaştıran ve rasyonelleştiren söylemler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, katılımcıların çocuklarını kuruma gönderme kararına yönelik anlatıları, bu ayrım göz önünde bulundurulmakla beraber, tek bir başlık altında verilmiştir.

Katılımcılar, ev hayatını hem kendileri hem çocukları açısından kısıtlayıcı bir mekân olarak kurgulamaktadır. Tam zamanlı annelik deneyimi, katılımcıların büyük bir çoğunluğuna ev merkezli bir yaşam biçimini deneyimleme imkânı sunmuştur. Evde konumlanmış annelik, katılımcılar açısından üretkenliklerinin düştüğü ve duygusal emeğin boğuculuğuyla yüzleştikleri bir zaman dilimi olarak deneyimlenmiştir. Katılımcıların çoğunluğu, tam zamanlı anne bakımının çocukları açısından da yetersiz bir bakım şekli olduğunu ifade etmektedir:

> "Ben ilk defa bu kadar evde uzun süre kalıyorum. Bir de üretmeyi, bir şeylere faydamın olmasını sevdiğim için hani artık bende de biraz sıkılma başladı. A…'e de artık yetemiyordum hani açıkçası hep beraber sürekli oyun oynayalım, insansın, büyüksün, istemiyorsun bazen böyle rahat olmak istiyorsun. Bir de dediğim gibi çevresinde çocuk olmaması, yani parka gittiğimizde bile mesela hani gidip kendi başına girmezdi, anne sen de gel, anne beraber gidelim ... Onu gördükçe dedim yani bu böyle sürmeyecek yani okula başlatalım, orada bir çevresi olur arkadaşı olsun çünkü gerçekten çevremizde hiç çocuk yok A … yaşıtında" (K28).

> "Artık evde yetemediğimi fark ettim. Çünkü çok çabuk, yani ister istemez oyun oynarken belli bir zaman sonra tükeniyorsunuz ve çocuğa bu duygu geçişi olduğu için o da keyif almıyor bu durumdan. Ben de keyif almıyorum. Böyle öteleyerek bir şeyler olmayacağını düşündüm … O yüzden dedim ki evet çocuk arkadaş arıyor artık" (K26).

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, evde çocuklarına yetemediklerini ifade etmiştir. Çağdaş annelik normlarının bir uzantısı olarak, çocukla pedagojik bir anne örnekliğiyle ilgilenmek, katılımcıların bakımla ilgili anlatılarına yansımaktadır. Bu bakımdan çocuk bakımının gerekliliklerini kendilerinin karşılayamadıklarını düşünen katılımcılar, "çalışmasaydım da çocuğumu kreşe verirdim" gibi ifadelerle kararlarını savunmaktadır:

> "Çünkü evde çok fazla faydalı olamadığımı düşünüyorum ona. Etkinlik istiyor, oyun oynamak istiyor, arkadaş istiyor. Ve bunların hepsini karşılayamıyorum. Belki çalıştığım için diye düşünüyorum bazen ama hayır çalışmasaydım bile muhtemelen en geç dört yaşında çocuğumu kreşe ya da benzeri bir yere verirdim. Çünkü gerçekten şu anki düzende bütün çocuklar böyle devam ettiği için verilmeyen çocuk farklı olarak büyüyor. Çünkü ben hem onun okul işiyle hem eğlenmesiyle hem gezmesiyle hem işte etkinliğiyle aynı anda ilgilenemeyebilirim" (K13).

Çocuk bakımında öncelikle büyük ebeveynlerin bakımını tercih eden katılımcılar, çocuk belirli bir yaşa geldikten sonra, büyük ebeveynlerin de çocuk bakımında yetersiz kaldığını ifade etmektedir. Büyük ebeveynlerin çocuk bakımında enerji gerektiren alanlarda yetersiz kalması, bu ihtiyacın işten dönen anneye devredilmesine sebep olmaktadır. İşten dönen annenin yoğun bir çocuk bakım emeğine yönelmesi ise katılımcıları zorlamaktadır:

> "Z… sonra büyüdü, babaannesiyle sıkılmaya başladı. Babaannesi ona yetmemeye başladı. Babaanne zaten hep parklara götürürdü. Ama park yeterli kalmadı. Ben oyun gruplarına götürdüm, izinlerim denk geldikçe. Z… daha fazlasını istiyordu benden. Ben onun oyun arkadaşıydım. Geliyordum, sürekli lego yapıyorduk. Beni sömürüyor. Sürekli beni istiyordu. Hiç kendime vakit ayıramamaya başladım. Büyüdükçe daha çok talep ediyordu. Sürekli onunla oynamamı istiyordu. Bu da beni yıprattı. Hani onun yaşıtlarıyla oynaması gerekti. Z…'a arkadaş lazımdı" (K21).

Katılımcıların önemli bir kısmı, büyük ebeveynlerin çocuk bakımına dair eleştirel değerlendirmeler yapmıştır. Çocuğun gıdasına gösterilen hassasiyet, çocuğu ekrana/dijital dünyaya maruz bırakmama konusundaki titizlik, çocuk için günün belirli saatlerinde yapılması planlanılan etkinlikler vb., katılımcılar tarafından büyük ebeveynlerin çocuk bakarken dikkat etmedikleri pratikler olarak zikredilmektedir ve bu bakımdan büyük ebeveynlerin bakımı problem edilmektedir:

> "Evde annem bakarken ev ortamını, ev şartlarını, bir de annemin eğitim durumu vesaire yeterli olmadığını, çocuğa yetmediğini gözlemledik. Bir de ekransız çocuk büyütme isteği vardı. Anne bakarken biraz zor oluyor ekransız büyütme. Bir de daha verimli vakit geçirsin istedim. Annem de az yorulsun diye düşünerek kreşe verdim" (K22).

> "Ben çok vermek istemedim kayınvalideme çünkü benim bazı hassasiyetlerim var. Benim yanımda sağ olsun dikkat ediyor işte mesela ben çok şekerli bir

> şey yedirmiyorum, ekran seyrettirmiyorum, uyku saatlerine işte atıyorum dikkat etmeye çalışıyorum, telefonu işte vermiyorum ellerine hiç ama hani torunlarına o rahat davranıyor merhametten dolayı işte çocuk istiyor vereyim gibi" (K30).

Büyük ebeveynlerin bakımı, çocuğa sağladığı sevgi ve güven duygusu açısından aile sıcaklığının verildiği bir bakım şekli olarak kıymetli bulunmaktadır. Ama çocuğun erken yaşlardan itibaren belirli bir eğitim süzgecinden geçmesi gerektiğine yönelik düşünceler, ebeveynleri kurum bakımına yöneltmektedir. Örneğin K20, "sevip de zarar vermeyeceği için kayınvalidem. Ama düzgün yetiştirdiği için de kurum" ifadesiyle bu durumu anlatmaktadır. Bu görüşteki katılımcılar, çocuk yetiştirmekle ilgili beklentilerinin kurumdaki işleyiş ve öğretmenler vasıtasıyla gerçekleştiğinden ve kurumun kendi anlayışlarıyla istikrarlı bir çocuk yetiştirme tarzı benimsediğinden bahsetmektedir. Büyük ebeveynlerin, çocuğa sınır koymayan ve annenin terbiye metodunu önemsemeyen tutumlarından rahatsız olduklarını dile getiren bazı katılımcılar, çevrelerinde gördükleri, büyük ebeveynlerin çocuk bakımı örneklerine dair olumsuz durumlardan bahsetmektedir. Örneğin K19, "işte anneannelerin, babaannelerin baktığı çocukların yaşadığı zorlukları görüyordum hani … Benim kuzenimin oğluna annesi baktı. Sürekli ekran izlemekten işte gelişim geriliği yaşadı. Küçük kas grubu geç gelişti vesaire. Sürekli her şeyini soyup eline verdiği için, işte aman dökme dediği için hani çünkü bizim büyüklerimiz böyle" ifadeleriyle bunu örneklendirmektedir. Bu anlatılar, çocuk bakımında beklentilerin değiştiğine yönelik fikirleri de göstermektedir:[33]

> "Mesela annem mi kreş mi diye düşündüğümde, kreşe bıraktığımda daha rahat hissettim … Öğretmenleri çok iyiydi ve gerçekten kurum olarak hiçbir sıkıntı çıkmadı ve çok kaliteli bir eğitim verdiler … Ama evde eğitim veren kişiden emin değilseniz, annemi burada kötülemek istemiyorum ama hani onun da bir sonuçta hayat görgüsü var ve o da sevgisini sonsuz veriyor ama bir eğitim

[33] Katılımcıların bazıları ise, çocuğunun henüz bir eğitime ihtiyacı olmadığını, kurumu sadece bakım amacıyla tercih ettiklerini ifade etmiştir. Bu katılımcıların kurumdan en öncelikli beklentileri, çocuğun huzurlu, mutlu ve güvenli bir ortamda vakit geçirmesidir. Örneğin K4 bunu şöyle ifade etmektedir: "Akademik açıdan çocuğum iyi yerlere işte gelecek şekilde hani. Böyle yok İngilizcesi olsun, yok şusu olsun. Ben öyle bir şey istemedim. Her zaman da kreş seçiminde, bakarken de şöyle dedim. Çocuğum mutlu, huzurlu olsun. Eğlenebileceği bir yer olsun. Öğrenme her durumda her zaman gerçekleşebiliyor … En önemlisi çocuğumun mutlu, huzurlu, rahat oynayabileceği, mutlu olduğu bir yer olsun."

> veremiyor çocuğa. O yüzden mesela dört yaşında göndermeyip annemle bıraksaydım daha çok aklım kalırdı. Çünkü çocuğumun TV izlemesini istemezdim yani. Ya da YouTube'dan eline telefonu alıp istediği videoyu izlemesini istemezdim. Bu açıdan da bir eğitim kurumuna teslim ettiğinizde, en azından biliyorsunuz ki bu çocuk düzgün bir eğitim alacak. Ve neler öğrendiğini de ben eve geldiğimde görebileceğim diye düşünüyorsunuz" (K18).

> "Bir müddet sonra anneanne ve dedede disiplin değil merhamet daha çok öne geçiyor. Anneannenin, dedenin veya teyzenin merhameti, sevgisi bazı şeylerde engel oluyor. Okulda … izin alma olgusunu, kurallar, saatler, yeme içme saatleri konusunu falan okulda daha çok geliştirdi … Evet, sevgi ve güven noktasında kesinlikle hiçbir sıkıntı yok ama eğitimin de şart olduğu düşüncesiyle başlamış olduk" (K6).

Katılımcıların önemli bir kısmı, çocuklarını bakım kurumuna gönderme kararını, çocukları belirli gelişimsel özellikleri -konuşma becerisi, kendi başına yemek yiyebilme ve tuvalete gidebilme gibi- kazandıktan sonra aldıklarını ifade etmiştir:

> "Anaokuluna başlarken özellikle şey diyorduk, yani tuvaletini öğrensin, kendi öz bakımını yapsın, ondan sonra başlasın diye. Öyle de oldu yani. Hani, yemeğini yiyebiliyor, işte kendi derdini anlatabiliyor. Ondan sonra işte tuvaletine gidiyor, geliyor, hallediyor falan, kimseden yardım almadan. O hâle geldikten sonra okula başlamasını istemiştik yani" (K10).

Katılımcıların az bir kısmı, çocuğu kuruma gönderme kararını bir tercihten ziyade bir zorunluluk olarak tanımlamaktadır (K3, K15, K19, K20, K25). Bu katılımcılar çocuğu kuruma gönderme kararını mecburiyetle aldıklarını ifade etmekle beraber, verdikleri kararları çeşitli şekillerde anlamlandırmaya çalışmaktadır. Ekonomik zorunluluklar ve çocuğa bakacak birinin olmaması, bu katılımcılar açısından kararın en öne çıkan dayanaklarıdır:

> "O süreçte maddi olarak da ihtiyacımız vardı benim çalışmama. Eşimin ailesi de benim ailem de uzaktalardı. Eşimin annesinin hasta bakması gerekiyordu. Aynı bir ay içinde ablam da doğum yapmıştı. Annemle çok yakın otuyorlardı, onun da ikinci doğumuydu. Aynı şekilde kardeşimin düğün işleri vardı tam o dönemde. Annemin de gelip destek olacağı bir dönem değildi. Dışarıdan bakıcı tutmaya kalksak zaten bir bakıcıya kendi maaşımın tümünü vermiş olacaktım" (K3).

Bu katılımcılar arasında büyük ebeveynlerin bakım desteğini alma imkânı olmayanlar, işten ayrılma seçeneğini düşünmedikleri için kurum bakımına mecbur kalmışlardır. Büyük ebeveynlerin diğer akrabaların çocuk bakım sorumluluğunu üstlenmeleri, yaz aylarında memlekete gitmeleri, çocuk bakımı için kurulu düzenlerini değiştirmelerinin zor olması gibi nedenlerle sürekli bir bakım sağlamaları, çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Bu da kurum bakımının 'mecburi bir tercih' anlamına geldiğini de göstermektedir:

> "Büyükler Avrupa yakasında. Biz sadece Anadolu yakasındayız, evlendikten sonra bu yakaya taşındık. Ya benim annem ya eşimin annesi bakabilir hani şeklinde düşünüyorduk ama onun için de tamamen düzenlerini değiştirmeleri gerekiyordu. Benim annem biraz yaş sebebi, bir de küçük bir kardeşim vardı o dönemde, daha küçüktü yani lise bile değildi. O çok ihtimal dahilinde değildi. Çok hani birilerini zorlamak hani istemedim açıkçası. Bak diye ısrar etsem bakardı ama bir de biraz görüş ayrılığını da düşündüm, farklı bir bakış açımız var. Öyle de olunca kreşe gitmesi bana daha baskın geldi açıkçası. Okuluma yakın bir kreşte olması. Daha çabuk bir şey olduğunda yanına gidebilmem. Bana daha sıcak geldi, daha mantıklı da" (K19).

Katılımcıların çoğunluğu, çocuğun en azından iki, üç yaşına kadar aile ortamında daha fazla vakit geçirmesi ve aile sıcaklığında büyümesi gerektiğini düşünmektedir. Çocukların kuruma başlama yaşının, genel itibarıyla üç yaş olduğu görülmektedir. Katılımcıların tüm çocukları açısından kreşe başlama yaşına bakıldığında, toplam on beş çocuğun, üç yaşında kreşe başladığı görülmektedir.[34] Katılımcıların çocuğu kuruma başlatmak için dikkate aldığı bazı gelişimsel özellikler de genel itibarıyla üç yaşından önce kazanılmamaktadır. Ayrıca katılımcılar, çocukların üç yaş öncesinde gönderildiği kurumları, kreş ve bakım evi özellikleriyle ilişkilendirirken, üç yaş ve sonrasında gönderdikleri kurumları eğitimle de ilişkilendirmektedir. Bu sebeple bilhassa üç yaşından itibaren çocuğu kuruma

[34] Çocukların kreşe başlama yaşı konusunda dikkat edilmesi gereken bir nokta da Covid-19 pandemi dönemidir. Türkiye'de 11 Mart 2020'de ilk vakanın görülmesiyle başlayan bu süreçte, kreş ve anaokulu gibi kurumlar da uzun süre kapalı kalmıştır. Bazı katılımcılar çocuklarının küçük yaşlarının pandemi sürecine denk gelmeleri sebebiyle bakım sorumluluklarını evde kendileri üstlenmiş; pandemi dönemi bittikten sonra çocuklarını kuruma gönderme kararı almışlardır.

gönderme kararı, katılımcılar açısından meşru ve rasyonel bir zemine taşınabilmektedir.

Katılımcıların çevrelerindeki annelerin benzer tecrübelere sahip olması, çocuğu kreşe göndermenin meşru bir zemini olarak sunulmaktadır. Örneğin K13, "yani şu an benim okulumda 100 tane öğretmen varsa belki bunun 80'i çocuğunu dört yaşında kesinlikle kreşe veriyordur yani. Daha erken verenler de var. İki yaşında veren bile var. Mecbur olduğu için şartlar olarak" ifadeleriyle bu durumu anlatmaktadır. Benzer şekilde K20, çocuğun kurumda bulunduğu saatleri uzun bulmakla beraber, "maddi refahın bir yerde bize olumlu dönüşü olduğu gibi, olumsuz dönüşleri var. Bu da olumsuz dönüşlerinden bir tanesi" ifadeleriyle çocuğu kuruma gönderme kararını meşrulaştırmaktadır. K3, K9, K27 ve K32'nin çocukları, kendi çalıştıkları kurumlarda bakılmaktadır. Katılımcı anneler arasında K3 ve K27, çocukları yaşlarını doldurmadan önce kuruma veren katılımcılardır. Bu kararı almalarında, çocuklarının kendi çalıştıkları kurumlarda bakılma imkânı olması etkili olmuştur.

Çocuk bakımında çevrenin desteği azaldıkça, kurum bakımı toplumsal olarak meşrulaşan bir bakım şekli hâline gelmektedir. K31, çevresinin çocuğunu kuruma göndermesine yönelik tepkisini anlatırken, "çevrenin çocuk bakımında desteğini göremediğim için … hani kreşe gitse, alışsa hani hepimizin isteyeceği bir şeydi" ifadeleriyle durumu aktarmaktadır. Bu çevresel dönütler, pek çok katılımcının ortak deneyimini yansıtmaktadır. Bununla beraber, ilk çocukta büyük ebeveynlerin bakım desteğini alabilen katılımcılar, ikinci veya diğer doğumlarından sonra bu desteği alma imkânlarının çok daha azaldığından bahsetmektedir. Büyük ebeveynlerin bireysel hayat sürmesi, çocuk bakımının büyük ebeveynlerle paylaşılmasını, hatta kısmi desteklerini dahi zorlaştırmaktadır.

Katılımcıların çocuk bakımı konusunda geleneksel pratiklerden uzaklaştığı görülmektedir. En geleneksel düşünceye sahip katılımcılar bile, çocuğun kuruma gitmesinin gerekliliğine ve bunun için en geç dört veya beş yaşın makul olduğuna inanmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu ise çocuk bakımının aile içinde

sürdürülmesine önem vermekle beraber üç yaşından itibaren çocuğun kuruma gönderilmesi meşru hâle gelmektedir.

3.2.4. Kurum Seçiminde İnanç Temelli Yönelimler

Katılımcıların neredeyse tamamı, kurum tercihinde benzer nitelikleri aramaktadır. Kurumun eve veya iş yerine yakın olması, kurumun fiziki şartları, kurum içi koşullar -temiz ortam ve gıda gibi-, kurumun idareci ve öğretmenleri ve makul ücrete sahip olması katılımcıların ortak zikrettiği özelliklerdir. Tüm bunlar, aynı zamanda kuruma güvenmek açısından ayırt edici özelliklerdir.

Katılımcıların tamamı, çocuklarını dinî eğitim veya değerler eğitimi veren kurumlara göndermeyi tercih etmiştir. Katılımcıların çok büyük bir çoğunluğu, dinî kimliklerine uygun bir ortam sunan kurumları tercih ettiklerini ifade etmektedir:

> "Değerler eğitimi var bizim okulda ama değerler eğitimi vermeyen okullar var. İşte duasını öğreniyor, işte besmeleyi öğreniyor. O yönlerden baktığında mesela daha farklı görüşteki okullar olduğunda, onları tercih etmediğimiz için burası daha şey geliyor yani" (K17).

> "Onu böyle gönül rahatlığıyla bırakabiliyorum. Yani böyle öğretmen profili, işte müdüresi falan hani fikriyat olarak hani çok uyuşuyoruz. Hani aldığı eğitim vs. memnunum" (K31).

Katılımcıların çocuk bakımı ile çocuk yetiştirme arasında ayrım yaptıkları; katılımcıların önemli bir kısmının, çocuk yetiştirmeyi daha ziyade dinî değerlerle ilişkilendirdikleri görülmektedir. Örneğin K31, "tam bir Müslüman çocuk yetiştirme derdini taşıyorlar. O kısmı hoşuma gidiyor" ifadesiyle bunu anlatmaktadır. Katılımcıların bazıları, çocuklarını gönderdikleri kurumların dinî kimliğe sahip olmasının, daha sıcak ve samimi bir bakım ortamını da beraberinde getirdiğini düşünmektedir. K18, "din kardeşliği çok güzel bir şey yani. Orada insan yetiştiriyorum niyetiyle baktığı için öğretmenler çocuğunuza direkt böyle şey, içine alıyorlar yani sevgisiyle gerçekten" ifadeleriyle bunu anlatmaktadır. Kurum seçiminde, çocuğun yetişmesine katkı sağlayacak bir eğitim programının olması kadar dinî değerlerle şekillenen bir kurum anlayışının ve pratiğinin olması önemsenmektedir:

> “Seçtiğim kreşler açıkçası dinî eğitim de veren kreşler. O yüzden o minvalde bir okul olduğu için benim düşünce yapıma da çok uyum sağlayan okullar. Bu anlamda maneviyata da çok değer veriyorlar. Hem %50 işte manevi değerler, %50 de eğitim olduğu için. Aynı paralellikte gidiyoruz” (K9).

Katılımcıların bazıları, çocuğu ilk iki yaşındayken gönderdikleri kurumları daha ziyade bakımla ilişkilendirirken, üç yaşından itibaren gönderdikleri kurumları çocuk yetiştirmekle de ilişkilendirmektedir. Üç yaşından itibaren, çocuğun gönderileceği kurum seçiminde dinî eğitim veren kurum arayışı öne çıkmaktadır. Bu noktada, dinî kimlikli bir kurum seçilmesi, çocuğun kuruma bırakılmasını daha meşru ve anlamlı hâle getirmektedir:

> “Belki doğru kurumu bulamadığınız zaman, önce bakımı için veriyorsunuz. Ve o işte size hayatı sorgulatıyor, bakımı için ben evladımı şu an teslim ettim, kendim yapamıyorum ve orada evladıma bir manevi bir şey de vermeyecekler. Belki hani yetiştirme kısmına da bir katkıları olmayacak diye. Orada çok büyük git-geller yaşadım üç yaşta ama dört yaşta, gerçekten içime sinen bir kurum bulduğum zaman dedim ki hani ben şu an manen rahatım çünkü hani bana benzeyen öğretmenleri var, bizim hayat algımıza benzeyen bir ortamda, çevrede. O yüzden orası benim çocuğuma bakmıyor, hani benim çocuğumu yetiştirmeye çalışıyor diye rahat etmiştim açıkçası, dinî bir eğitim veren kurum bulduğum için” (K18).

Dinî kimlikli kurumlar, katılımcıların çoğunluğu tarafından, çocuğun evdeki yaşam pratikleriyle benzerlik sunması açısından tercih edilmekte ve önemsenmektedir. Bu kurumlardaki ibadetler ve dinî pratikler, aynı zamanda çocukların dinî sosyalizasyona katılması açısından önemsenmekte ve kurumun tercih sebebi olarak belirtilmektedir:

> “Evde farklı bir şey, okulda farklı bir şey görmüyor çocuk. Onun da bir hayatında bütünlük oluşturduğunu düşünüyorum yani. Biz de mesela yemek yerken besmele çekiyoruz, okulda da onu görüyor mesela ya da öğretmenini de namaz kılarken görüyor. Öğretmen namaz kılmak için sınıftan çıkıyor. Bak yardımcılar geliyor mesela. Onun namaz kıldığını biliyor. Ben de namaz kılıyorum evde. Hani bu bütünlüğü sağladığını düşünüyorum okulda. O yüzden iyi olduğunu düşünüyorum yani” (K12).

Katılımcıların dinî kimlikleriyle uyumlu kurum seçmeleri sadece inancın bir tezahürü değildir; böyle bir kurum ebeveynlere aynı zamanda ahlaki bir güven ve içsel bir rahatlama da sağlamaktadır:

> "Hani kutladıkları işte günler mesela bizim kutladığımız günlerle eş. Onun gibi. Yani hani çocuğa verilen fikir hem sözsel olarak olsun hem de orada görsel olarak hani kaptığı şeyler olsun hep böyle hani tasvip ettiğim şeyler. Ama diğer kreşlerde, onda çok emin olamıyordum mesela. Hani olabilir bir hoca kısa etek giyebilir orada. Hani o bunu görecek ve hani normalleşecek onun için. O kısımlarda falan çok emin olamıyordum ama bunlar çok, elhamdülillah gönül rahatlığıyla gönderiyorum" (K31).

Katılımcıların önemli bir kısmı, kurum seçiminde dinî göstergelere dikkat ederken, -bilhassa dinî kimlikli bir kuruma çocuğunu gönderme imkânı bulamayanlar arasında- çocuklarını gönderdikleri kurumların dinî pratikleri yaşatmamasından duyulan rahatsızlıkları dile getirenler de bulunmaktadır. Örneğin K13 "çocuk okula gitsin istiyorum ama bizim İslami değerlerimizin de dışına çıksın istemiyorum. Çünkü çok küçük yaşta işlenmeye başlayan bazı konular benim hoşuma gitmiyor" ifadeleriyle seçtiği kurumun, kendi düşünce yapısı ve değerlerine bağlı olmasını önemsediğini göstermektedir. Bu noktada katılımcı anneler, kurumdaki idarecilerin ve öğretmenlerin, çocuklarına dinî açıdan rol model olduklarının bilinciyle tercih yapmaktadır:

> "İki arkadaşlardı, biri kapalıydı biri açıktı, ilk gittiği kurumdaki. O açık olan bayanın ne kadar açık olduğuna bakmıştım mesela. Çünkü belli değerlere dair yetiştirmeye çalışıyoruz. Evet, illaki topluma girdiğinde bazı şeyleri görecek. Ama göreceği yaş, o yaş olduğunu düşünmediğim için bunlara dikkat ederek vermiştim" (K6).

> "Yani böyle sure ezberi falan dinî anlamlı bir değerler eğitimi vesaire vardı ama diğer taraftan diğer şeyler de vardı. Ben ikinci sene devlet anaokuluna verdiğim zaman daha da bu anlamda şey yaptım, zorlandım … Öğretmen çok iyiydi ama çok seküler bir öğretmendi. Çocuklar o anlamda sevdikleri için de alıyorlardı yani … Verdiklerini de çok dikkat ediyordu" (K2).

Bazı katılımcılar yaşadıkları çevrede dinî değerlere özen gösteren bir kurum bulamadıklarını ve çocuklarını gönderdikleri kurumlarda bu noktanın eksikliğini hissettiklerini anlatmaktadır:

> "Bir Kurban Bayramı'nı, bir Ramazan Bayramı'nı, bu bayramlar kutlanmıyor mesela veya bir kandiller, bunların da kutlanmasını isterdim … İlk gittiğim

> kurum, Cadılar Bayramı'nı kutlamışlardı, ardından gelen Kurban Bayramı'nı kutlamamışlardı" (K20).

Katılımcıların neredeyse tamamı[35], İslam'ı düşünce yapısı ve pratik olarak yaşatan çocuk bakım kurumlarını tercih etmektedir. Katılımcıların önemli bir kısmının dinî kimlikli bir kurum tercihi, kurumun sadece dinî eğitim veya değerler eğitimi vermesiyle sınırlanmış değildir. Çocuğun gündelik hayatında yer edinen pratiklerin dinî öğelere uygun olması önemsenmekte ve buna bağlı olarak kurum tercihi yapılmaktadır. Bazı katılımcılar, bulunduğu yerde veya yakın çevresinde, dinî eğitim veya değerler eğitimi vermeyen, dinî düşünce yapısı ve pratiklerin olmadığı bir kuruma çocuklarını göndermek durumunda kalmıştır. Ama bu katılımcılar, dinî değerlere uzak ve kayıtsız kalan, sadece millî ögelerin önemsendiği ve din dışı göstergelerin bulunduğu kurum deneyimlerinden, negatif anlamlarla bahsetmişlerdir.

3.2.5. Kurum Bakımına Yönelik İçsel Müzakere

Katılımcıların bazıları, annelik ile çocuk bakımı arasında kurulan ilişkinin bir göstergesi de olarak, işe dönerek çocuğu bakım kurumuna bırakma tercihlerini sorgulamaktadır. Bu sorgulama, sadece işe dönmekle ilgili değil, çocuğu kuruma bırakmanın vicdani ve ahlaki kaygısıyla ilgilidir:

> "O on üç aylıkken işe başladım … Evet ben böyle tercih ettim. Bu benim kararımdı ama hani ... çok da doğru mu? Ya da çok da vicdani mi?... Çok doğru değil. Ya da yanlış. Ya da hani bir annenin vicdanına ya da merhametine sığar mı? Sığmaz mı? Buralar da tartışılası bir konu. Benim yani evde kalıp çocuklarla bir yaşa kadar büyütebilen arkadaşlar da var ama onun dışında çoğu benim gibi ya da benden erken ya da benden biraz geç, hep iş hayatına dönmek zorunda kalan ya da dönmeyi tercih eden, benim şeyim hep böyle, çevrem ya da jenerasyon genelde öyle … Farkında olduğum çok da üzerine gitmeyi tercih etmediğim. Çünkü burada fatura sadece kendime kesilecek, kendime keseceğim için. Hani hep böyle geçiştirdiğim bir yer, bir nokta" (K14).

[35] K3 ve K27'nin çocukları kendi çalıştıkları kurumlarda bakıldığı için dinî değerlere bağlı bir kurum arayışına yönelik ifadelerde bulunmamışlardır. Bunun yanı sıra, 0-2 yaş grubundaki çocuğunu kreşe gönderen katılımcılar, bu yaş aralığında dinî değerlere bağlı bir kurum arayışında olmamıştır. Çocukların üç yaşından itibaren gönderildikleri kurumlarda dinî eğitim ve değerler eğitimine yönelik tercihler öne çıkmıştır.

Katılımcılar, bilhassa çocuk ilk iki yaşındayken tam zamanlı bakamamanın muhasebesini daha derinden yapmaktadır. Çocuğu iki buçuk aylıkken kendi çalıştığı kurumda bakımına başlatan K3, çocuğu çok erken bir dönemde kuruma başlatma ve işine dönme kararını sorgulamaktadır:

> "Yorgun bir anne oluyorsunuz … Hani özel anaokulları daha yoğun tempoyla çalışıyorlar. O yoğun tempoda ister istemez hani böyle, biraz böyle anaç yönüm de var benim, doya doya yaşamak isterdim. Eve gidiyorsunuz, yorgun oluyorsunuz, ne bileyim işte inandığınız şeyler var mesela. Abdest almadan çocuğu emzirmemek mesela çok özendiğim bir şeydi. Ama o kadar yorgun oluyordum ki mesela, gece gözümü bile açmıyordum. Ne bileyim, ayrı yatırmak gerekiyor. Çocuğu emzirdikten sonra kendi yatağına koymamız gerekiyor. Ama çok yoğun bir tempoda, çok yorgun olduğum için mesela iki buçuk üç yaşına kadar benimle yattı … Bu tarz şeylerden dolayı belki bir sene anne çocukla en az geçirmeli diye düşündüm. Daha doğrusu o dönemde ihmal ettiğim şeylerin acısı sonradan çıktığı için biraz daha sonradan böyle düşünmüş oldum" (K3).

Çocuğu kuruma gönderme kararı, sadece bakımı devretmekle ilgili bir sorgulamayı içermemektedir. Aynı zamanda çocuk kurumsallaşan bir hayat tarzına alışmaktadır, bu da bazı katılımcılar tarafından sorgulanan bir noktadır. Annenin çalışması, sistemli bir gündelik hayatın oluşmasını beraberinde getirmektedir. K23 çocuğun bu tarz bir gündelik hayata dahil olmasını "düşünsenize 2,5-3 yaşındaki çocuk sabah gidiyor, 9'da gidiyor evden akşam 6'da eve geliyor. Yani ne kadar kötü bir şey, işe gidip geliyor yani. Ben kendim olsam şahsen hani annemin çalışmasını hiç istemezdim" ifadeleriyle değerlendirmektedir. K2, küçük kızına büyük ebeveyni bakarken, büyük kızını kuruma vermek zorunda kalmasını, aile birliğini sarsan bir kopukluk olarak görmektedir:

> "Ayrılıyoruz yani vakit olarak beraber vakit geçirmiyoruz ve bu çok küçük yaşlarda oldu yani. Mesela iki, üç yaşta değildi. M… bir yaşında değildi. D… ile de yine aynı şekilde öyleydi. Bir şekilde yaşını doldurmadan bu ayrılık eksikliği tabii ki de oluyor. Ne bileyim böyle bir kopukluk oluyor. M… ilk başlarda mesela babaanne altlı üstlü oturduğumuz için hep beraberdik. O yüzden çok anlamıyordu. Ama burada şimdi mesela onu oraya bırakıyorum, abla okula gidiyor, ben işe gidiyorum, baba işe gidiyor, bunu çok içselleştirdi yani" (K2).

Ev yaşamına aidiyetin zayıflaması, çocuğun kuruma bırakılmasıyla ilişkili olarak derinleşen sorgulamalardan biridir. Kurumsal bir hayat tarzının, yetişkin bireyler için dahi sorgulanan doğasını öne çıkartan K5'in ifadeleri, bunun çocukluk dönemi açısından daha fazla sorgulanması gerektiğine yönelik bakış açısını ortaya koymaktadır:

> "Her gün sabah kalkıp oraya gitmek, evden çıkmak herkese zor. Yetişkine de zor. Yani işe gidene de zor. Her sabah. Mesela bugün işte, işe diyelim sabah dokuzda değil de on birde gideyim demek müthiş bir rahatlama duygusu yapıyor insanda değil mi? Çocuk için de böyle. Her sabah onun kaldırılması, ağzına alelacele kahvaltı depilmesi hatta şimdi kreşlerde kahvaltı da veriliyor. Aç çıkıyor çocuk evden. Aslında o da bir ayrı bir şey. Çocuğun evde beslenmesi de çok güzel bir duygu. Eve bağlanmadır aslında o da … çocuğun evde anısı olmalı, çocuğun hani sabah kahvaltı yapıyorum gibi, burayı kullanıyorum gibi çocuğun ... çünkü aitlik duyguları da öyle gelişiyor" (K5).

Bazı katılımcılar, çocuğu kuruma gönderme kararını uzman bilgisine başvurarak almak istemektedir. Ama uzmanlara dayanarak alınan karar da annelerin ahlaki ikilemlerini tamamen ortadan kaldırmamaktadır. K25, çocuğu kuruma gönderme kararını muhasebe ederken, uzman onayının bir *kılıf uydurma* biçimi olduğunu ifade ederek, bu durumu yansıtmaktadır:

> "Eksik bir şeyler kalıyor. Çocukta kalıyor eksik şeyler … Bende de kalıyor. Ben çünkü istediğim şeyleri yapamıyorum. Çocuğumla zaman geçirmek istiyorum ama mecburen gelmek zorundayım. Mecburen değil aslında. Buraya gelmek de benim kararım. Ama isteksiz bir kararım. Ya da şu süreç biraz daha uzatılabilirdi. İki yaş değil, dört yaşa kadar mesela. Çocuk da çok daha iyi olurdu … Cidden bu süreçte o kadar çok araştırdık ki hemen karşımıza çıkıyordu işte kreş yaşı iki yaş olabilir hani. En erken iki yaş diye söylüyorlar. İki yaş öncesini uygun görmüyorlar ama iki yaş itibariyle çocuklar kreşe başlayabilir diye yazılar falan da okumuştum. Ama iki yaş kesinlikle küçük bir yaş … Belki de hani kılıf uydurmak diyoruz ya. Çocuğumu mecbur vereceğim ama bak uzmanlar da böyle diyorlar" (K25).

Katılımcıların önemli bir kısmı, çocuklarını kuruma aşamalı olarak başlatmayı tercih etmiştir. Katılımcıların bazıları, çocuklarını düzenli oyun gruplarıyla kurumsal bakıma hazırlarken; bazıları da -çalışma koşulları mümkün kıldığı kadarıyla- yarı zamanlı olarak kuruma başlatmayı tercih etmiştir. Örneğin K10 "üç yaşında yarı

zamanlı gitmişti. Dört yaşında tam zamanlı gitmeye başladı. Bir de kreşe başlamadan önce oyun grubuna da götürüyordum. Böyle basamak basamak hani alışmış oldu" ifadesiyle bu yöndeki katılımcı tercihlerini göstermektedir. Bu tercihler, katılımcıların çocuklarını tam zamanlı kuruma bırakma konusundaki içsel çatışmalarının bir yansımasıdır:

> "Tam gün bıraktığım günler yorucu oluyor çocuk için. Çocuk ev ortamını her türlü özlüyor … Özellikle kreşi uzaktayken yolda hemen uyuyordu. Eve geliyordu, uyuyordu. Aslında uyumaması gereken bir saat. Bu sefer gece uykusu kaçıyordu. Burada da zaman zaman tam bir bıraktığımda bunu yaşadım. Sekizde bırakmışım çocuğu. Beşte alıyorum. Eve gelene kadar da altı oluyor. Çocuk geliyor. Uyuyor yediye kadar, sekize kadar. Hem söylüyordu hem de yani hâl ve hareketlerinden yorulduğunu anlıyordum. Çünkü ev ortamında olsa daha çok uzanabiliyor, dinlenebiliyor" (K11).

Benzer şekilde K32, tam zamanlı kuruma giden çocukların aileden çok kopuk büyüdüğünü belirterek "yarım gün bir kazanım alır ama kalan yarım günü de onun için kayıptır bence. Aileden ayrı kalmanın verdiği kayıp" ifadesiyle çocuğun kurum odaklı bir yaşam biçimine dahil olmasına yönelik sorgulama biçimini yansıtmaktadır. Çocuk bakımının, belirli bir zamana kadar, aile içinde sürdürülmesi gerektiğine yönelik normların benimsendiği görülmektedir. Katılımcılar arasındaki K2, K6, K7, K10, K12, K13 ve K15 çocuklarını bakım kurumuna yarı zamanlı vermeyi tercih etmiştir. Bu katılımcılar, çalışma koşullarının -yarı zamanlı çalışma gibi- imkânı veya -büyük ebeveyn gibi- aile içi bakım desteği bulmaları sayesinde bakım kurumunu yarı zamanlı kullanmayı tercih edebilmişlerdir. Çocuklarına kendi çalıştıkları kurumlarda bakılan K1, K3, K32 bu bakım şeklinin, çocuklarıyla aynı mekânı paylaşma imkânı sunması sayesinde kendilerini önemli ölçüde rahatlattığını ifade etmiştir. Çocuklarını bakım kurumuna tam zamanlı bırakan diğer katılımcıların ise kurum bakımına yönelik içsel muhasebeleri daha yoğundur.

Katılımcılar, çocukları 0-2 yaş aralığındayken kuruma gönderme konusunda daha fazla ahlaki ikilemler ve içsel müzakereler yaşamaktadır. Çocukları 2-4 yaş aralığındayken kuruma gönderme noktasında, katılımcılar arasındaki ayrışmalar daha belirgindir. Bu yaş aralığında annenin işe dönmesi ve çocuğun kuruma gönderilmesi,

katılımcıların çoğu tarafından meşrulaştırıcı ve rasyonelleştirici bir tutumla izah edilmektedir. Ama bu izahlar da katılımcıların içsel müzakerelerini tam anlamıyla ortadan kaldırmamaktadır. Örneğin çocuğunu iki buçuk yaşında kuruma başlatan K28, "mesela ücretli yapsam sabahtan öğleye kadar olurdu, belki daha iyi olurdu ama orada da biraz kendim bencillik ettim, yani kendimi düşündüm açıkçası" ifadesiyle çocuğu kuruma gönderme kararını, çocuğun ihtiyaçlarıyla değil kendi bireysel kazanımlarıyla izah etmektedir.

Katılımcıların bu içsel müzakereleri, çocuk bakımında kurumu tercih etmenin annelerin normatif ikilemlerle yüzleştikleri bir süreç olduğunu göstermektedir. Çocuğun yaşı büyüdükçe ve çocuğun gönderildiği kurum güven ve aidiyet açısından daha makul bulundukça bu normatif ikilemler azalmaktadır. Nitekim katılımcıların önemli bir kısmı, çocuk bakımını öngördükleri zaman dilimine kadar -bilhassa üç yaşına kadar kendi bakabileceğini öngörenler- aile içinde sürdürebilmiş ve sonrasında doğru kurumu bulduğuna inanmışsa, bu gerilimleri hafifletebilmiştir. Çocuğu dört yaşına kadar kendi bakabilenler ise bu gerilimleri aşabilmiştir.

3.2.6. Çocukluğun Yeni Kurumsal Mekânı

Katılımcıların neredeyse tamamı, kurumun çocukları açısından akran etkileşimi ve sosyalleşme işlevlerini öne çıkarmaktadır. Katılımcılar, kurumları sadece bir bakım ve eğitim alanı olarak değil, aynı zamanda çocuğun gelişimsel özelliklerini destekleyen yeni bir sosyal çevre olarak konumlandırmaktadır:

> "Bir kere günümüzün şeyleri diyorum ben yani resmî mahalleleri gibi, resmî sokakları gibi hani ben de 90'lı-91'li olarak hani apartmanımızda yaşıtlarım vardı ve sürekli ya birbirimize giderdik ya dışarıda oynardık. Şimdi o mümkün değil. Çalışmasan da mümkün değil. Şu an maalesef … Şu an F…'ı ben evin dışına çıkardığımda böyle bir iletişim istesem de kurduramam. Hani orada çok işte farklı çocuklarla, çok farklı karakterde çocuklarla da bir arada oluyor. Ya benim için en büyük nimeti bu" (K19).

Katılımcı annelerin sosyal ilişkileri, çalışma hayatında olduklarından dolayı planlı hâle gelmektedir. Doğal komşuluk ve arkadaşlık ritmi ve buna bağlı dayanışma biçiminin geliştirilmesi zorlaşmaktadır. Çalışan annenin planlı hayat ritmi, çocuğun

hayatının kurumsal mekânlarla şekillenmesine zemin hazırlamaktadır. Örneğin K11, "çalışan anneyim ya. Apartmanda hiç arkadaşı yok. Çünkü ben çalışıyorum. Çocuk hep kreşe gidiyor. Ev hanımı olsam illaki tanışacağız, parkta markta. Arkadaşı olacak. Ben de pandemide taşındığım için, bir de çalışan biri olduğum için, yazın da ben Ankara'da oluyorum" ifadeleriyle çalışma hayatına dayalı sosyal ilişkilerinin, çocuğunun sosyalleşme biçimini de etkilediğini anlatmaktadır. Çocuğun kuruma gönderilme sürecinde, çocuğun sosyalleşme ihtiyacı ana tema olarak ortaya çıkmaktadır.

Katılımcılar çocuğun akran ihtiyacını pek çok açıdan ele almaktadır. "Bütün arkadaşı bendim. Her ortama giriyorduk, etkinlik, sinema tiyatro her şeye götürüyorduk … ama orada bile beraberdik" diyen K28, çocuğun akranlarıyla ve öğretmeniyle yetiştiğini söyleyen K20, çocuğun bakıcıyla baş başa kalması yerine yaşıtlarıyla olmasının kendisini daha rahatlattığını belirten K31, çocuğunun evde sadece ablasıyla oyun oynamasının çocuğun sosyalleşmesini kısıtladığından bahseden K2, ilkokulun çocuğun sosyalleşmesi için çok geç bir yaş olduğunu ve öncesinde kuruma ihtiyaç duyduğunu anlatan K27, akran ihtiyacını farklı şekillerde deneyimleyerek ifade etmiştir. Bu anlatılar, çocuğun akran ihtiyacının, katılımcı anneler tarafından idealize edildiğini göstermektedir:

> "Sosyalleşmesini sağlıyor. Evde bütün gün otursa ne yapacak çocuk? Bütün gün televizyon başında veya oyuncaklarıyla oynasa sıkıldım sıkıldım yani" (K23).

> "Her anaokulu için vereceğimiz cevap farklıdır. Ben benimkiler için söyleyeyim … Bu alanda olduğum için de ben mi böyle hissediyorum, bilmiyorum ama anaokulunun şart olduğunu, bir annenin babanın evde verebileceğinden çok daha fazlasını çocuğa kazandırdığını ve insan yetiştirmenin bu sıralardan geçtiğini, ilkokulun çocuğun sosyalleşmesi için çok geç bir yaş olduğunu düşünen bir taraftayım" (K27).

Katılımcıların neredeyse tamamı, çocuklarını gönderdikleri kurumların, toplumsal normlar ve rollerin öğrenildiği bir etkileşim işlevi barındırdığını ifade etmektedir. Geleneksel yaşam biçiminde, gündelik hayatın içerisinde doğal olarak gerçekleşen sosyalleşme, yapılandırılmış kurumsal alanlara kaymaktadır:

> "Beraber oyun oynamayı öğrendi. Birilerini idare etmeyi öğrendi. Her dediğinin olamayacağını öğrendi. Bazen fedakârlık yapması gerekiyor. Arkadaşı bazen galip geliyor işte. Daha baskın geliyor. Arkadaşlık olarak geliştirdiğini düşünüyorum" (K12).

Katılımcıların önemli bir kısmı, kurumun, çocuğun bireyselleşmesine yönelik bir ortam sunma imkânından bahsetmektedir. Katılımcı anneler, çocuklarının sosyalleşme ihtiyacı kadar, bireyselleşmeye de ihtiyacı olduğundan bahsetmektedir. Çocukların sosyalleşmesi ve bireyselleşmesi için gerekli yaşantıların deneyimleneceği çevrenin/ortamın daralması, çocuğun yapılandırılmış ortamlarda kendilik deneyimini ortaya çıkartacağına dair inancı güçlendirmektedir:

> "Montessori olduğu için daha çok böyle bireyselleştiğini, kendi sınırlarını koyabildiğini filan görüyoruz. Mesela istemediği bir şey olduğunda falan bize de artık şey yapıyor. Hayır ben bunu kabul edemem. İşte hani direkt net bir şekilde isteklerini söyleyip işte dile getirebiliyor yani sınır koyabiliyor. Ondan sonra arkadaşları arasında da bir mesele olduğunda Barış Masası diye bir şey varmış Montessori'de. Oraya kendileri davet ediyorlarmış, hadi gel seninle böyle tartıştık falan bir konuşalım. Orada işte öğretmenle rehberlerini de çağırıp işte ne oldu, sen bana niye böyle davrandın ama ben üzüldüm, işte sen niye böyle yaptın, ben de burada kızdım sana falan böyle. Duygularını falan konuşuyorlar. Sonra da orada öyle tatlıya bağlıyorlar falan" (K10).

Katılımcıların önemli bir kısmı, çocuğun oyun oynama, sosyalleşme, bir etkinlik yapma gibi ihtiyaçlarının kurumda karşılandığını; bunun da kendilerine alan açtığını ifade etmektedir. Çocuklarının sosyalleşme ve bireyselleşme ihtiyacı kadar, kendilerinin de aynı ihtiyaçları olduğunu ifade eden katılımcılar, kurumların bu ihtiyaçlara alan açma işlevlerinden bahsetmektedir:

> "Çocukların doymuş geliyor şeye, oyuna, ondan sonra ilgiye, sese, her şeye maruz kaldıkları için yorgun geliyorlar. Benden sadece yemek talep ediyorlar, acıktıkları için. Yemeklerini veriyorum, kitaplarını okuyorum ve uyuyorlar. Hani bir şey yapmıyorlar, başka bir talepleri olmuyor. Parka gidelim anne, aşağı bisiklet sürmeye inelim anne. Hani ekstralarım hiç olmuyor diyebilirim hafta sonları hariç. Bu da benim işime geliyor, hafta sonları zaten izinliyim" (K21).

> "Çocuğumuz en azından etkinlik yapma evresini, etkinliğe olan ihtiyacını okulda karşılamış oluyor. Mesela evde siz bakıyor olsanız o çocuğu bir kere yaşıtlarıyla, akranlarıyla buluşturmanız lazım. Ondan sonra fiziksel aktivite

> yaptırmanız, parka götürmeniz lazım. Bunların hepsini yapmış oluyor eve geldiğinde. Birçok ihtiyacı karşılanmış oluyor" (K18).

Katılımcıların bazıları 'hem öğretici hem anne' sıfatını beraber alamadıklarını ifade etmektedir. Bu da çocuğun ihtiyaçları açısından, uzman öğreticilerin gerekli olduğuna yönelik bir ikna biçimi oluşturmaktadır. Diğer taraftan çocukların kurumlarda da olumsuz yaşantı geçirebildiği veya olumsuz davranış kalıpları edinebildiğine yönelik ifadelerde bulunan katılımcılar da vardır. Ama bu tarz durumlar, "kreşte olmasa ilkokulda olacaktı. Dışarıda oynarken olacaktı. Biraz erken oluyor" diyen K30'un söylediği şekilde anlamlandırılmaktadır. Kurumun dezavantajlarına yönelik ifadelerde bulunan katılımcılar ise avantajları ağır bastığı için dezavantajların görmezden gelinmesine yönelik pragmatik bir bakış açısı sergilemektedir.

Çocuğun kuruma gönderilmesi, resmî mahalle kavramının ihtiva ettiği şekilde, -sosyalleşme gibi- temel ihtiyaçların, yapılandırılmış bir mekânda karşılanması anlamına gelmektedir. Çocukların bu temel ihtiyacının kurumlarda karşılanması, aynı zamanda annelerin de -kendilerine sosyalleşme ve bireyselleşme alanı açarak- ihtiyaçlarını karşılayabilmesine alan açmaktadır.

Tematik çözümleme, katılımcıların çalışma hayatı, çocuk bakımı ve bir bakım pratiği olarak çocuğu kuruma göndermesine yönelik benzer deneyimleri ve ortak eğilimleri görünür kılmıştır. İlerleyen bölümde, bu çerçevenin muhtevasını anlamlandırmak amacıyla daha derin yapısal, kültürel ve bireysel dinamikler irdelenmeye çalışılacak ve tematik çözümlemede oluşturulan çerçevenin ihtiva ettiği dönüşümlere yönelik bir tartışma yapılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

Bu araştırma, çalışan mütedeyyin annelerin, aile dışılaşma çerçevesinde çocuk bakımı deneyimlerine odaklanmıştır. Araştırmada aile dışılaşma sürecini açıklayabilmek açısından, aile dışılaşma kavramlaştırması, yeni-işlevselci kuramsal perspektiften ele alınmaktadır. Bu çerçeve, çalışan mütedeyyin annelerin öznel deneyimlerini, toplumsal farklılaşma süreçleri ve kurumsal dönüşümlerle ilişkilendirme olanağı sunmaktadır. Değerlendirme bölümü, tematik analizlerin sunduğu bağlam ve belirtilen çerçeve ışığında, iki ana başlık altında ele alınmıştır.

4.1. Kadın Rolleri ve Değişen Normlar

Yeni-işlevselcilik, toplumsal farklılaşmanın gerçekleşme biçimini, yapısal koşullarla birlikte, bireysel aktörlerin etkisini dikkate alarak açıklamaktadır (Colomy, 1985: 135-136). Toplumsal sistem farklılaşırken, bireyler aktif bir özne olarak farklılaşma sürecine dahil olmaktadır. Kadınlar toplumsal sistemin farklılaşma sürecinde, birden fazla rol ile tanımlanmaktadır. Farklılaşma sürecinde, bu çalışmadaki mütedeyyin kadınlar, yalnızca ev içi rolleriyle değil, üretken bireyler olarak sisteme katılmaktadır. Bu ise sistemin işlevselliğini artıran bir farklılaşma ortaya çıkarmakta ve kadınların özneleşme biçimini ortaya koymaktadır. Kadın rollerinin dönüşümüne yönelik bu süreç, toplumsal sistemin uyum ve gerilim barındıran yönlerini de açığa çıkarmaktadır.

Bu bağlamda, katılımcıların çalışma hayatına katılımına yönelik anlam örüntüleri, farklılaşmanın yönünü görebilmek açısından önemlidir. Mütedeyyin kadınlardan oluşan katılımcıların ücretli emeğe katılımı, bireysellik ve üretkenlik gibi modern değerlerle örülmüştür. Kamusal alanda üreterek var olmak, bireysel başarıya odaklanmak, ruhu yenilemek gibi söylemler, çalışma hayatında var olmakla ilişkilendirilmektedir. Çalışmak, ekonomik zorunluluğun ötesinde, kendini toplumsal hayatta var etmenin en güçlü yolu olarak görülmektedir. Yine katılımcılar açısından çalışma hayatında var olmak, İlyasoğlu'nun (2013: 109) 1990'larda başörtülü kadınlar

üzerine yaptığı çalışmanın sonuçlarından farklılaşarak, çalışmanın toplumsal anlamına yönelik vurguların ötesine geçmiştir. Çalışma hayatında olmak, insanlara yardım/hizmet etmek, bir işe yaramak şeklinde fedakârlık temelinde açıklanmanın ötesinde, kadının özneleşme süreçlerine yapılan atıflarla beraber, kendilerini kamusal hayatta var etme bilinci çerçevesinde ifade edilmiştir.

Katılımcıların çalışma hayatında olmayı pozitif değerlerle kodlaması, modern bireyin üreterek saygınlık kazanmasına yönelik kültürel kodları içselleştirdiklerini göstermektedir. Katılımcıların çalışma hayatına katılarak saygınlık ve statüye erişmesi, çalışan kadınların pozitif anlam örüntüleriyle özdeşleştirildiği bir kültürel kodu ortaya çıkarmaktadır. Bu kültürel koda uyumlanan kadınlar, ev içi rollerle sınırlı bir benlik inşasını, modern hayat düzeninde yetersizlikle ilişkilendirmektedir. Katılımcı kadınların var olma ve iyi oluş hâline ulaşması, kamusal varoluşla harmanlanmış bir biçimde gerçekleşmektedir. Katılımcıların bu kültürel kodu içselleştirmesi, eğitim düzeylerinin yükselmesine bağlı olan çıktılarla da ilişkilidir. Yüksek eğitim düzeyi, kadının hem kendisi hem çevresi tarafından, sembolik bir sermayeye dönüştüğünde anlam kazanmaktadır. Kamusal üretime katılan bireyi değer ve prestijle özdeşleştiren hegemonik kültürel kodlar (Colomy, 1985: 135-136), kadını ekonomik, sosyal ve sembolik sermayeye göre konumlandırmaktadır. Bu bağlamda, çalışan kadına atfedilen saygınlığın, kültürel bir normun parçası hâline geldiği görülmektedir.

Kadınların çalışan bir birey olarak kendilerini var etmeleri, anne olduktan sonra bir kıskaca takılmaktadır. Katılımcıların yüzleştikleri hegemonik kültürel kodlar, bir taraftan çalışma hayatını sürdürmelerini, diğer taraftan anneliğini diğer toplumsal rollerinden öncelemeleri gerektiğini dayatmaktadır. Bakım emeğinin üretkenlikle ilişkilendirilmemesi ve çalışan kadına atfedilen saygınlığın hegemonik kültürel koda dönüşmesi, kültürel annelik söylemlerini esnetebilme potansiyeli taşımaktadır. Katılımcıların anne olduktan sonra çalışma hayatına dönmesine yönelik teşvik edici söylemlerle karşılaşması, bunu kanıtlamaktadır.

Katılımcı anneler, anne olmayı deneyimledikten sonra, hegemonik kültürel kodların çift yönlü işleyişiyle karşılaşmakta ve geleneksel hegemonik kodları da sorgulamaya başlamaktadır. Tam zamanlı anne bakımına yönelik normlar sorgulanmaktadır; tam zamanlı evde konumlandırılmış annelik, çocuğun ihtiyaçlarına odaklı bir bakım şekli olarak kurgulanmakta ancak bu bakım şekli, kadını fiziksel ve psikolojik yalnızlığa sürükleme gibi gizil bir işlevi de barındırmaktadır. Badinter'ın (2011: 171) vurguladığı biçimde, katılımcı anneler, içlerindeki kadını feda etmesi beklenen kültürel normlara karşı direnmektedir. Evde tükenen ve kendinden vazgeçen bir annelik yerine, üretken, beslenmiş bir annenin kurduğu aile düzenleri oluşturulmaktadır. Çalışma hayatı, kadının iş ve aile hayatı arasındaki zamanını organize etmesini kolaylaştırma, ev içi bakım emeğinin yıpratıcılığından uzaklaşma, kendini besleyerek ev içi rollerine içsel bir motivasyonla dönmeyi kolaylaştırma gibi söylemlerle kurulmaktadır. Katılımcılar, kamusal alandaki üretkenliklerini bir var olma biçimi olarak algılarken, aile içi rollerini de bu algıya göre kurmaya başlamıştır. Aile içi roller, bazen kamusal üretkenliklerinden daha öncelikli olarak algılanırken, bazen kamusal üretkenlikleriyle aynı derecede önemsenmektedir. Benzer şekilde, iyi eğitimli mütedeyyin kadınlardan oluşan katılımcılar, kendi donanımlarını, aile içi rollerini daha iyi gerçekleştirmek açısından değil, kendilerini daha iyi gerçekleştirmek açısından önemsemektedir.

Çalışma hayatı ve anneliği uyumlu hâle getirme süreci, mütedeyyin kadınların araçsallığın dünyası ile kimliğin dünyası arasında bir ara saha bulma (Touraine, 2011: 83) çabalarıyla da ilişkilidir. Mütedeyyin kadınlar, kamusal üretimi annelik pratiklerini sürdürme imkânıyla beraber üstlenerek, kendi özneleşme çabalarını ortaya koymaktadır. Bu noktada, katılımcıların önemli bir kısmının çalışma hayatı ve anneliği uyumlu bir role dönüştürmesi, annelikle uyumlu bir ücretli emeğe katılmalarıyla da ilişkilidir. Anneliğe içkin kültürel kodlara yenilerinin eklenmesi, kadınların esnek yahut yarı zamanlı çalışma biçimlerine katılmalarıyla beraber düşünülmelidir. Türkiye bağlamında, kadının çalışma hayatına katılımına ilişkin algıların şekillenmesinde, esnek saatleri olan bir işe katılmak veya devlet bünyesinde bir meslek sahibi olmak anlamlıdır. Mesleğini icra etmek, kadınlar için saygınlık ve statü kazandırırken; esnek

veya rahat çalışma saatlerine sahip ücretli emek, iş ve aile hayatı arasındaki dengeyi kurmayı kolaylaştırması bakımından olumlu bir kültürel koda dönüşmektedir. Bu bakış açısı, kadınların kamusal alanda çalışabilmesinin, özel alan rolleriyle çelişmeyecek biçimde olması gerektiğine yönelik kültürel kodların bir yansımasıdır.

Katılımcılar, çalışma hayatı ve anneliği bütünleştirici bir toplumsal role bürümesine rağmen, çocuk bakımının gerçekleşme biçimine dair kültürel ikilemler ve normatif çatışmalar sürmektedir. Çocuğun ihtiyaçlarına odaklı bir annelik ve bakım biçimi ile çalışma hayatının kazandırdığı ekonomik, sosyal ve sembolik sermayeden kopamayış, katılımcıları arafta bırakmaktadır. Annenin ve çocuğun tam zamanlı beraberliğe ihtiyacı olduğuna yönelik kültürel kodlar ile işe dönerek kendini var etmeye yönelik bir özneleşme biçimini benimsemek, kültürel kodların çatışmasının bir yansımasıdır. Bu durum, Hays'ın (1996) ortaya koyduğu biçimde, annelerin kültürel çelişkiler arasında konumlandığını göstermektedir. Katılımcılar bu çelişkilerin bilincine varmakla beraber, çelişkilerden tamamen bağımsızlaşamamaktadır.

Kadın rollerinin dönüşüm sürecinde ortaya çıkan uyum boşlukları, katılımcıların hayatında sessiz bir gerilim oluşturmaktadır. Katılımcılar, çalışma hayatıyla beraber sürdürdükleri ev içi sorumluluklarını, örtük bir huzursuzlukla izah etmektedir. Kadınların çifte rol üstlenmesi, mevcut toplumsal iş bölümü ile toplumsal farklılaşma süreci arasındaki açıklığı göstermektedir. Toplumsal farklılaşma sürecine uyumlu hâle gelen roller oluşmadıkça, toplumsal iş bölümünü biyolojikleştirici kültürel kodlar yeniden üretilmektedir. Mütedeyyin bireyler arasında, kadının çalışma hayatına katılmasına yönelik olumsuz tutumların olması da uyum sürecini zorlaştırmaktadır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus da katılımcıların kadının çalışma hayatına katılmasına yönelik dinî eleştirilere cevap üretme gereği duymamalarıdır.

Kadın rollerinin dönüşüm sürecinde, mütedeyyin kadının kamusal alanda üretken bir birey olarak kendini var etmesi, kadın özneleşmesinin bir parçası hâline gelmiştir. Kadın ve anne olmanın ayrıştırıldığı bu zeminde, çocuk merkezli annelik normlarının yanı sıra, kadın merkezli bir annelik rolünün de oluştuğu görülmektedir.

Bu araştırmadaki mütedeyyin kadınlar, üreterek kendilerini var etme çabalarıyla beraber, anne olma arzusunu sürdürmektedir. Bununla beraber farklı rolleri bir arada gerçekleştirme çabası, mütedeyyin kadınları çelişkili talepler arasında bırakmaktadır. Farklı rolleri bir arada sürdürmeye yönelik denge arayışı, büyük ölçüde kadınların çabasıyla gerçekleşmekte; bu da kadınların sorumluluklarını artırmaktadır. Bu süreç, kadından beklentilerin dönüşen yönünün tartışılması gerektiğini, aynı zamanda kadın rollerinin farklılaşmasına uyum sağlamanın, yapısal bir dönüşüm ihtiyacını beraberinde getirdiğini göstermektedir.

Kadın rollerine ilişkin bu süreçler, bu araştırmanın kendi sınırlılıkları içinde değerlendirilmelidir. Bu bakımdan, çalışan mütedeyyin annelerden oluşan 32 kişilik örneklemde, kadınların yüksek eğitim düzeylerinin bir çıktısı olan mesleklerde çalışıyor olmaları, çalışma hayatına yönelik anlam örüntülerini etkilemektedir. Ayrıca, katılımcılar arasında öğretmenlerin fazla sayıda olması ve öğretmenliğin aile içi rollerle uyumlu mesleklerden biri olarak görülmesi, çalışma hayatına yönelik olumlu düşünceleri daha fazla perçinlemektedir. Farklı sınıflardan ve eğitim düzeylerinden olan kadınların çalışma hayatına yönelik anlam örüntülerinin farklı olabileceği dikkate alınmalıdır.

4.2. Çocuk Bakımı ve Aile Dışılaşma Sürecine Eklemlenme

Yeni-işlevselci perspektif, farklılaşma sürecinde toplumsal yapının istikrarını korumakla beraber, aynı zamanda farklılaşmaya uyum sağlama kapasitesine de sahip olduğunu ileri sürmektedir. Farklılaşmanın itici güçlerinden birini, yapısal gerilimler oluşturmaktadır. Yapısal gerilimle tetiklenen farklılaşmanın yönü, hegemonik kültürel kodlar ve değer örüntüleriyle şekillenmektedir. Çocuk bakımının aile dışılaşması ve kurumsallaşması -kreş, gündüz bakım evi, anaokulu gibi kurumlara yönelim-, toplumsal sistemde yapısal bir gerilim oluşturmakta ve hegemonik kültürel kodların ve değer örüntülerinin yeniden biçimlendirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Çocuk bakımının aile dışılaşması, yapısal koşulların etkisiyle biçimlenmektedir. Aynı zamanda hegemonik kültürel kodlar ve değer örüntüleri de aile dışılaşmaya yönelik süreçte dikkate alınması gereken etkenlerdir. Kent yaşamında,

eğitim düzeyi yüksek anneler arasında, çocuk bakımını aile içi bakım yerine kurum bakımıyla sürdürme eğilimi daha yüksektir (Özbay, 2019: 138). Aile dışı bakım, geleneksel pratiklerden uzak bir hayat tarzının yerleşmesiyle daha fazla öne çıkmaktadır. Gelenekselliğin egemenliği "doğruluğu ispatlanmış pratikler" (Giddens, 2010: 70) sunmaktadır. Bu pratiklerin işlevsizleşmesi, geleneğin yitirildiği boşluklarda yeni bir tercihler alanı oluşturmaktadır. Gelenekselliğin içerdiği "'şeylerin kesinliği' duygusu" (Giddens, 2010: 69) yerine, yeni pratiklerin sürekli müzakere edildiği bir zemin oluşmaktadır.

Türkiye'de çocuk bakımının, bilhassa çocuğun erken yaşlarında aile içi bakımla sürdürülmesi gerektiğine yönelik kültürel kodlar yaygındır. Bu tarz kültürel kodlar, annelik içgüdüsü gibi biyolojik açıklamaların yanı sıra, yoğun annelik (Hays, 1996) gibi annelik söylemlerinin bir yansıması olarak inşa edilmektedir. Bu araştırmadaki mütedeyyin anneler, erken dönem çocuk bakımını öncelikle anne ve aile odaklı bakımla sürdürmeyi tercih etmektedir. Bilhassa ilk aylarda çocuğun tam zamanlı anne bakımına ihtiyacı olduğu içselleştirilmiştir. Evde konumlandırılmış annelik pratiğinin gerçekleşememesi durumunda, büyük ebeveynlerin bakım desteğine yönelmek, çocuk bakımının sıcak yuva ikliminde sürdürülmesine yönelik bir eğilimin sürdürüldüğünü göstermektedir. Nitekim katılımcılar tarafından çocukların kreşe, anaokuluna başlatılma yaşı bunu kanıtlamaktadır. Katılımcı annelerin tüm çocukları açısından kuruma gönderme deneyimlerine bakıldığında; on beş çocuğun üç yaşında, on üç çocuğun dört yaşında, sekiz çocuğun iki yaşında, bir çocuğun bir yaşında, iki çocuğun ise yaşlarını doldurmadan kuruma başlatıldığı görülmektedir.[36]

Çocuk bakımına yönelik içselleştirilmiş pratikler, bireyselleşme ve kurum temelli yaşam biçimleriyle şekillenen bir yapısal gerilim ve uyum süreci arasında dönüşmektedir. Kent yaşamındaki dayanışma boşluğu, izole çekirdek aileleri çocuk bakımında yalnızlaştırmaktadır. Çalışan anneler, ücretli emek piyasasının gerekliliklerine göre bir zaman planlaması ve ilişki biçimi geliştirmektedir. Çalışan

[36] Buna ilişkin bilgiler Ekler Tablosu'nda gösterilmiştir. Ayrıca çocukların yaşı, ay farkları belirtilmeden, doldurdukları yıl esas alınarak verilmiştir.

annelere çocuk bakımında destek sağlanabilmesi, annelerin çalışma hayatı düzenine uyum sağlayan bireyleri gerektirmektedir. Büyük ebeveynlerin çocuk bakımına iştirak etmeleri, bireysel düzenlerinden ödün vermeleri ve çalışan annelerin düzenine adapte olmalarıyla mümkündür. Bu sebeple aile içi çocuk bakımı ve bilhassa büyük ebeveynlerin çocuk bakımına katılması ya sınırlanmakta yahut ortadan kalkmaktadır.

Hem çalışma hayatında olma hem annelik yapma arzusunu sürdüren katılımcılar, aile hayatının gereklilikleri ile emek piyasasının gerekliliklerinin çatıştığı (Beck, 2011: 176) alanda konumlanmaktadır. Çocuğun bakımına ilişkin kararlar, ekonomik ve mesleki kararlara bağlanmakta; bu noktada kadınlık ve annelik gerilim içinde yaşanmaktadır. Katılımcılar, bu sıkışmışlığı bilinçli bir izahla dile getirerek, hegemonik annelik imgelerine dayanan bakım pratiklerini esnetmektedir. Katılımcıların çocuk bakımıyla ilgili karar verme süreçleri, hegemonik kültürel kodların sorgulandığını ve yeni bir biçimde üretildiğini göstermektedir. Çocuğu kuruma gönderme kararının, bir zorunluluktan ziyade, meşru ve rasyonel bir söyleme bürünmesi bunu kanıtlamaktadır. Çocuğun aile odaklı bakıma ihtiyaç duyduğuna yönelik kültürel kodlar kökleşmiş olmakla beraber, bu düşünce yapısı 0-2 yaş aralığındaki dönem için geçerliliğini korumaktadır. Tam zamanlı annelik yapma eğilimine yönelik tercihler (Soyseçkin, 2016), belirli ölçülerde esnemektedir.

Diğer taraftan üç yaşından itibaren, çocuğa aile odaklı bakımın yetmediğine yönelik yeni kültürel kodlar oluşmaktadır. Aynı zamanda çağdaş annelik normları da -çocuğa rehberlik etme, disipline etme, sınır koymayı öğretme, çocuğu risklerden uzak tutma gibi- bu kültürel kodların oluşmasını etkilemektedir. Geleneksel bakım pratikleriyle uyuşmayan bu yeni kodlar, çağdaş annelik ve çocuk bakım pratiklerine alan açmaktadır. Bilhassa büyük ebeveynlerin çocuk bakımı, çocuğun ilk aylarında değerini koruyan bir bakım şekli olmakla beraber, sonrasında tercih edilmeyen bir bakım pratiğine dönüşmektedir. Bu çalışmadaki çalışan anneler, çocuk bakımında sadece destek aramakla yetinmemeye, desteğin kalitesini de denetlemeye başlamıştır. Büyük ebeveynlerin bakım desteği, annelerin çalışmayı sürdürmesini sağlayıcı bir işlev görmekle beraber, annelerin otoritesinin kaybolması, disiplininin zayıflaması gibi gizil işlevleri de barındırmaktadır. Katılımcılar, kendi otoritelerini kurmalarını

destekleyici bir pratik sunan kurumlara yönelmektedir. Katılımcıların bireysel süzgeçten geçirerek tercih ettiği kurumlar, pedagojik bilgiye dayalı bir bakım pratiği sunması açısından rasyonelleştirilmektedir.

Çocuğun doğal sosyalleşme ortamlarından soyutlanması, kurum ihtiyacına yönelik en temel rasyonelleştirmedir. Çocuğun akranlarıyla sosyalleşmesi gerektiği, normatif bir gereklilik olarak kurumsallaşmıştır. Çocukların sosyalleşmesi, yapılandırılmış ortamlarda, sadece yaşıtlarıyla ve kurumdaki öğretmeniyle gerçekleşmektedir. Bu sosyalleşme biçimi, genel olarak çocuk kuruma başlamadan önce oyun gruplarıyla başlamakta ve aşamalı bir sosyalleşme biçimi kurumlar aracılığıyla oluşmaktadır. Aile içi bakımdan kurum bakımına yönelmek, çocuğun bireyselliğinin gelişmesini isteyen katılımcılar açısından ayrıca önemlidir. Aile içi ilişkilerde ve bakım şeklinde çocuğun bireyselliği sınırlanırken, kurumlarda çocuğun bireyselleşmesi, öğretmenler rehberliğinde ve akran temelli etkileşimle gelişmektedir. Kurumsal alan, pedagojik bilgiye dayanmakta ve bireysel gelişimi öncelemektedir. Çocuk da hem birey olarak tanınmakta hem de erken yaşlardan itibaren bireyselleşmeye yönlendirilmektedir. Bu bağlamda çocuğu bireyselleşmeye hazırlayan ortamlar sunmak, yeni annelik görevi olarak kodlanmaktadır. Katılımcılar, çocuklarını kuruma göndererek, modern bireyselleşme kültürüne uyum sağlamaktadır. Çocukların, sınırlarını bilen, kendini ifade edebilen, kendini disipline edebilen, özgüvenli bireyler olmaları önemsenmekte; bu davranış biçimlerinin kurum tarafından karşılanacağı düşünülmektedir. Çocuğun "sosyalleşmesi" temelinde izah edilen rasyonelleştirmeler, sosyalleşmeye niçin ihtiyaç duyulduğunu ve sosyalleşmenin gerçekleşme biçimlerine yönelik daha derin tartışmalar yapılması gerektiğini göstermektedir.

Erken çocukluk döneminden itibaren bakımın kurumsallaşması, bakım ve eğitimin ayrışmazlığı meselesini ortaya çıkarmaktadır. Kurum bakımı; bakım sorumluluğunun paylaşılması, annenin kendi var oluşuna alan açması, çocuğa belirli süzgeçlerden geçirilmiş bir yaşam alanı sunması ve pedagojik kazanımlar açısından önemsenmektedir. Bunun yanı sıra katılımcı anneler, çocuklarının güvende, mutlu ve huzurlu bir ortamda bakılmasını öncelemekle beraber, bilhassa üç yaşından itibaren

çocuğun kurumda aldığı eğitimi de önemsemektedir. Bu durum eğitim ve bakım kavramlarının ne derece ayrıştığını veya bütünleştiğini düşündürmektedir. Çocuğun güvenli bir ortamda bakılmasının ötesinde, eğitim çıktılarının da önemsenmesi, bakım ve eğitimin iç içe geçtiğine dair önemli göstergelerdir. Bakım ve eğitimin ayrışmazlığının, rekabetçi ve bilgi temelli küresel ekonominin, okul öncesi eğitimin çocukların gelecekteki akademik başarılarına ve iş bulma süreçlerine yatırım olduğuna yönelik ikna çabasının (Büyükcoşkun, 2014: 111) bir ürünü olması da çocukların kuruma gönderilmesine yönelik süreçlerde dikkate alınması gereken bir etkendir.

Katılımcı anneler açısından bakım ve eğitimin birleştiği en belirgin nokta, dinî kimlikli bir kurumda ortaya çıkmaktadır. Erken çocukluk döneminde, dinî eğitim veren ve dinî pratiklerin gerçekleştiği kurumsal alan, çocukların yalnızca bakım amacıyla değil, aynı zamanda dinî kimlik ve inanç gelişimi amacıyla da kurumlara gönderildiğini göstermektedir. Bu da kurum bakımının yalnızca, çalışan annenin bakım desteğine yönelik bir ihtiyaç olmadığını, normatif bir pratikten de beslendiğini göstermektedir. Çocuğu kuruma göndermek, çalışan annenin mecburi bir bakım kararı olmasının ötesinde, çocuğun dinî kimliğinin geliştiği ve bu bakımdan çocuğun yetiştirildiği mekânlar olarak algılanmaktadır. Bu da çocuk yetiştirmenin anlamını, kurumlarla iç içe tanımlamayı zorunlu hâle getirmektedir.

Çocuğun yetiştirilmesi, eğitimli, bilinçli annenin tam zamanlı bir çocuk bakım pratiği benimsemesi yerine, profesyonel kurumlarla paylaşılan bir görev hâline gelmektedir. Bu noktada bakım emeğinin aile dışılaşması, "çocukların ihtiyaçları ve annelik sorumlulukları arasındaki çağrışım"ın (Miller, 2010: 252) yeniden düşünülmesine imkân vermektedir. Çocuğa bakmak, eğitmek ve yetiştirmek yeniden tanımlanırken; annelik deneyimi de buna mutabık inşa edilmektedir. Çocuk için doğru kurumu seçmek ve çocuğu geleceğe hazırlayan bir bakıma/eğitime yöneltmek, annelik görevi hâline gelmektedir. Annelik ile öğreticiliğin ayrıştığı bu zeminde, çocuk yetiştirirken sevgi kadar uzmanlık da gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, çocuk bakımının daha büyük oranlarda kurumsallaşmasının zeminini oluşturmaktadır. Kuruma giden çocuk sayısı arttıkça, erken yaşta kurum/okul eğitimi almak, çocukluğun yeni bir veçhesi hâline gelmektedir.

Çocuk bakımına yönelik bu tutumların, mütedeyyin kadınlar bağlamında gerçekleşmesinin oldukça anlamlı olduğu belirtilmelidir. Nitekim literatürde, mütedeyyin kadınları annelikle tanımlayan dinî söylemler (Uraler, 2011; Koytak, 2012) öne çıkmaktadır. Katılımcılar, çalışma hayatına yükledikleri anlam örüntüleri -temelde bireysel üretkenlik- ve çocuklarını kuruma gönderme tercihinde bulunmalarıyla hegemonik annelik söylemlerinin algısından sıyrılarak kendi annelik algılarını inşa etmektedir. Anne dışı bakıma yönelik içsel müzakereler sürmekle beraber, katılımcı anneler yaşadıkları çağın dayattığı ikilemleri yapısal koşullara bağlamakta; kültürel ikilemleri ise rasyonel ve meşru söylemlere bürümektedir. Bu nokta mütedeyyin kadınlara yüklenilen annelik rollerinin daha fazla tartışılması gerektiğini göstermektedir. Nitekim katılımcılar, mütedeyyin kadına atfedilen öncelikli rolleri aşındırmaktadır.

Çocuk bakımı, mevcut kurumların ve rollerin çözüm üretemediği bir yapısal gerilimin sonucu olarak farklılaşmaktadır. Bu geçiş, toplumsal sistem açısından işlevsel bir sonuç doğurmaktadır. Kadının kamusal alanda var oluşunu sürdürmesini ve bakım emeğindeki yalnızlaşmanın hafifletilmesini sağlamaktadır. Böylelikle çift gelirli aile modellerinin kurulması ve aile hayatının sürdürülmesine imkân oluşmaktadır. Çocuk bakımında toplumsal dayanışmanın zayıflaması, kurumlara dayalı yeni dayanışma biçimlerini ortaya çıkarmaktadır.

Bu noktada, çocuğun kreş ve anaokulu gibi kurumlara gönderilmesinin, yapısal fırsatlar ve kısıtlamalar (Colomy, 1985: 135) çerçevesinde de değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu da katılımcı annelerin, anne olduktan sonra işe dönme süreçleri ve çocuğu bakım kurumuna göndermeye karar verme süreçlerinde açığa çıkmaktadır. Katılımcılar arasındaki K3, K15, K19, K20, K25, ekonomik gerekliliklerden dolayı anne olduktan sonra işe dönmek zorunda kalarak, yapısal kısıtlamaların etkisiyle çocuklarını kuruma bırakmışlardır. Kendilerini kamusal üretimle var etmek isteyen diğer katılımcılar, kurum bakımının avantajlarına odaklanarak kararlarını meşru ve rasyonel bir zemine taşımaya çalışmışlardır. Böylelikle kurum bakımı, belirli ölçülerde yapısal bir fırsat olarak kullanılmıştır.

Çocuk bakımının aile dışılaşması, aynı zamanda, kadınların bakım hizmetlerini kullanma süreçlerinde geliştirdikleri müzakere biçimleri ve yeni kültürel kodlar üretme biçimleridir. Ama bu süreç, normatif gerilimleri de içermektedir. Katılımcılar, çocuk bakımının aile dışılaşmasını meşru ve rasyonel bir zemine taşımakla beraber, bu karara yönelik arafta kalma hâli ve tam bir aile dışılaşmanın gerçekleşmesine yönelik ikilemler ortadan kalkmamıştır. Nitekim, aile dışılaşma süreci, -buna imkân varsa- genel olarak aşamalı bir şekilde gerçekleşmektedir. Katılımcıların yarı zamanlı çalışma imkânı kullanmaları, annelikle uyumlu bir istihdam biçimi aradıklarını göstermektedir. Yarı zamanlı, esnek çalışma gibi modeller, anneliği kamusal üretkenlikle sürdürebilmenin bir yolu olarak tercih edilmektedir. Benzer şekilde, katılımcıların dinî değerlere bağlı ve kendi yaşam tarzlarına yakın kurumları tercih etmeleri, aile dışılaşma sürecinde annelerin yaşadığı normatif gerilimleri azaltan bir strateji olarak görülmelidir. Dinî kimlikli kurumlar, annelerin gerilimli alanlardan sıyrılarak içsel bir rahatlamaya kavuşmasını, güven duygusunun pekişmesini ve çocuğu kuruma bırakma kararını daha rahat içselleştirmesini sağlamaktadır; böylelikle çocuk bakımının aile dışılaşmasına daha yumuşak bir geçiş sağlama imkânı vermektedir.

Çocuk bakımının aile dışılaşmasına yönelik bu süreçler, katılımcı annelerin tam bir aile dışılaşmayı benimsemek yerine, süreli aile dışılaşma eğilimine sahip olduklarını ve bunu istediklerini göstermektedir. Çocuk bakımını belirli bir yaşa kadar –en azından iki yaşına kadar, ortalama olarak üç yaşına kadar- aile içinde sürdürmek ve çocuğu kuruma imkânlar ölçüsünde daha kısa sürelerle bırakmak, süreli aile dışılaşma eğilimini yansıtmaktadır. Katılımcı annelerin yarı zamanlı veya esnek çalışma modellerine katılımı da süreli bir aile dışılaşmaya yönelik eğilimi göstermektedir. Bununla beraber, Türkiye bağlamında çocuk bakımının aile dışılaşmasını sınırlayan bir etken, bakım tercihinin ailelerin ekonomik gücüyle ilişkisidir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun çocuklarını özel kreşlere göndermiş olması, çocuk bakımında ekonomik sorumluluğu ailelerin üstlendiğini göstermektedir. Ailenin ekonomik sorumluluğunun sürmesi, aile dışılaşmaya yönelik değerlendirmelerde dikkate alınmalıdır.

Çocuk bakımının aile dışılaşma süreci, kadın özgürleşmesi ile anneliği uyumlu hâle getirme imkânına dair bir tartışma zemini de oluşturmaktadır. Bu tartışmayı yaparken, kadınların tercihlerinin heterojenliği dikkate alınmalıdır. Bu noktada kadınların tercihlerinin, özgür mü yoksa biçimlendirilmiş mi olduğuna da dikkat edilmelidir. Annelerin çalışmasına dair kültürel dirençler yahut çalışan kadınlara atfedilen toplumsal değerin kültürel bir baskı biçimine dönüşmesi, kadınların tercihlerini biçimlendirme riski taşımaktadır. Aynı zamanda, kadınların ücretli emeğe mecburi koşulların sonucu olarak katılmaları da kadınların bağımsız tercihlerini gölgelemektedir. Bu araştırmanın bulguları, katılımcı annelerin çalışma hayatına katılarak özneleşme süreçlerini inşa etmeyi tercih ettiklerini, aynı zamanda anne olma arzusunu sürdürdüklerini ortaya koymuştur. Katılımcılar, bireysel özgürleşmelerini sürdürmekle beraber, anneliği bu alana konumlandırmak istemektedir. Çocuk bakımının aile dışılaşma süreci de annelikle uyumlu bir yaşam biçimini sürdürme isteklerinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, kadınların çalışma kararına yönelik anlam örüntülerinin, bakımın aile dışılaşmasına yönelik değerlendirmelerde dikkate alınması gerekmektedir. Böyle bir zeminde, çocuk bakım tercihlerinin heterojenliği, kadınların tercihlerinin heterojenliliğine bağlı olarak görünür olmaktadır. Hakim'in (2011: 181) kadınların hayat tarzı tercihlerine yönelik çalışmasında ortaya koyduğu şekilde ev merkezli, iş/kariyer merkezli veya iş-aile hayatı arasında uyum arayan kadınların tercihleri, çocuk bakım tercihlerini heterojenleştirecektir.

Bu noktada, araştırmanın örneklemini oluşturan çalışan mütedeyyin annelerin, eğitim düzeyi yüksek ve kentli olduğuna dikkat edilmelidir. Eğitim düzeylerinin bir çıktısı olan bir mesleği sürdürmek, çalışma hayatında kalmayı daha istikrarlı hâle getirmektedir. Katılımcıların, hayatın belirli bir döneminde çocuk sahibi olup, sonrasında kendine yaptığı yatırımı, kamusal alanda özneleşme biçimini sürdürmek isteyen kadınlar kategorisi oluşturduğu söylenebilir. Benzer şekilde çocuk sahibi olmak ve çocuk bakmak, hayatın belirli bir dönemine hasredilmek istenmektedir. Diğer taraftan, kadınların ücretli emeğe katılmaları, kendilerini kamusal alanda var etmenin özgür bir biçimi olarak konumlansa bile, ücretli emeğin zorunluluklarıyla -

çalışma hayatına belirli süreler haricinde ara verememe gibi- yüzleşmeyi de ifade etmektedir. Bu bakımdan gerek ekonomik zorunluluklar açısından gerek kamusal üretkenliğini sürdürmek açısından, çocuk bakımında kurumları tercih etmek işlevsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu işlevsel zorunluluk, kadın rollerinin farklılaşmasına uyum sürecinde, normatif müzakerelerle beraber gelişmektedir. Bu müzakereler, çocuk bakım kurumlarının geri döndürülemez bir şekilde çocukluğu ve çocuk bakımını biçimlendirme gücüyle beraber ele alınmalıdır.

Diğer taraftan, çocuk bakımının gerçekleşme biçimine yönelik tercihler, ailelerin bireysel olarak başa çıkmaları gereken bir kriz hâlidir. Kadın rollerindeki farklılaşma sürecinde, kadınların mesleki kararlarına bağlı bir yaşam biçimine yönelmesi, aileleri kendi başa çıkma stratejilerine yöneltmektedir. Kadınların erkekler gibi hayat boyu ücretli emeğe katılması, çocuk bakım stratejileri üretmelerini gerektirmektedir. Geleneksel bakım biçimlerinin işlevsizleşmesi, kurumsal çözümleri beraberinde getirmektedir. Kurumsal çözüm, anne ve babanın ücretli emek piyasasına katıldığı bir aile modelinde, bir nevi kendisini dayatmaktadır. Özgürleşen bireyler, emek piyasasına bağımlı hâle gelmekte; bireysel konumlar, standart ve kurumsal konumlara bağlanmaktadır (Beck, 2011: 197-198). Bireyselleşmeyi yeniden tanımlayan Beck'in (2011: 200) vurguladığı şekilde, bireyselleşme hayatın her alanında piyasaya bağımlılığa dönüşmektedir. Bu anlamıyla bireyselleşme, bireylere standart bir hayat biçimi dayatmakta ve onları kurumsal alanlara göre biçimlendirmektedir.

Hayatın kurumsal konumlanmalara bağlı olduğu günümüz dünyasında, çocuk bakımının aile dışılaşmasının, daha geniş bir kurumsallaşma olarak gerçekleşmeyi sürdürmesi muhtemeldir. Nitekim çocuk bakımının kurumsallaşması, yapısal gerilimlerin bir tezahürü olarak, kaçınılmaz bir şekilde yerleşen bir bakım tercihi hâline gelmektedir. Çocuk bakımında kurumların tercih edilmesi, çocukluk dönemi açısından da işlevsel imkânları beraberinde getirmektedir. Çocukların kurumsal bir hayat biçimine eklemlenmesinin beraberinde getirdiği riskler ise çok katmanlı bir şekilde değerlendirilmeyi beklemektedir.

Bu değerlendirmelerin ışığında, çocuk bakımının süreli aile dışılaşma sürecinin, kadınların kamusal alandaki rollerine uyum sağlamalarına alan açtığını ve bu uyumun aile kurumunun sürdürülebilirliğini desteklediği söylenebilir. Bu süreç, toplumsal hayatın istikrarını korumaya, -belirli derecelerde- katkı sağlamaktadır. Bu istikrarın mahiyeti, kadınların kendi rollerini tanımlama biçimi ve hayat tarzı tercihleriyle de ilişkilidir. Çalışma hayatını sürdürme çabasında olan kadınlar açısından, çocuk bakımında kurumsal desteğin olması ve kurumsal konumlara dayalı aile düzenleri kurmak, toplumsal sistem içerisinde işlevsel bir çözüm arayışını yansıtmaktadır. Bu bakımdan, farklı hayat tarzı tercihleri olan kadınlar açısından, çocuk bakımının gerçekleşme biçiminin, toplumsal sistemle işlevsel uyumunu da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Daha öz bir ifadeyle, çocuk bakım tercihlerinin ve çocuk bakımının aile dışılaşma sürecinin, yapısal zorunlulukların yanı sıra, normatif ve kültürel çatışma ile uyum süreçleri dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Bu araştırma, İstanbul'da yaşayan, eğitimli, 32 çalışan mütedeyyin annenin çocuk bakımını aile dışı sürdürme deneyimlerine odaklanmıştır. Öncelikle çalışan mütedeyyin annelerin, çalışma hayatına yükledikleri anlam örüntüleri açığa çıkartılmış, sonrasında çalışan anne olma deneyimleri üzerinden çalışma hayatına ve anneliğe yüklenen anlam örüntüleri ayırt edilmiştir. Bu bağlamda, çalışan mütedeyyin annelerin, çocuk bakımını aile dışında sürdürme ve çocuklarını kuruma gönderme deneyimlerine odaklanılmıştır.

Katılımcıların çalışma hayatına katılmalarına içkin anlam örüntüleri, çalışma hayatının pozitif anlamlarla kodlandığını ortaya çıkarmıştır. Çalışma hayatında içsel bir tatmin bulmak, kazanılmış statüyü korumak ve yüksek eğitim düzeyinin çıktılarını görmek istemek, çalışma hayatına yönelik pozitif anlam örüntüleridir. Metropolde çift gelirli bir aile kurmanın gerekli olduğunu belirten katılımcılar bile çalışma hayatına katılmalarını, bireysel üretkenliklerini gerçekleştirme yolu olarak kurgulamaktadır. Diğer taraftan, çalışan kadınlara atfedilen saygınlık, kadınların ekonomik ve sosyal sermayelerine daha fazla tutunmalarına yönelik söylemler üretmektedir. Çalışan kadınlara atfedilen saygınlığın, kültürel bir koda dönüştüğü görülmektedir.

Çalışan mütedeyyin anneler, kadın ve anne olmayı ayrıştırmaktadır. Katılımcılar çalışma hayatında yer alarak kamusal üretkenliklerini sürdürmelerini, özneleşme biçimi olarak yansıtmaktadır. Katılımcılar aynı zamanda anne olma arzusunu sürdürmekte ve annelik görevlerini önemsemektedir. Çalışan bir kadın olmak ile çalışan bir anne olmanın ayrıştığı bu denklemde, annelik, sadece ev içiyle sınırlandırılmış bir görev olarak değil, aynı zamanda bireysel üretkenliğin gerçekleştirildiği diğer alanlarla beraber inşa edilmektedir. Anne olduktan sonra çalışma hayatını sürdürmeye yönelik eğilim, çalışan kadınının kültürel olarak saygınlık ve üretkenlikle kodlanmasıyla da ilişkilidir. Çalışan kadının bireysel kazanımları, anne olduktan sonra da sürdürülmesi gereken bir sermaye biçimi olarak kodlanmaktadır. Bu algılar, annelikle ilgili kültürel normları esnetmektedir.

Çalışma hayatına katılmaya yönelik anlam örüntüleri ve çalışma hayatı ve anneliği bir arada sürdürme arzusu, kadın rollerinin farklılaşma yönünü göstermektedir. Kadın rollerindeki farklılaşma süreci, toplumsal sistemde uyum ve çatışma alanları ortaya çıkarmaktadır. Bu uyum ve çatışma noktaları, annelik ve çocuk bakımının gerçekleşme biçimlerinde kendini göstermektedir. Katılımcıların anne olduktan sonra işe dönme ve çocuklarını kuruma göndermeye karar verme süreçleri, kadın rollerinin farklılaşmasına uyum sürecinde yaşanan normatif çatışmaları da görünür kılmaktadır.

Annelikle ilgili normatif çatışmalar, yapısal koşulların ürettiği gerilimler kadar, modern kadının hem üretkenlik hem iyi anne olması gerektiğine yönelik süper kadın/süper anne algılarının da bir tezahürüdür. Katılımcı anneler, bu normatif beklentileri sorgulayarak bir anlam üretmeye çalışmaktadır. Anneliği tam zamanlı anne bakımı olarak inşa eden söylemler, katılımcıların düşünce yapısında ve yaşam biçiminde sınırlı bir biçimde karşılık bulmaktadır. Çalışma hayatının annelikle çatıştığına yönelik fikirler de sorgulanmaktadır. Katılımcılar, çalışma hayatı ve anneliği beraber sürdürme tercihlerini değil, anneliğe ve çalışma hayatına ilişkin rollerini bir arada sürdürmelerini zorlaştıran yapısal koşulları sorgulamaktadır. Bakım emeğinde ve sorumluluğunda yalnızlaşmak, kent yaşamında dayanışma boşlukları, toplumsal iş bölümünün geleneksel bir biçimde sürmesi, sorgulanan ana temalardır.

Çocukları kuruma gönderme kararı hem rasyonel ve meşru bir zemine konumlandırılmakta hem de normatif gerilimleri ortaya çıkarmaktadır. Çocuk bakımını aile içinde sürdürmek ile kurum bakımıyla sürdürmek arasında yaşanan ikilemler, çocuğun yaşına ve ihtiyaçlarına yönelik algılara göre aşılmaya çalışılmaktadır. 0-2 yaş aralığındaki dönemde, sevgi ve bağlanma ihtiyacına dayandırılarak, -tam zamanlı anne bakımı ve büyük ebeveyn bakımı şeklinde- aile içi bakım daha fazla tercih edilmektedir. Çocuğun üç yaşına gelmesinden itibaren, aile dışı bakıma yönelim ortaya çıkmaktadır.

Bir aile dışılaşma olarak kurum bakımına yönelim, temelde çocukların sosyalleşme ihtiyacına bağlanmaktadır. Çocukluk hayatının bireyselleşmesiyle ilişkili

bu ihtiyaç, çocukların akran temelli sosyalleşme ihtiyacının resmî mahalle hüviyetindeki kurumlarda karşılanmasını sağlamaktadır. Kurumlar aynı zamanda, çocukların bireyselleşmesini destekleyen mekânlar olarak konumlanmaktadır. Modern birey inşası, çocukluk döneminde kurum bakımıyla beraber inşa edilmektedir. Çocuğun kuruma gönderilmesi, çağdaş annelik pratikleriyle uyumlu bir bakım şekli olarak da sunulmaktadır. Buna göre anneler, çocukları için doğru kararları almakla görevlidir. Çocukları için doğru kurumu seçen anneler, kendi çocuk yetiştirme tarzlarına yakın kurumlar sayesinde, çocuklarını pedagojik annelik biçimleriyle büyütmektedir. Aynı zamanda kurumlar, çocuğun sadece bakımı açısından değil, eğitimi açısından da rasyonelleştirilmektedir. Temelde çocuğun güvenli ve mutlu bir ortamda bakılması önemsenmekle beraber, özellikle üç yaşından itibaren çocuğun kurumlarda aldığı eğitim de öne çıkmaktadır. Bakım ve eğitimin bir araya getirildiği bu zeminde, çocuk yetiştirmek kurumlarla beraber yürütülen bir sürece dönüşmektedir.

Çocuk bakımının aile dışılaşma süreci, yapısal koşulların dayattığı bir bakım şekli olarak ortaya çıkmaktadır. Ama aynı zamanda, anneliğin ve çocukluğun yeni bir yüzü olarak meşrulaştırılmakta ve rasyonelleştirilmektedir. Çocukların kuruma gönderilme sürecinde, modern annelerin ikilemleri de açığa çıkmaktadır. Bu çalışmadaki mütedeyyin annelerin kurum bakımını deneyimleme biçimleri hem normatif çatışmaların göstergesidir hem de normatif gerilimleri aşma çabasını yansıtmaktadır.

Bu süreçte, bu çalışmadaki mütedeyyin kadınların kendi rollerine ilişkin algıları dönüşmekte; bu dönüşüm, çocuk bakımıyla ilgili hegemonik kültürel kodları da yeniden biçimlendirmektedir. Buna göre, katılımcılar, aile içi rollerini, diğer toplumsal rollerinden öncelikli konumlandırmak yerine, birbiriyle bütünleştirme çabasındadır. Annelik, bireysel hedefler ve ücretli emek piyasasının koşullarıyla birlikte yeniden tanımlanmaktadır. Annelik, çocuğu belirli bir yaşa -özellikle iki yaşa- getirene kadar tam zamanlı sürdürülmeye çalışılan bir pratik olmakla beraber, sadece ev merkezli bir görev olarak değil; kadınların bireysel üretkenlikleriyle sürdürülen bir yaşam deneyimi olarak kurgulanmaktadır. Katılımcılar, ekonomik ve sosyal

sermayelerini, sadece iyi bir anne, iyi bir eş olmak açısından değil; üretken ve başarılı bir birey olarak var olmak açısından önemsemektedir. Katılımcıların aile içi ve dışındaki rollerine yönelik bu algıları, içsel motivasyonları kadar dışsal söylemlerle de şekillenmektedir. Katılımcılar, aile içi bakım emekleriyle değil, üretkenlik ve başarıyı yansıtan diğer toplumsal rolleriyle saygınlık kazanmaktadır.

Çocuk bakımının dönüşüm süreci, mütedeyyin kadınların rollerinin dönüşmesine yönelik süreçle beraber düşünülmelidir. Aynı zamanda, bakım kurumlarının kurumsal işlevleriyle beraber değerlendirilmelidir. Buna göre, çocuk bakımının aile dışılaşması, işlevsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Çocuk bakımının dönüşüm süreci, normatif bir müzakereyi beraberinde getiren yapısal bir dönüşümün işaretidir. Bu çalışma, bu sürecin, mütedeyyin kadınların perspektifinden tam bir aile dışılaşma yerine süreli biçimlerde gerçekleşen bir aile dışılaşma eğilimi gösterdiğini; bu eğilimin de aile kurumunu destekleyici bir işlev gördüğünü ortaya koymuştur.

Bu noktada, araştırmanın ortaya çıkardığı yeni meseleler ve bunların sosyal politikaya yansıması gereken boyutları ayırt edilmelidir:

Çocuk bakımının (süreli) aile dışılaşma süreci, kadınların çalışma hayatına katılmasına yönelik anlam örüntüleri, bireyselleşme ve kurumsal konumlanmalara bağlı yaşam biçimlerinin oluşması gibi zamanın ruhunu yansıtan süreçlerle beraber değerlendirilmelidir. Nitekim bu araştırma, çocuk bakımının aile dışılaşmasının, annenin çalışmasından bağımsız bir tercih hâline gelme potansiyelinin de araştırılması gerektiğini göstermektedir. Tam zamanlı kurum bakımını kullanmak, çalışan annelerin bir yönelimi olmakla beraber, kurum bakımına ilişkin anlam örüntüleri, çalışmayan anneler açısından da kurumların işlevselliğini araştırmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bakımın aile dışılaşmasıyla ilgili süreçlerin, farklı sosyoekonomik ve eğitim düzeylerine sahip kadınların deneyimlerine odaklanarak da araştırılması gerekmektedir. Diğer taraftan, aile dışılaşmanın boyutlarını çok yönlü tartışabilmek açısından, çift gelirli aile modeli ile çift kariyerli aile modeli arasındaki ayrımlar da dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede, bakımın aile dışılaşma sürecinde, çocuk

bakımına ilişkin kültürel normları dönüştürme potansiyelinin açığa çıkartılması gerekmektedir.

Bakımın aile dışılaşmasının gerçekleşme biçimlerinin, kadınların tercihlerindeki heterojenliklerle beraber ele alınmasına dikkat edilmelidir. Aile dışılaşma kavramına ilişkin tartışmalar, ekonomik ve sosyal aile dışılaşmayı ayırt etmiştir. Bu bakımdan, ekonomik aile dışılaşma, kadınların yalnızca ücretli emeğe katılmalarıyla değil, bakım emeğinin ücretlendirmesiyle de gerçekleşebilir. Benzer şekilde, tam zamanlı bir aile dışılaşma yerine, süreli bir aile dışılaşmayı tercih eden kadınların tercihleri de dikkate alınmalıdır. Kadınların tercihlerindeki farklılıkları ve bu farklılıklar etrafında bakım emeğinin gerçekleşme biçimlerinin araştırılması ve bunlara paralel aile politikaları geliştirilmesi önem taşımaktadır. Bununla beraber, kadın rolleri ve çocuk bakımıyla ilgili ortaya çıkan tespitlerin daha bütüncül ve anlamlı hâle gelmesi açısından, erkekliğin de çalışılması gerekmektedir. Erkek/baba rollerindeki dönüşümler, erkekliğe/babalığa dair normatif beklentiler ailenin dönüşümüyle ilişkili araştırılması gereken temel meselelerden biridir.

Çocuk bakımının aile dışılaşma sürecinin, doğurganlıkla ilişkisi de dikkate değer diğer bir noktadır. Bakımın aile dışılaşması, çocuk sahibi olmaya ilişkin karar ve motivasyonları biçimlendirmesi bakımından değerlendirilmelidir. Aile dışılaşma kavramlaştırması, bakım sorumluluğunun devlet, piyasa, eş/baba ve diğer kadınlarla sağlandığı bir çerçevenin tartışılması gerektiğini göstermektedir. Ailenin bakım sorumluluğunu paylaşmaya yönelik politikalar, bu çerçeve dikkate alınarak geliştirilmelidir. Bu noktada ailenin ekonomik sorumluluğunu paylaşan ve ebeveynlerin desteklendiği politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Aile dışı bakım olanakları tercih edildiğinde, çocuk bakımına ilişkin normatif beklentilerin dönüştüğü ve dönüşeceği zemin de dikkate alınmalıdır.

Neticede bu çalışmada aile dışılaşma kavramı, hipotetik bir sorgulama amacıyla da kullanılmıştır. Bakımın aile dışılaşmasına ilişkin tartışmalar, çocuk bakımı, yaşlı bakımı gibi mevzular başta olmak üzere ailenin serencamını değerlendirmek açısından kıymetlidir. Aile dışılaşmanın çeviri örnekleri ve sürece

ilişkin farklı değerlendirmelerin daha kapsamlı bir biçimde tartışılması gerekmektedir. Böylelikle kavramın analitik potansiyeli de açığa çıkabilecek; ailenin dönüşümünü tartışmaya yönelik bir çerçeve daha oluşabilecektir.

KAYNAKÇA

Abbasoğlu Özgören, Ayşe: "Türkiye'de Kadın İstihdamının Önündeki Demografik Zorluklar: Doğurganlık Davranışları ve Bağlam", **Emek Beden Aile: Türkiye'de Kadınlık Halleri**, Haz. Taylan Acar, Şemsa Özar, 49-85, İstanbul, Metis Yayınları, 2021.

Aktaş, Cihan: **Şehrazat Balkonda: denemeler**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2023.

Akyol, Aylin, Arslan, Mahmut: "The Motherhood Experiences of Women Employees: An Interpretive Field Study in Turkey", **Ege Akademik Bakış Dergisi,** C. XX, No: 4, 2020, s. 265-281.

Aldan, Altan, Öztürk, Selcen: Kadın İşgücüne Katılımında Artışın Belirleyicileri: Kuşak Etkisinin Ayrıştırılması, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Çalışma Tebliği No: 19/05, 2019.

Alexander, Jeffrey, Colomy, Paul: "Neofunctionalism Today: Reconstructing a Theoretical Tradition", **Neofunctionalism and After,** Jeffrey C. Alexander, Oxford, Blackwell, 1998.

ASHB: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, "Türkiye'de Kadın", Ankara, 2023.

ASHB: Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2024-2028. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2024.

Aycan, Zeynep: "Türkiye'de Meslek Sahibi Kadınların Kariyer Gelişimi", **İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür: Farklı Bakış Açıları**, yay. haz: Defne Karakaya, Hazel Bahar, 299-310, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2018.

Badinter, Elisabeth: **Kadınlık mı Annelik mi?,** Çev. Ayşen Ekmekci, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Beck, Ulrich: **Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru,** Çev. Kâzım Özdoğan, Bülent Doğan, İstanbul, İthaki Yayınları, 2011.

Bora, Aksu, Üstün, İlknur: **Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler**, İstanbul, Tesev Yayınları, 2005.

Bütün, Melek: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Çocuk Bakım Hizmetleri: Farklı Ülke Uygulamaları, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2010.

Büyükcoşkun, Seyhan: "Kadın İstihdamının Doğurduğu Sosyal Politika Sorunları: Anne-Dışı Bakım Sorunu ve Türkiye'nin Kadın İstihdamı

Politikası", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, 2014.

Cindoğlu, Dilek: **Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar,** İstanbul, Tesev Yayınları, 2010.

Colomy, Paul: "Revisions and Progress in Differentiation Theory", **Differentiation Theory and Social Change: Comparative and Historical Perspectives,** Ed. Jeffrey Alexander, Paul Colomy, 465-495, New York, Columbia University Press, 1990.

Colomy, Paul: "Uneven Structural Differentiation: Toward a Comparative Approach", **Neofunctionalism: Key Issues ın Sociological Theory,** Ed. Jeffrey C. Alexander, Jonathan Turner, 131-156, California, Sage Publications, 1985.

Creswell, John W.: **Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni**, Çev. Ed. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, 3. bs., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2013.

Çaha, Havva, Aydın, Sare, Çaha, Ömer: **Değişen Türkiye'de Kadın: Türkiye'de Kadının Sosyo-Kültürel, Ekonomik ve**

Siyasal Durumu, İstanbul, KADEM, 2014.

Çarkoğlu, Ali, Kalaycıoğlu, Ersin: Türkiye'de Aile, İş ve Toplumsal Cinsiyet, 2013.

Çayır, Kenan: "İslamcı Bir Sivil Toplum Örgütü: Gökkuşağı İstanbul Kadın Platformu", **İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması,** Nilüfer Göle vd., 41-67, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.

Dildar, Yasemin: "Patriarchal Norms, Religion, and Female Labour Supply: Evidence From Turkey", **World Development**, C. LXXVI, 2015, s. 40-61.

Dillaway, Heather, Paré, Elizabeth: "Locating Mothers How Cultural Debates About Stay-at-Home Versus Working Mothers Define Women and Home", **Journal of Family Issues,** C. XXIX, No: 4, 2008, s. 437-464.

Dow, Marie Dawn: "Integrated Motherhood: Beyond Hegemonic Ideologies of Motherhood", **Journal of Marriage and Family,** C. LXXVIII, 2016, s. 180–196.

Esping-Andersen, Gøsta: **Social Foundations of Postindustrial Economies,** Oxford University Press, New York, 1999.

Esping-Andersen, Gøsta: **Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak**, Çev. Selin Çağatay. İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

Gezer Tuğrul, Yasemin: "Dindar Kadınların Annelik Algısı: Reçel Blog ve Müslüman Anneler Blogunun Karşılaştırmalı Analizi ", **Fe Dergi,** C. X, No: 2, 2018, s. 71-84.

Giddens, Anthony: **Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum,** Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, Say Yayınları, 2010.

Göle, Nilüfer: "Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak", **İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması,** Nilüfer Göle vd., 19-40, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.

Gündüz-Hoşgör, Ayşe, Smits Jeroen: Variation in Labor Market Participation of Married Women in Turkey, Women's Studies International Forum, C. XXX1, No: 2, 2008, s. 104-117.

Hakim, Catherine: "Competing family models, Competing social policies", **Family Matters**, Australian Institute of Family Studies, No: 64, 2003, s. 52-61.

Hakim, Catherine: "Women's Lifestyle Preferences in the 21st Century: Implications for Family

Policy", **The Future of Motherhood in Western Societies: Late Fertility and its Consequences,** Ed. Gijs Beets, Joop Schippers, Egbert R. te Velde, 177-195, London, Springer, 2011.

Hattery, Angela: **Women, Work, and Family: Balancing and Weaving**, London, Sage Publications, 2001.

Hays, Sharon: **The Cultural Contradictions of Motherhood,** New Haven, Yale University Press, 1996.

İKGPRO, MEB, UNICEF, ÇSGB: Türkiye'de Erken Çocukluk Eğitimi Sektörünün Sistematik Analizi**,** Genişletilmiş Özet, 2024.

İlkkaracan, İpek: "Why so Few Women in the Labor Market in Turkey?", **Feminist Economics,** C. XVIII, 2012, s. 1-37.

İlyasoğlu, Aynur: **Örtülü Kimlik: İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Öğeleri**, 4. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2013.

Johnston, Deirdre D., Swanson Debra H.: "Constructing the "Good Mother": The Experience of Mothering Ideologies by Work Status", **Sex Roles,** C. LIV, 2006, s. 509-519.

Koytak, Necla: "Çocuk Yetiştirmede Annelik Rolü", **Dinî ve Toplumsal Boyutlarıyla**

Cinsiyet, Ed. M. Faruk Bayraktar, 313-334, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2012.

Kütük-Kuriş, Merve: "Zamanın Müteşebbis Ruhunun Peşinde Anne ve Eş Olmak: Moda Tutkunu Genç Mütedeyyin Kadınların İş ve Aile Hayatı Deneyimleri", **Emek Beden Aile: Türkiye'de Kadınlık Halleri**, Haz. Taylan Acar, Şemsa Özar, 49-85, İstanbul, Metis Yayınları, 2021.

Leitner, Sigrid, Lessenich, Stephan: " In (Dependence) as dependent variable: conceptualizing and measuring 'de-familization'", **Investigating Welfare State Change: The 'Dependent Variable Problem' in Comparative Analysis,** Ed. Jochen Clasen, Nico A. Siegel, 244-260, Edward Elgar Publising, 2007.

Lohmann, Henning, Zagel, Hannah: "Family policy in comparative perspective: the concepts and measurement of familization and defamilization", **Journal of European**, Social Policy, C. XXV1, No: 1, 2016, s. 48-65.

Lou O'Neil, Mary, Çarkoğlu, Aslı: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması, 2022.

Mansur, Raul: **Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emeği: Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayiinde Yeni Üretim Süreçleri ve**

Kadın İşgücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri, Ankara, T.C. Başbakanlık Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 1999.

Mathieu, Sophie: "From the Defamilialization to the "Demotherization" of Care Work", **Social Politics**, 2016, C. XXIII, No: 4, s. 576-591.

Michon, Piotr: "Familisation and defamilisation policy in 22 European countries", **Economics and Business Review**, VIII, No: 1, 2008, s. 34-54.

Miller, Tina: **Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler**, Çev. Gül Tunçer, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Moreno Luis: "'Süper Kadınlar' ve Akdeniz Refahı", **Sosyal Politika Yazıları,** Çev. Burcu Yakut-Çakar, Utku Barış Balaban der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, 375-395, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Neuman, W. Lawrence: **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar,** Çev. Sedef Özge, C. I, Ankara, Yayınodası, 2014.

Okutan, Birsen Banu: **Türkiye'de Popüler Kültür Din ve Kadın: Marjinalizasyondan Entegrasyona**, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2013.

Okutan, Birsen Banu: "Kamusal Alanın Konukları Kadınlar: Kadın Kimliği Örneği (1995-1999)", **İslamcılık Araştırmalarında Yeni Bakışlar,** Ed. Lütfi Sunar, Büşra Bulut, 61-92, İstanbul, İlem Yayınları, 2022.

Özar, Şemsa: "40 Yıl Önce 40 Yıl Sonra Türkiye'de Kadın Emeği", **Emek Beden Aile: Türkiye'de Kadınlık Halleri,** Haz. Taylan Acar, Şemsa Özar, 9-26, İstanbul, Metis Yayınları, 2021.

Özbay, Ferhunde: "Kadınların Ev İçi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme", **Kadın Emeği: Seçme Yazılar,** Haz. Şemsa Özar, 153-178, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.

Özbay, Ferhunde: "Kırsal ve Kentsel Kesimlerde Kadın Emeği", **Kadın Emeği: Seçme Yazılar,** Haz. Şemsa Özar, 129-145, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.

Özbay, Ferhunde: "Türkiye'de Kırsal/Kentsel Kesimde Eğitimin Kadınlar Üzerine Etkisi", **Kadın Emeği: Seçme Yazılar,** Haz.: Şemsa Özar, 77-105, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.

Pekel Uludağlı, Nilay: "Yaşam Boyu Gelişim", **Kadın Psikolojisi ve Toplumsal Cinsiyet: İnsan Deneyiminin Yarısı ve Daha Fazlası,** Çev. Ed. Şeyda Türk, 9.

Basımdan çeviri, 151-179, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.

Pollak, Otto, Kelley, Nancy L.: "Dual Career Families And Their Children", **International Journal of Sociology of the Family**, C. XII, No: 2, 1982, s. 285-292.

Sahlar, Fatma Senem, Üstündağ Meltem: "Working mothers: Intensive mothering and Momism", **Life Skills Journal of Psychology**, C. IV, No: 7, 2020, s. 115-125.

Sencer Atasoy, Burak: "Female Labour Force Participation in Turkey: The Role of Traditionalism", **The European Journal of Development Research,** C. XXIX, 2016, s. 675-706.

Soyseçkin, İdil Safiye: "Balance between Work and Family Life: Middle Class Working Mothers in Turkey", **Fe Dergi**, C. VIII, No: 1, 2016, s. 130-143.

Şişman, Nazife: **Kamusal Alanda Başörtülüler: Fatma Barbarosoğlu ile Söyleşi,** İstanbul, İz Yayıncılık, 2000.

Şişman, Nazife: "'İslâm ve Cinsiyet' Meselesi: Metodolojik Problemler", **Dinî ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II,** Ed. M. Faruk Bayraktar, 63-79, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2012.

Taşkın, Sibel: "Güney Avrupa Refah Rejiminde Kadının İş Gücüne Katılımı: Evde ve İşte Var Olmak Zorunda Kalan "Süper Kadınlar"", **Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi,** C. V, No: 1, 2025, s. 77-100.

te Velde, Egbert R.: "Is Women's Emancipation Still Compatible with Motherhood in Western Societies?", **The Future of Motherhood in Western Societies: Late Fertility and its Consequences,** Ed. Gijs Beets, Joop Schippers, Egbert R. te Velde, 5-15, London, Springer, 2011.

Touraine, Alain: **Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?,** 4. bs., Çev. Olcay Kunal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011.

TÜİK: İstatistik Veri Portalı, 2024. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-October-2024-.

Uğur, Zeynep, Yıldız Emre, Yüksel Raziye: "Türkiye'de Çalışan Kadınların Küçük Çocuklarına Kim Bakıyor?", **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,** C. XXIII, No: 58, 2023, s. 93-128.

UNICEF: The Child Care Transition, UNICEF Innocenti Research Centre Report Card 8, Florence, 2008.

Uraler, Aynur: "Şartları Değerlendirmeksizin Kadının Çalışmaya Zorlanması", **Dinî ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet,** Ed. M. Faruk Bayraktar, 291-298, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2011.

Uttal, Lynet: "Custodial Care, Surrogate Care, And Coordinated Care: Employed Mothers And The Meaning Of Child Care", **Gender & Society**, C. X, No: 3, 1996, s. 291-311.

Ünalan Turan, Sümeyra, Bilgin, Vejdi: "Toplumsal Cinsiyet Ekseninde Din ve Aile İçi Roller", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXIX, No: 2, 2020, s. 459-493.

Yu, Sam Wai Kam vd.: "Developing a 'defamilisation framework' to examine the strategies for promoting the adult worker model and women's welfare in eight European countries", **International Social Work**, C. LXVII, No: 2, 2024, s. 321-333.

EKLER

EK 1: Katılımcı Annelerin Sosyodemografik Bilgileri

Katılımcı No	Yaş	Eğitim Durumu	Mesleği	Eşin Mesleği	Aylık Ortalama Gelir	Kuruma Başlama Yaşı
K1	40	Lisans	4-6 yaş Kur'an Kursu Öğreticisi	Esnaf	95.000 tl ve üzeri	3
K2	36	Yüksek Lisans	Öğretmen	Esnaf	85.000 tl ve üzeri	Büyük: 2
K3	37	Lisans	Okul idarecisi	Okul İdarecisi	64.000 tl ve üzeri	2 buçuk aylık
K4	35	Lisans	Öğretmen	Teknik Uzman	90.000 tl ve üzeri	Büyük: 3
K5	40	Lise	Sekreter (Eşinin iş yerinde)	Esnaf	50.000 tl ve üzeri	En küçük: 4
K6	35	Lisans	Ev Hanımı (Eski Halkla İlişkiler Sorumlusu)	Mühendis	-	Büyük: 4
K7	41	Lise	Muhasebe Personeli	Güvenlik Görevlisi	-	Büyük: 4 Küçük: 4
K8	33	Lisans	Öğretmen	Bilgi İşlem Uzmanı	70.000 tl ve üzeri	Ortanca: 4
K9	39	Lisans	Eğitmen	Tacir	80.000 tl ve üzeri	Büyük: 3
K10	34	Yüksek Lisans	Banka Personeli	Banka Personeli	95.000 tl ve üzeri	3
K11	48	Lisans	Öğretmen	Kamu Personeli	120.000 tl ve üzeri	En küçük: 3
K12	32	Yüksek Lisans	Öğretmen	İnsan Kaynakları Müdürü	86.000 tl ve üzeri	Büyük: 4
K13	35	Lisans	Öğretmen	İmam	74.000 tl ve üzeri	Büyük: 4 Ortanca: 3
K14	35	Lisans	Eczacı	Tıp Doktoru	300.000 tl ve üzeri	Büyük: 4 Ortanca: 3
K15	44	Lisans	Bilgi İşlem Uzmanı	Okul Müdür Yardımcısı	100.000 tl ve üzeri	Büyük: 3 Küçük: 2

K16	28	Lise	Yardımcı Öğretmen/Personel (Okul öncesi)	Memur	-	4
K17	33	Yüksek Lisans	Psikolojik Danışman/Rehberlik Öğretmeni	Akademisyen	90.000 tl ve üzeri	2
K18	37	Lisans	Öğretmen	Endüstriyel Tasarımcı	115.000 tl ve üzeri	Büyük: 3
K19	33	Lisans	Öğretmen	Finans Elemanı	80.000 tl ve üzeri	Büyük: 1
K20	32	Lisans	Öğretmen	Okul Müdür Yardımcısı	70.000 tl ve üzeri	3
K21	28	Lisans	Hemşire	Tacir	150.000 tl ve üzeri	İkisi de 3
K22	28	Lisans	Hemşire	Bakım Onarım Teknisyeni	80.000 tl ve üzeri	Büyük: 3
K23	43	Lisans	Ev Hanımı (Eski Zabıt Katibi)	Mali Müşavir	65.000 tl ve üzeri	Büyük ve ortanca: 2
K24	37	Lisans	Kur'an Kursu Öğreticisi	Din Görevlisi	82.000 tl ve üzeri	Büyük: 4
K25	30	Lisans	Hemşire	Yazılım Uzmanı	100.000 tl ve üzeri	2
K26	32	Lisans	Özel Öğretmen	Personel Şefi	65.000 tl ve üzeri	Büyük: 4 Küçük: 3
K27	33	Lisans	Psikolog	Memur	66.000 tl ve üzeri	İkisi de 3 aylık
K28	29	Lisans	Öğretmen	Serbest Meslek	-	2
K29	47	Lisans	Öğretmen	Bilgisayar Mühendisi	95.000 tl ve üzeri	12 yaşındaki çocuğu: 3
K30	33	Lisans	Öğretmen	Öğretmen	70.000 tl ve üzeri	İkizler: 3 Küçük: 2
K31	31	Lisans	Eczacı	Eczacı	150.000 tl ve üzeri	Büyük: 4
K32	34	Lisans	Kur'an Kursu Öğreticisi	İnşaat Mühendisi	54.000 tl ve üzeri	Büyük: 4

EK 2: Mülakat Soruları

Katılımcı Hakkında Sosyodemografik Bilgiler:

Yaşınız?
Eğitim Düzeyiniz?
Mesleğiniz?
Aylık Geliriniz?
Evde kimlerle yaşıyorsunuz? Yaşları kaçtır?
Yaşadığı kişiler: Yaşları:
Çalışma şekliniz nedir?
a) Tam Zamanlı b) Yarı Zamanlı c) Esnek Zamanlı
Günde kaç saat çalışıyorsunuz?
Haftada kaç gün çalışıyorsunuz?
Çocuğu gönderdiğiniz kurumun aylık ücreti nedir?

Mülakat Soruları:

1. Çalışma hayatında olmanızın sebebi/sebepleri nelerdir? Çalışma hayatına ilişkin düşüncelerinizi paylaşır mısınız?
2. Kaç yıldır çalışıyorsunuz? İşe ara vermeyi veya bırakmayı düşündüğünüz zamanlar oldu mu? Çocuğunuz olduğunda işe ara vermeyi düşündünüz mü?
3. Çocuğunuzu kreşe göndermeye nasıl karar verdiniz? Bu kararı kimlerle beraber aldınız? Kararınızı etkileyen durumlar nelerdi?
4. Çocuğunuz için kurum bakımıyla beraber başka bakım seçeneklerini kullanıyor musunuz? Bakım seçeneklerinize yönelik deneyimlerinizi paylaşır mısınız?
5. Çocuk bakım tercihiniz hakkında çevrenizin ve toplumun neler düşündüğünü anlatabilir misiniz?
6. Kreş seçiminde nelere dikkat ettiniz?
7. Kreşlerin sahip olduğu avantajlar ve dezavantajlar hakkında neler düşünüyorsunuz?
8. Kurum bakımından beklentileriniz nelerdir?
9. Kreşlerin çocuk bakımı ve çocuk yetiştirme noktasında sizlere nasıl yardımcı olduğunu düşünüyorsunuz?
10. Çalışan bir anne olarak, iş-yaşam dengesini nasıl sağlıyorsunuz? Kreşler size bu konuda nasıl yardımcı oluyorlar?
11. Çalışan anne olmanın avantajları ve dezavantajlarından bahseder misiniz?
12. Çalışma hayatı ve anneliğe ilişkin rollerinizin, kendinize ve toplumsal hayata katkısı hakkında neler düşünüyorsunuz?